ILON GÁBOR

EGY ŐSKORI SZENT ÁLDOZAT A CSÖRNÖC-PATAKBÓL

AVAGY EGY ADAT A BOROSTYÁNKŐ ÚT KÉSŐ BRONZKORI TÖBBES NYOMVONALÁHOZ

ELŐHANG

2019. április 13-án, szombaton 15 órától a szombathelyi Berzsenyi Dániel Könyvtár programsorozatában, a döröskei Faluházban tartottam ismeretterjesztő előadást. Ezt követően a közönség soraiban helyet foglaló Mizda Ferencné Tóth Erzsébet (lakik Döröske, Fő utca 56.)[1] jelezte, hogy rendelkezik egy olyan tárggyal, ami engem érdekelhet. Ezt onnan gondolja és ismerte fel, hogy a góri Kápolnadombon feltárt balta öntőformákról[2] is vetítettem képeket.

A baltát 1970 körül a férje találta a község északi határában folyó Csörnöc-patak északi partjának mederszélén. Pontosabban a patakon a kb. 1980–1983-ig létező fahíd mellett, azon átkelve, attól jobbra (1. kép 1.) vagyis keletre kb. 6 m-re. Akkoriban a Csörnöctől északra a híd térségében Körmend és Molnaszecsőd határa terült el.[3] Az utóbbié a hídtól keletre kb. 50 m-re kezdődött. A balta előkerülési helye tehát Körmend határa. A híd a Gauss–Krüger-rendszerű, 1952–1980 között készített térképen (1. kép 2.)[4] még szerepel, a main természetesen már nem. A híd mellett itatták rendszeresen a Döröske–szarvaskendi termelőszövetkezet marhacsordáját. Azok dagonyázhatták ki a mederből a tárgyat. A megtaláló a bronzbalta zöld, oxidációs színére figyelt fel a kavicsos–sáros, vizes parton és emelte ki azt. Egyébként ezen a fahídon jártak a döröskeiek, a Kastély alja dűlő mellett a hídhoz vezető földúton a körmendi piacra és más célokból. A baltán erősen rácementálódott agya-

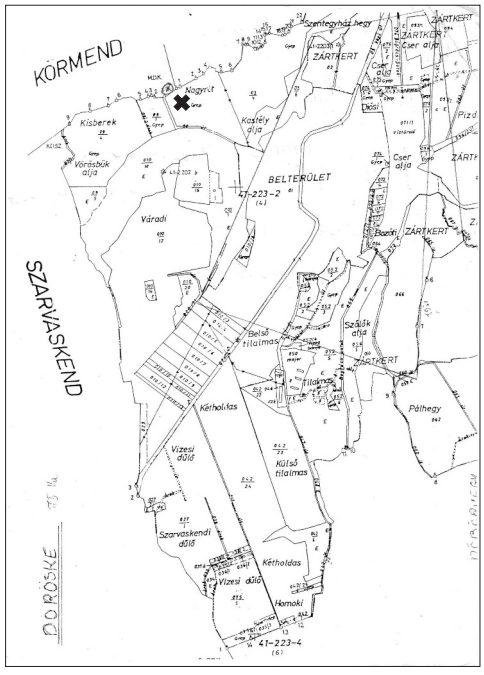
1 Szívességét, hogy a tárgyat közlésre átadta, és hogy évtizedekig megőrizték e helyütt is köszönöm. E gesztusa teszi lehetővé, hogy az első ilyen jellegű hiteles kontextust a megyénkből a régészettudomány megismerheti.

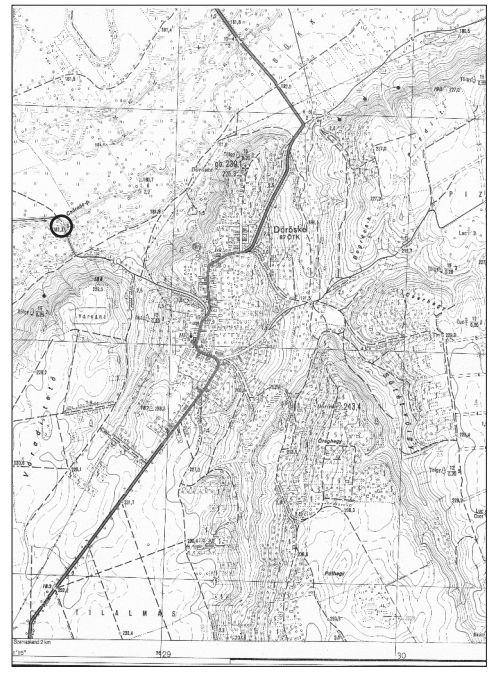
2 *Ilon Gábor*: Beiträge zum Metallhandwerk der Urnenfelderkultur – Gór (Kom. Vas, Ungarn). In: Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums. Sopron, 10.–14. Mai 1994. Hrsg. Erzsébet Jerem, Andreas Lippert. Bp., 1996. 171–186. p. (Archaeolingua. Series Maior; 7.)

3 Vas megye földrajzi nevei. Szerk. Balogh Lajos, Végh József. Szombathely, 1982. Döröske: 438. p. 170/21., Molnaszecsőd: 430. p. 165/86.

4 Hálás vagyok Derdák Ferenc Toronyban élő geodétának, korábban a Savaria Múzeumban kollégámnak, hogy segítette eligazodásomat a híd azonosításában szerepet játszó térképek között.

gos–kavicsos összlet volt, amit csak nehezen tudtak eltávolítani. Ezután az ép bronzbaltát a férje galvanizáltatta. Ezzel magyarázható az az ezüstszínű vékony bevonat, ami az élnél napjainkra már két folton elkezdett leválni.

1. kép 1.: A balta lelőhelye (x) Döröske kataszteri térképén (1970 körül.),
2.: A Gauss–Krüger M : 10000 térkép részlete a hídal

TUDOMÁNYOS MEGKÖZELÍTÉS ÉS ÉRTELMEZÉS

A köpűs–füles bronzbalta öntéssel, két negatív forma összekötözése révén készült (2. kép 1.). A mienkhez hasonló homokkőből faragott baltaöntőképformákat megyénkből a góri, a sághegyi és a velemi urnamezős kori településekről közöltek,[5] amelyek azon túl, hogy alacsonyabb vagy magasabb rangú hatalmi, de egyúttal és értelemszerűen fémműves központok is voltak. A kérdéses balta magassága: 141 mm, az ovális köpű belső átmérője: 25 x 30 mm, a penge szélessége az élnél: 78 mm, a súlya: 353 g. Díszítését a pereme alatt két vízszintes borda, majd lejjebb, a balta testén két függőlegesen induló, de csak egy szögletes U-alakban

5 Ilon, 1996.; *Lázár Jenő*: A sághegyi őskori telep bronzművessége. = Dunántúli Szemle, 1943. 7–8. sz. 280–287. p.; *Miske Kálmán*:: Die prähistorische Ansiedelung velem St. Vid I. Beschreibung der Raubbaufunde. Wien, 1908. Taf. XXII–XXVII.; *Bándi Gábor – Fekete Mária*: Újabb bronzkincs Velem–Szentviden. In: Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője. 11–12., 1977–1978. Szerk. Bándi Gábor et al. Szombathely, 1984. 9. kép; *Ilon Gábor*:: Gyűjtő a velemi Szent Vid-hegy lábánál. Vezető Kern István magángyűjteményében. Kőszeg, 2013. 33. p., IX. tábla 420. (Pannon Kulturális Örökség Füzetek; 4.)

záródó borda képezi. A test a széles pengéhez enyhén ívelődve fut le. Átmetszete a test közepén hatszögletes (2. kép 2–3.). Állapota jó, restaurálatlan. Néha az öntés nem sikerült tökéletesen, ahogy ez a mi baltánk fülén is látható. Ennek ellenére a balta használható volt, hiszen például egy bőrszíjjal és a hiányos fül segítségével azt a nyélre lehetett kötözni.

A mi bronzbaltánkhoz hasonló darabokat az alábbi lelőhelyekről ismerek, amelyeket a díszítés hasonlóságának sorrendjében közlök.

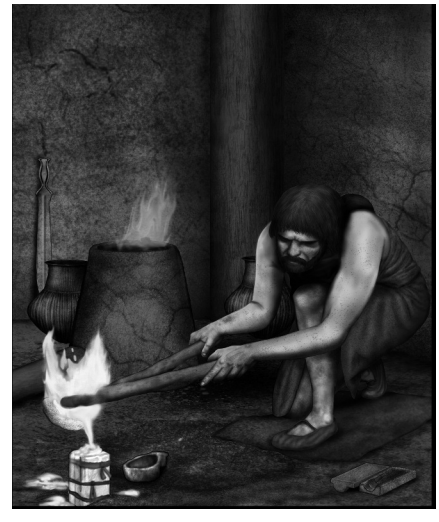
Lovasberény (Fejér megye) bronz kincsének több mint egy tucat baltája közül csak egynek az U-alakú díszítése azonos a mienkkel, de azon három vízszintes borda van a perem alatt. Éle keskenyebb a mienknél. Egy másik példány csak annyiban tér el az előzőtől, hogy két U-alakú dísz van rajta és széles pengéjéhez a test egyenesen fut le.[6]

Lesenceistvánd (Veszprém megye) II. kincse három db bronz baltája közül az egyiken van egy U-alakú plasztikus dísz.[7]

A somogyszobi (Somogy megye) bronz kincsben lévő hasonló példányon három vízszintes borda alatt két plasztikus bordából kialakított U-dísz látható.[8]

A debreceni (Hajdú-Bihar megye) III. kincsben lévő egyik balta U-díszítése azonos, de mivel sérült, nem tudjuk, hogy a perem alatt hány vízszintes borda volt.[9]

A velemi Szentvid hegy 1896-ban talált nagy (I.) bronzkincséből két ilyen formájú baltát ismerek, de ezekről hiányoznak a balta testén U-alakban elhelyezett bordák.[10]

2. kép 1.: Bronz balta öntése (Rajz: Tóth Zoltán Ferenc)

A most említett a bronz kincseket, a bronztárgyak nemzetközi hírű szakértőjének számító, vasvári születésű Mozsolics Amália (1910–1997) a késő bronzkor vége előtti időszakra, az általa gyermelyinek[11] elnevezett kincshorizontra keltezte. A horizontot pedig az úgynevezett Urnamezős kultúra emlékeihez, annak a fiatalabb fázisához (Kr. e. 11. század) soroljuk.

Ezek után érdemesnek gondolom, ha a balta megtalálási helyének szűkebb környezetet is megvizsgálom, amiből esetleg arra is következtethetek, hogy ez a térség a bronzkor idő-

6 *Mozsolics Amália*: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Bp., 1985. (továbbiakban: Mozsolics, 1985.) 144–145. p., Taf. 244/12.
7 Mozsolics, 1985. 114. p., Taf. 270A
8 Mozsolics, 1985. 187. p., Taf. 249/2.
9 Mozsolics, 1985. 111–112. p., Taf. 268/2.
10 Mozsolics, 1985. 211–213. p., Taf. 231A.
11 A horizont a kincsek azonos esemény miatti elrejtését jelenti. E horizont létezését újabban megkérdőjelezték és a későbbi, a Hallstatt B1 periódussal javasolják összevonni. *Hansen, Svend:*: Über bronzezeitliche Horte in Ungarn – Horte als soziale Praxis. In: Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidment. Hrsg. Barbara Horejs et al. Bonn, 2005. 211–230. p. (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie; 121.); VÁCZI Gábor: A sióagárd-leányvári kincslelet. Megjegyzések a gyermelyi horizont időrendjéhez. In: Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Szerk. Anders Alexandra, Balogh Csilla, Türk Attila. Bp., 2014. 43–57. p.

szakában mennyire volt lakott. A Miniszterelnökség Központi Nyilvántartásának áttekintése azonban részben szomorú képet mutat. A környező települések betűrendjében lévő felsorolásban a település neve utáni első szám a bronzkori lelőhelyeket, a második, zárójelben lévő

2. kép 2-3.: A bronz balta (Rajz: Kenesei Nagy Ágnes és a szerző fotója)

szám az általában, azaz az őskoron belül pontosan nem meghatározott őskori (Ő) lelőhelyeket tartalmazza. Utóbbiak között elvileg természetesen akadhat még néhány bronzkori. Döbörhegy: 0 (Ő: 1), Egyházashollós: 3 (Ő: 10), Katafa: 0 (Ő: 1), Körmend: 5 (Ő: 10), Magyarszecsőd: 1 (Ő: 3), Molnaszecsőd: 0 (Ő: 2), Nádasd: 0 (Ő: 1), Nagymizdó: 1 (Ő: 0), Püspökmolnári: 1 (Ő: 10), Rábahídvég: 0 (Ő: 3) és Szarvaskend: 0 (Ő: 0). Körmend 36 lelőhelyét ismerjük, s ez a mennyiség a város területén évtizedek óta folyó beruházások miatt érthető. Ezzel szemben némi magyarázatot igényel Egyházashollós és Püspökmolnári kiugróan magas lelőhely száma. Egyházashollóson máig 27 régészeti lelőhelyről van tudomásunk. Ennek oka, hogy 1987-ben egy a Borostyánkő úttal és az avar, valamint a korai magyar határvédelemmel kapcsolatos intenzív terepbejárások zajlottak. A munka 13 új lelőhelyet eredményezett. Püspökmolnári területéről 35 régészeti lelőhely szerepel a nyilvántartásban. Ez annak tudható be, hogy 2006-ban itt a lelőhelyek állapotfelmérő terepbejárását végezte el az Archeosztráda Kft. (Bp.) régész munkatársa, aki négy új lelőhelyet fedezett fel. 2007-ben pedig a Savaria Múzeum munkatársa bányanyitások előkészítése során nyolc

új, 2014-ben a Szombathely–Zalaszentiván vasútvonal korszerűsítése, 2017-ben pedig a 8. sz. főút építésének előkészítő munkálatai során vizsgálták a település határát, miközben négy újabb lelőhelyet dokumentáltak. A többi áttekintett település esetében a lelőhelyek komoly hiányát azzal magyarázhatjuk, hogy a közeli Körmend múzeumában az alapításától máig nem alkalmaztak régészt. A lakosság leletbejelentései sem jellemzőek, s a területileg elsősorban illetékes szombathelyi Savaria Múzeum régészei pedig csak célzott szakmai munkák kapcsán keresték fel a Körmend és Püspökmolnári közötti Rába vidéket.

Egyházashollós–Gyep-dűlő, Körmend–Pap föd, Körmend–Képúti-keleti-dűlő, Körmend–Tilalmasalatti-dűlő, Körmend–Csepreg, Körmend–IV. Béla szobor alapozása, Magyarszecsőd–Lápsa és Püspökmolnári–Hosszú-rét általánosságban bronzkoriként meghatározott, valamint Nagymizdó–Várdombon[12] a középső bronzkor végi Böheimkirchen–Magyarád–Větěřov kultúrkomplexum és Egyházashollós–Mezei-rét általában késő bronzkori lelőhelye mellett Egyházashollós–Várhelyen a késő bronzkori Urnamezős kultúra települését ismerjük.

A fenti adatokból azért annyi kiderül, hogy a Körmend–katafai Csörnöc–Rába-átkelőt, azaz a római kori Borostyánkő út nyugati nyomvonalának[13] sávját már a bronzkorban is használhatták. Nagymizdó–Várdomb és Egyházashollós–Várhegy magaslati települései pedig a Magaspartról a Rába ártér egy hosszabb szakaszának középső bronzkor végi és késő bronzkori folyamatos – a halomsíros majd urnamezős időszakban – felügyeletét látták el a Felső-Kemenesháthoz tartozó döröskei Váradi-tető–Vársánc településével együtt. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a magyarszecsődi Bíbicréten, de Lápsaként is ismert részen a Borostyánkő út egy másik, keleti ága figyelhető meg.[14] Ez utóbbi miatt is figyelemre méltó tény, hogy a Csörnöc és a Rába ártérnek a Rábai-teraszos síkon (itt 181–182 m tengerszint felett) található szakaszát a bronzkor közepétől a döröskei Váradi-tetőről, annak föld–fa sánccal védett, magasabban fekvő várának platójáról (228,5–230 m) szemmel tartották (1. kép 2.). A sáncból származó famaradványon több mint 2 évtizede Debrecenben elvégzett radiokarbon vizsgálat szerint ugyanis azt a Kr. e. 16. században építették. A területet – bár évtizedek óta szántott – alig ismerjük. 1984. április 16-án a Savaria Múzeum munkatársai régészeti terepbejárás során 11 db jellegtelen őskori kerámiatöredék mellett egy db őrlőkő töredékét gyűjtötték be. E töredékek között lehetnek a középső-, de a késő bronzkori urnamezős korba sorolhatók is. Baltánk előfordulása tehát akár azt is jelezheti, hogy a római kori Borostyánkő út keleti nyomvonalának[15] előzménye itt, a Váradi-tető mellett ereszkedett le a Magaspartról és haladt át a Csörnöc–Rába árterületén. Elgondolkodtató az is, hogy a balta felfedezője egy olyan földúton érkezett a hídhoz, amelynek közelében (Fő utca 6.) ta-

12 Korábbi kormeghatározásomat: *Ilon Gábor – Rasztovics János*: Őskori lelőhelyek Vas megyében. Előmunkálatok Vas megye régészeti topográfiájához. Őskor I. In: Válogatás a Berzsenyi Dániel Főiskola régésztechnikusainak és a József Attila Tudományegyetem régész hallgatóinak tanulmányaiból. 2. Szerk. Ilon Gábor. Szombathely, 2000. 184. p., XLV. tábla: 43/2. lelőhely (Pannicvlvs Ser. B. No. 5.) – részben módosítanom kell.

13 *Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágorhidi Czigány Balázs*: Savaria – Szombathely története. A város alapításától 1526-ig. Szerk. Engel Pál. Szombathely, 1998. (továbbiakban: Kiss – Tóth – Zágorhidi Czigány, 1998.) különösen 4. és 10. kép, valamint 20–23. p. az utakról, 38–39. p. úti istenek oltáráról. (Szombathely története; 1.); *Mladoniczky Réka*: Római kori településhálózat Savaria territóriumának Vas megyei részén. = Életünk, 2017. 3. sz. (továbbiakban: Mladoniczky, 2017.) 79–90. p.

14 *Vámos Gábor*: Növényjelenségek a Borostyánkő út magyarszecsődi szakaszán. In: Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője. 25/3. Pars Archaeologica, 2000–2001. Szerk. Ilon Gábor. Szombathely, 2002. 201–234. p.

15 Kiss – Tóth – Zágorhidi Czigány, 1998. különösen 4. és 10. kép, valamint 20–23. p. az utakról; Mladoniczky, 2017. 3. sz. 79–90. p.

lálható a 12–16. századra datált, téglából épített toronnyal rendelkező „Kastély" három oldalról szinte megközelíthetetlen, továbbá kettősárokkal védett 225 m magas dombja.[16] Vagyis vizsgálódásunk egyik eredménye az, hogy egy távolsági út használatát és ezzel összefüggésben a Csörnöc itteni átkelőjét a Kr. e. 16. századtól a törökkorig meglehetős biztonsággal feltételezhetjük, amit azután a 20. század végéig helyi jelentőségű útként még használtak.

EPILÓGUS

Az urnamezős korból és a kultúra elterjedési területéről Európából ma a bronz áldozatoknak, azaz több tárgyból álló kincseknek vagy magányos tárgyaknak kb. 10.000 esetét ismerjük. Ezek jó része vizes környezetből, azaz vízből – tó, folyó, patak, ér – vagy mocsárból, netán ezek közvetlen közeléből származik.[17] Ilyen pl. megyénkben a velemi Szent Vid-kápolna alatti Szent Kút forrása, ahol bronz- és aranykincs is a földbe került.[18] Vannak olyan helyek, amelyeket évszázadokon vagy évtizedeken át használtak, tehát voltak a tiszteletadás, az áldozat, az ajándékozás, a votiv felajánlás helyszínei (pl. Berlin–Spandau Havel folyó, Aggtelek–Baradla barlang).[19] Valószínűleg különleges esetet, így megkülönböztetett figyelmet és hálára kötelező helyet jelentettek a veszélyes hegyi és vízi átkelők, vagyis a hágók[20] és a gázlók. Egy vízi átkelés emlékét őrzi a bemutatott Körmend–döröskei bronzbalta, amikor a Csörnöc és a Rába ingoványos árterén kívánt átkelni vagy szerencsével már át is lábalt a korabeli „utazó". E tényt megerősítendő hajította a vízbe ezt a fegyverként is használható szerszámot. Ismereteink szerint az „istennek"[21] – a túlvilágé?, a vízé?, az utazásé? – ilyen alkalommal feláldozott tárgy többféle lehetett: edény,[22] sisak, kard, szerszám és ékszer is. A Győr-Moson-Sopron megyében fekvő Koroncó határában, a Marcal folyóból 1881-ben

16 Itt 1999 őszén Dénes József régész kollégámmal és régésztechnikus tanítványaimmal egy szisztematikus fúrássorozatot végeztünk el egy tervezett feltárást előkészítendő. Erre azonban nem került sor. *Feld István*: Döröske–Kastély. = Castrum, 2007. 1. sz. 159. p.

17 *Hansen, Svend*: Sacrificia ad flamina. Geffwässerfunde im bronzezeitlichen Europa. In: Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Ausstellung der Freien Universität Berlin in Verbindung mit dem Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Hrsg.Bernard Hänsel, Alix Hänsel. Berlin, 1997. (továbbiakban: Hansen, 1997.) 29–34. p. (Bestandskataloge; 4.); *Szathmári Ildikó*: Folyókból előkerült bronzkori kardleletek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében. = CAH, 2005. 143–166. p.

18 *Ilon Gábor*: Aranykincs a velemi Szent Vidről. A késő bronzkori elit hölgyének viselete az új vizsgálatok tükrében. Bp., 2015. 248 p. (Archaeolingua. Series minor)

19 Hansen, 1997.; *Soroceanu, Tudor*: Die Fundumstände bronzezeitlicher deponierungen. Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten. In: Bronzefunde aus Rumänien. Bearb. Tudor Soroceanu. Berlin, 1995. 15–80. p. (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa; 10.); *Czajlik Zoltán*: A Baradla és az őskori régészet. In: Az Aggteleki Nemzeti Park. Szerk. Baross Gábor. Bp., 223–224. p.; *Holl Balázs:*: A Baradla-barlang régészeti kutatása. = Archaeologiai Értesítő, 2007. 267–288. p.

20 *Bader, Tiberius*: Passfunde aus der Bronzezeit in der Karpaten. = CAH, 2001. 15–39. p.

21 *Hänsel, Bernard*: Die Götter Griechenlands und die südost- bis mitteleuropäische Spätbronzezeit. In: Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej. [Red.] Bogusław Gediga, Danuta Piotrowska. Warszawa–Wroclaw–Biskupin, 2000. 331–343. p. (Prace Komisji Archeologicznej; 13.) (Biskupińskie prace archeologiczne; 1.)

22 *Patay Pál*: Die Bronzegefäße in Ungarn. München, 1990. 109 p., Taf. 81 (Prähistorische Bronzefunde; Abt. II. Bd. 10.)

egy bronzkardot emeltek ki.[23] Az Ős-Marosba vagy annak mocsarába dobták a gyopárosfürdői kardokat.[24] A Rábát kísérő Leányka-ér teraszán, a Magasparton találták a földbe szúrt (?) csöngei bronzkardot.[25] Az Izsákfa–bokodpusztai bronzkincset a Kodó-patak közvetlen közelében ásták el egy nagy agyagedénybe, ahogy a szombathelyi Jáki úti temető bronzkincsét is a Perint teraszán.[26] A Veszprém megyei Pápa várkastélyának Ligetkertjéből a 19. század végén – aminek a helyén egy a 14/15. századtól a 18. századi lecsapolásáig tó volt – pedig egy bronztőr került a Magyar Nemzeti Múzeumba, amit eredetileg a Tapolca-patakba dobtak, vagy annak árterében hajított el tulajdonosa.[27] A Zala megyei Pölöske mocsarában, 1887-ben csatornaásáskor kardból, baltákból és sarlókból stb. álló kincsleletet találtak.[28] Az 1990-es évek elején, a Duna mederkotrásakor 22 db gazdagon díszített bronz karperecet emeltek ki, amelyek azonban inkább a bronz nyersanyag tárolási és csereegységei lehettek és nem ékszerek.[29]

Egy ilyen vízbe vagy vizes környezetben végrehajtott aktus kapcsán több értelmezés is felvethető: 1., hétköznapi egyszerűséggel, valaki elveszítette a tárgyat; 2., háborús körülmények miatt rejtették el a tárgyakat, hiszen több tárgy már komoly értéket képviselt; 3., inkább valami szakrális okra, áldozatra gondolhatunk, amikor nem szokványos környezetben csak egy tárgyat találunk. Ennek értéke ugyanis – különösen, ha sérült, vagy hiányos – jóval kisebb. Az utóbbi esetben hasonló érzelmi–pszichikai motivációra gondolhatunk, mint amikor a római korban valaki oltárt állított egy veszélyes és hosszú utazás sikerét elősegítendő, illetve azt követően hálából.[30] De ugyanez munkált az emberben, amikor egy búcsújáró helyen az újkorban egy ezüst kezecskét helyezett az oltár mellé votiv felajánlásként, kérve a Mindenhatótól kezének gyógyulását, avagy megköszönte a gyógyítást.[31]

23 *Ilon Gábor*: Az urnamezős kor bronz depói és szórvány bronzai a Bakonyban és vidékén. A hajdani pápai járás topográfiai munkálataira emlékezve. In: „Fél évszázad terepen". Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Kővári Klára, Miklós Zsuzsa. Bp., 2011. 225–242. p.

24 *Tarbay János Gábor:*: Kopott markolatú kardok… A gyopárosfürdői késő bronzkori kardlelet a legújabb kutatások tükrében. = Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából, 2016. 3–25. p.

25 ILON Gábor: Csészésmarkolatú kard Csöngéről. = CAH, 1992. 19–22. p.

26 A kincslelet még közöletlen. 1981-ben e sorok szerzője szerezte meg a Savaria Múzeum számára, majd a helyszínen 1983-ban Fekete Mária vezetésével történt hitelesítő feltárás. *Kemenczei Tibor*: Die Schwerter in Ungarn. 1. Griffplatten-, Griffangel-, Griffzungenschwerter. München, 1988. 64. p., Taf. 37. 334. (Prähistorische Bronzefunde; Abt. IV. Bd. 6.); *Ilon Gábor*: Szombathely őskori településtörténetének vázlata. Avagy a római kor előtt is volt élet. Szombathely, 2004. 52–65. p., XXVIII–L. tábla (Őskorunk; 2.)

27 Kemenczei, 1988. 29. p., Taf. 10. 115.; *Sümegi Pál*: Pápa város középkor végi és oszmán kori környezettörténete. = Acta Papensia, 2019. 1–2. sz. különösen 14–15. p.

28 Kemenczei 1988. 65. p., Taf. 38. 349.

29 *Szilas Gábor*: Késő bronzkori karikalelet a Dunából. = CAH, 2003. 67–76. p.; *Szabó Géza*: A Csepel-MAHART-kikötő késő bronzkori leletegyüttes 95.4. ID. számú karikájának archaeometallurgiai vizsgálata. = CAH, 2003. 77–81. p.

30 Kiss – Tóth – Zágorhidi Czigány, 1998. 38–39. p. úti istenek oltáráról.

31 Nagycell és Kiscell. Zarándoklatok Vas és Győr-Moson-Sopron megyében és Burgenlandban. Máriazell 850 éves jubileumára. Szerk. Horváth Sándor Szombathely, 2008. 17/7.

BENCZIK GYULA – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS

ÚJABB ADATOK A NÁDASD NEMZETSÉG KORAI TÖRTÉNETÉHEZ

1. RÉSZ. ISMERT ÉS ISMERETLEN OKLEVELES FORRÁSOK

A Nádasd nemzetség korai története kiemelkedően fontos szerepet játszik Vas vármegye Árpád-kori történetében, nemcsak azért, mivel olyan jeles családok emelkedtek ki belőle, mint a Gersei Petők vagy Nádasdy Tamás által alapított főnemesi ág, hanem azért is, mert a család különböző ágai gazdag levéltárakat őriztek meg, és ezek fontos forrásai úgy a család-, mint a megyetörténetnek is. A Festetics család levéltárában fennmaradt Gersei Pethő levéltár, az Eszterházy család galántai levéltárában megőrződött Nádasdi Darabos levéltár, vagy a grófi ág archívumának töredékei az Országos Levéltárban, a nádasdladányi és a felsőlendvai levéltárakban már a 19. század második felében felkeltették a forráskutatók figyelmét, akik aztán bőven merítettek belőlük, főleg a 13–14. századi vonatkozásában.[1] A bőséges forrásanyagnak köszönhetően a 20. század elejére sikerült tisztázni a nemzetség korai történetét – leszámolva olyan kóbor ötletekkel, mint az ősök britanniai eredete és horvátországi rokonsága – és az egyes családok elágazásának fő pontjait. Lényegében napjainkig az a kép él a nemzetségről mind a szaktudományi kutatásban, mind pedig a tudományos népszerűsítő irodalomban, amelyet Karácsonyi János 1901-ben felvázolt.[2] A nemzetség fő ágainak viszonylag stabilnak tűnő, de azért számos bizonytalan elemet tartalmazó sémáját két módon lehetne tovább pontosítani: egyik az eddigiekben felhasznált források revíziója, a másik pedig az új forráscsoportok bevonása. Amint az alábbiakban látni fogjuk, mindkét lehetőség szép eredményekkel kecsegtet.

Ami az első lehetőséget illeti, talán a legfontosabb kérdés: melyek a nemzetség történetére vonatkozó legkorábbi források és kik a nemzetség első ismert tagjai. Közel fél évez-

1 A nemzetség levéltárairól, különös tekintettel a Nádasdi Darabos levéltárra lásd *Benczik Gyula – Zágorhidi Czigány Balázs*: A Vas megyei Nádasdi Darabos család birtokainak és levéltárának Eszterházy kézre kerülése. In: Az Esterházy család cseszneki ága. Források és tanulmányok az Esterházy család cseszneki ágának történetéhez. 1. Szerk. Márkusné Vörös Hajnalka. Veszprém, 2012. (továbbiakban: Benczik – Zágorhidi Czigány, 2012.) 16–17. p. (A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára kiadványai; 28.)

2 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 2. köt. Bp., 1901. (továbbiakban: Karácsonyi, 1901.) 384–395. p.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: *Uő*: Magyar középkori adattár. CD–ROOM. Bp., 2001. (továbbiakban: Engel, 2001.) Nádasd nem 1–4. t.; *Bessenyei József*: A Nádasdyak. [Bp., 2005.] 11–13., 165. p.

redes az a hagyomány, hogy a nemzetség első ismert tagja egy bizonyos Petenyéd comes, akitől közvetve a nemzetség különböző ágai, a Nádasdy család pedig közvetlenül is levezethető. Ezt a tételt Nádasdy Tamás (1498–1562) nádor titkára, Szentgyörgyi Gábor fogalmazta meg elsőként a 16. század közepén, nem annyira a történeti érdeklődése, mint inkább a család presztízsének emelésére tette erőfeszítései okán: „*Nádasdy Tamás a Pethenedi grófok ősrégi nemzetségéből származott…*”[3] Természetesen Szentgyörgyi a 13. századi Petenyéd *comes* tiszteletbeli címét saját korára vonatkoztatva mint grófi címet értelmezte. Nem véletlen tehát, hogy Nádasdy Tamás és leszármazói címei között gyakran ott szerepelt a „*comes de Peteneď*” kitétel is. A nevet helynévként is értelmezték, bizonyára a Petenyéd nevét őrző Petánc (ma: Petanjci, Szlovénia) településnév hatására. A család későbbi tagjai között is voltak, akik érdeklődtek a családtörténet iránt, Nádasdy Ferenc (1623–1671) országbíró korából is maradtak fenn ilyen feljegyzések – magának Ferencnek a sajátkezű jegyzeteivel –, közülük az egyik elmegy az oklevelekkel igazolható legtávolabbi Nádasdyig, aki *Comes Peteniedi de Nadasd*.[4] Ez utóbbi családfa néhol okleveles hivatkozásokat is tartalmaz, Petenyéd és fiai (*Varaslaus és Ladislaus*) mellett a következő megjegyzés található: *Ex litteris capituli Jauriensis Ao. 1229*., azaz: A *győri káptalan 1229. évi okleveléből*.[5] Feltehető tehát, hogy a család levéltárában őrzött legkorábbi oklevél ebből az esztendőből származott, s a későbbiekre vonatkozóan is bőségesen állt rendelkezésre levéltári anyag, ugyanis a családfa részletesnek és pontosnak tűnik.

Nádasdy Ferenc kivégzése és vagyonelkobzása (1671) után a családi levéltár szétszóródott, a Magyar Kamara Archívumában csak töredékek maradtak fenn.[6] Így a hivatkozott 1229. évi oklevelet ma már nem találjuk meg sem ott, sem másutt – legalábbis eredetiben, vagy teljes szövegű átiratban egyelőre nem került elő. Egy rövid latin nyelvű kivonat azonban megerősíti, hogy valóban létezett egy olyan oklevél, amely ebben az esztendőben kelt és említette Petenyéd comes nevét, igaz a kivonat fiairól nem szól.[7] A 19. század második felétől publikált okleveles anyag is megerősíti Petenyéd létezését, és a genealógiai kutatások is megegyeznek abban, hogy az ő személyében kell keresni a nemzetség egyik legkorábbi ismert tagját és a Nádasdy ág közvetlen ősét.

A Petenyédre vonatkozó első teljes szövegében fennmaradt, kétségtelenül hitelesnek tekinthető oklevélszöveg 1233-ból származik. Az oklevelet a Hazai okmánytár közölte Nyitra vármegyéből, Majthényi Rudolf levéltárából, az eredeti oklevél azonban napjainkban már nem azonosítható. Ez a forrás megerősíti a Nádasdy–ős kiemelkedő szerepét, ugyanis a nemzetség tagjairól úgy beszél általánosságban mint Petenyéd és Stefánd rokonságáról

3 *Thomas Nadasdy ex vetusta Comitum Pethenediorum prosapia …. oriundus*. Vita Domini Palatini, Thomae de Nadasd. Auctore Gabriele Zentgiurgy secretario eiusdem. In: Scriptores rerum Hungaricarum minores. Tom. I. Ed. Martinus Georgius Kovachich. Budae, 1798. 128. p. Idézi: *Sinkovics István*: Nádasdy Tamás ősei. = Turul, 1943. 3–4. sz. (továbbiakban: Sinkovics, 1943.) 46. p.

4 Sinkovics, 1943. 47. p.

5 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL), Magyar Kamara Archivuma, Neoregestrata Acta fasc. 585. nr. 35.

6 A levéltár hányatott sorsáról lásd: *Maksay Ferenc*: A Nádasdy-levéltár (Archivum Familiae Nadasdy, E 185) leveleinek újrarendezése és új levélírójegyzék készítése. = Levéltári Közlemények, 1982. 2. sz. 325–327. p.

7 1229: *Benedictus ex parte etiam fratrum suorum Mike, Viti, ac Nicolai, terram suam Almas comiti Pethenegh pro triginta marcis vendit; cuius metae describuntur. Fejér Georgius:* Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (továbbiakban: Fejér CD) Tom. 7. Vol. 5. supplementare. Ab anno 471–1300. Buda, 1841. (továbbiakban: 7/5. köt.) 244. p., CXXVIII. sz**.** A Fejér György által közölt kivonatról bővebben lásd lentebb, a tanulmány további részében.

(*serviencium* [*t. i.* regis] *in parochia scilicet Ferrei Castri existencium, Petenad videlicet et Stephand et aliorum omnium de progenie eorundem*). Az oklevéltár szerkesztői méltán jegyezték meg: „*Íme ez az eddig ismert legrégibb adatunk a Nádasdiak nemzetségéről.*”[8] Egyúttal utaltak a nemzetség két további oklevelére, amelyek jellemző módon más-más helyről kerültek elő: egy 1246. évi oklevelet a Festetics levéltárból[9] és egy 1265. évit pedig „*a felsőlendvai elpusztult levéltárból*”.[10]

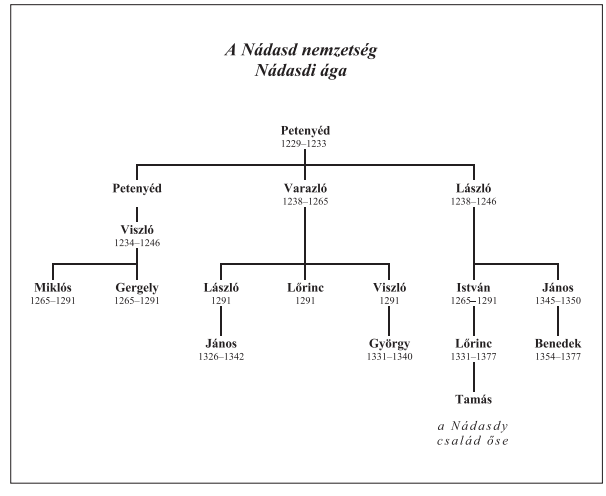
A Petenyéd comesre vonatkozó első eredeti, napjainkra is fennmaradt oklevél 1234–ben kelt. Ennek a dokumentumnak különös jelentőséget ad az a tény, hogy utal az illető személy elhalálozására, ugyanis az az ügylet, amelyről a vasvári káptalan kiadványa szól, még Petenyéd comes életében indult (*Petene ... ante obitum suum*), de halála után már fia, Vincló (Vencel) (*filius eius ... Winzlou*) zárta le.[11] Az oklevél a Magyar Kamara Arhívumában maradt fenn és onnan került az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárába; bár eredeti lelőhelye általánosságban az ún. Neo-regestrata Acta, feltehető, hogy az ugyanitt őrzött Nádasdy archívumból került ki.[12]

A Nádasdy ősre és közvetlen leszármazottaira vonatkozó további adatok már a tatárjárás után időkből származnak. Ezekben a dokumentumokban többször is szerepel az előbb említett Petenyéd fia Vincló, illetve Petenyéd fiai, Varazló és László. A korábbi kutatás ezt a három személyt testvérként azonosította, mindhármukat ugyanazon Petenyéd fiaiként tartva számon.[13] Elkerülte a kutatók figyelmét, hogy a család birtokügyet tárgyaló egyik fontos, 1246-ban kelt oklevelében külön nevezik meg az „idősebb” Petened fiát, Vencelt (*Venceslaum filium Petened maior*) és Petenyéd fiait, Varazlót és Lászlót (*Varazlaus et Ladislaus fily Petened*).[14] Bár a megjelölés nyelvtanilag nem pontos, valószínű, hogy nem Petenyéd idősebb fiáról (*filium Petened maiorem*), hanem az idősebb Petenyéd fiáról van szó (*filium Petened maioris*). A családtagok elkülönülését jól mutatja az a tény is, hogy a birtokosztályoknál mindig külön szerepelnek Petenyéd fiai, Varazló és László (illetve az ő gyermekeik), valamint Petenyéd fia Vincló (illetve az ő gyermekei). Így találjuk ezt egy 1265. évi oklevélben, ahol Petenyéd fia Varazló, és testvérének fia, László fia István (*Warazlaus comes filius Petined et Stephanus filius Ladislai*) egyezkednek a nemzetség másik ágával, és az egyezséghez csak hozzájárulását adják (Petenyéd fia) Vencel fiai, Miklós és Gergely, de az ő földjeikről nem rendelkeznek (*absque parte vel porcione Nicolai et Gregorii filiorum Venceslay*).[15] A fentiek alapján a Nádasdy családfát úgy lehet elképzelni, hogy az 1234 előtt elhunyt Petenyédnek volt egy idősebb, korán – szintén 1234 előtt – elhalt fia, az ifjabb Petenyéd és egy fiatalabb fia, Vincló. A két testvér között jelentős korkülönbség lehetett, ugyanis 1246-ban már a fiatalabb testvér (Vincló) és az idősebb testvér gyermekei (Varazló és László) szerepelnek együtt. Vincló ágának gyermekeivel magva szakad még a

8 Hazai okmánytár (továbbiakban: HO) 7. köt. Kiad. Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. Bp., 1880. 21–22. p.
9 HO 6. köt. Kiad. Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. Bp., 1876. (továbbiakban: 6. köt.) 44–45. p.
10 HO 6. köt. 135–137. p.
11 HO 6. köt. 28–29. p. (Meglepő módon a kötet szerkesztői ezt az oklevelet – a fentiekkel ellentétben – nem sorolták a Nádasd nemzetség oklevelei közé.)
12 MNL OL Diplomatikai Levéltár (továbbiakban: DL) 197. (Az oklevél jelenleg nem lelhető fel, csak fényképmásolata ismert.)
13 Lásd: *Wertner Mór*: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 2. köt. Temesvár, 1892. 206. p.; Karácsonyi, 1901. 385. p.; Engel, 2001. Nádasd nemzetség, Nádasdy ág.
14 HO 6. köt. 44–45. p.
15 HO 6. köt. 135–137. p.

13. század végén, Varazló ága a 14. században halt ki, így a Nádasdy család László ágán él tovább, lényegében napjainkig. (Lásd 1. tábla.)

Jelentős eredmények várhatók a nemzetség birtoktörténetének módszeres elemzésétől is. Ez egyrészt tisztázná a birtokok eredetét, topográfiai helyzetét és az egyes ágak birtokrészeinek elkülönülését, másrészt a birtokosztályok alapján fogódzókat nyújthatna az egyes családok rokonsági fokának megállapításához. Ez utóbbi kapcsán már most megjegyezhetjük, hogy a nemzetség ágai feltehetően sokkal közelebbi rokonságban álltak egymással, mint azt a korábbi kutatás vélte.[16] A 13. századi források ugyanis ritkán utalnak az egyes családtagok közvetlen rokoni kapcsolataira, így távoli rokonként tűnhetnek fel olyan személyek, akik valójában első- vagy másodfokú unokatestvérek voltak. Ennek talán legfőbb oka, hogy – főleg a század első felében – nem mindig adják meg az egyes szereplők apai nevét, vagy ha igen, akkor a gyakori névismétlések miatt ezek könnyen összetéveszthetők – mint ahogy azt a két Petenyéd esetében láthattuk.

1. tábla

A birtoktörténet – pontosabban az ezzel szoros kapcsolatban álló helynévtörténet – vonatkozásában mind ez ideig csak egy kicsiny, de a nemzetség szempontjából fontos területen folytak módszeres kutatások. A Vasvár délnyugati határában, a Hegyhát déli oldalában elterülő Sárvíz-völgy Árpád-kori helynévanyagának és topográfiájának feltárása több szempontból, így a Nádasd nemzetség története vonatkozásában is meglepő eredményeket hozott. A legfontosabb ezek közül talán az, hogy a nagy kiterjedésű vízgyűjtő terület a korai időkben – fő vízfolyásáról – egységesen a Sár nevet viselhette, amit azután a belőle kiszakadt kisebb–nagyobb birtokrészek is megőriztek. Így a 13. századra, az oklevelek tömeges megjelenésének időszakára számos Sár elnevezésű birtok tűnik fel a területen, amelyek különböző családok, rokonságok és egyházi intézmények kezén voltak.[17]

A tágabb – történeti földrajzi – értelemben vett Árpád-kor időszakából több mint egy tucat különböző Sár elnevezésű birtokot találunk a területen: volt ilyen birtoka a Nádasd, a Hermán és a Tordas nemzetségnek, az Egervári, a Káldi, a Gősfalvi Gős és számos kisebb családnak, valamint a vasvári káptalannak és a szentgotthárdi apátságnak is. Ennek köszön-

16 Karácsonyi szerint: „*Négy vagy legalábbis három ága a XIII. század elejéig ér föl, s mivel ekkor már az ősi fészek, Nádasd, fel volt közöttük osztva, a közös ős legalábbis a XII. század közepén élt.*” Karácsonyi, 1901. 384. p.

17 *Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs*: Egy mikrotáj történeti helynévanyaga. Vasvár délkeleti határa az Árpád-korban. In: Helynévtörténeti tanulmányok. 2. Szerk. Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, 2006. (továbbiakban: Kiss – Zágorhidi Czigány, 2006.) 129–157. p. (A Magyar Névarchívum Kiadványai; 11.)

hetően az egynevűségnek (homonímia) olyan meglepő bősége alakult ki ezen a viszonylag zárt területen, hogy az már a név alapvető megkülönböztető funkcióját kérdőjelezi meg. Természetesen a megoldás az, hogy minden birtokrésznek megvolt a maga egyedi elnevezése is, de ezek hosszú ideig nem kerültek lejegyzésre. Az oklevelekben – minden bizonnyal birtokjogi megfontolásból – annak a birtoknak a nevét jegyezték fel, amelyből az adott birtokrész adomány, osztály vagy csere révén kiszakadt. A számtalan Sár birtokot csak a birtokosok pontos nyomon követésével lehet elkülöníteni egymástól és összekapcsolni a 13–14. századtól megszilárduló helynevekkel.[18]

A Nádasd nemzetség Sár birtoka – pontosabban az ugyancsak több, azonos nevet viselő birtokrész közül a legjelentősebb – a névadó Nádasd mellett talán a leggyakoribb szereplője az Árpád-kori nemzetségi birtokügyleteknek. A korábbi kutatás ezt a birtokot a mai Petőmihályfa[19] környékére helyezte, éppen a nemzetség egyik korai, 1236-ban a vasvári káptalan által kiadott oklevele alapján, amely – részletes határjárással – egy itteni birtoknak az eladásáról szól.[20] Hangsúlyozni kell azonban, hogy az oklevél eladásról szól, és éppen ezért egyértelmű, hogy a nemzetség ezen a területen birtokai jelentős részétől megvált, csak egy kisebb rész maradt a Mákfai ág[21] kezén, amelyből viszont a későbbi Gerse, a Gersei Petők névadó birtoka nőtt ki.[22] Ettől függetlenül azonban a 13. század közepén és második felében rendre feltűnik Sár birtok a nemzetségi birtokosztályok tárgyában, méghozzá egy olyan jelentősebb birtoktömbkét, amelyen a nemzetség több ága is jelen van.[23] A 13. század végére azonban csupán egyetlen nagyobb, a nemzetségi ágak által közösen birtokolt föld marad a Sárvíz völgyében: Oszkó, amely ezen a néven a nemzetségi birtokok között csak 1291-től tűnik fel.[24] Ezért – korábbi feltételezésünkkel ellentétben[25] – fel kell vetni annak lehetőségét, hogy a vízgyűjtő területén kialakult számos kisebb–nagyobb birtokrészhez hasonlóan Oszkó

18 *Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs*: A homonímia a gyakorlatban. Sár terra az Árpád-korban. (Előadás a IX. Helynévtörténeti szemináriumon. Síkfőkút, 2014. május 28–31.) Az előadás anyaga és a hozzá kapcsolódó adattár egyelőre nem jelent meg nyomtatásban.

19 Karácsonyi szerint: „*sári (Egervár–Pető-Mihályfa környékén lévő) jószágukat*". Karácsonyi, 1901. 388. p.; Hasonlóan vélekedett Csánki Dezső is a Sár címszó alatt felsorolt birtokokról, amelyek véleménye szerint „*főleg a Nádasd nembelieké (és a vasvári káptalané) voltak*", és „*Egervártól ny.-ny.-é. felé*" keresendők. *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 2. köt. Bp., 1894. (továbbiakban: Csánki, 1894.) 791. p. (Hunyadiak kora Magyarországon; 6.)

20 Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg (továbbiakban: UBB) Bd. 3. Die Urkunden von 1301 bis 1327 mit Nachträgen von 1233 bis 1301. Bearb. Irmtraut Lindeck–Pozza. Graz, 1979. (továbbiakban: Bd. 3.) 257–258. p. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforshung; Reihe 7.)

21 A korábbi genealógiai kutatásoktól eltérően a Nádasd nemzetségen belül nem négy, hanem három főággal számolunk: a Nádasdy és a Darabos családok mellett a Mákfainak nevezhető rokonságon belül keressük a Gersei Pethők és az „Oszkaiak" közös őseit. Lásd Benczik – Zágorhidi Czigány, 2012. 15. p.

22 Karácsonyi, 1901. 391–392. p.

23 1265-ből két oklevél is bizonyítja, hogy Sár birtok különböző eredetű részeit a nemzetség különböző tagjai birtokolták. Lásd: UBB Bd. 1. Die Urkunden von 808 bis 1270. Bearb. Hans Wagner. Graz, 1955. (továbbiakban: Bd. 1.) 318–319., 319–320. p. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforshung; Reihe 7.)

24 *Zágorhidi Czigány Balázs*: Oszkó. [Bp., 2002.] (továbbiakban: Zágorhidi Czigány, 2002.) 52. p. (Száz magyar falu könyvesháza)

25 Korábban éppen azt feltételeztük, hogy mivel Oszkó, Olaszfa, Pácsony, Győrvár falvak területén nem tűnik fel a Sár név, ez a terület viszonylag korán kiszakadt a nagy birtoktömbből, és önálló nevet (Győr) kapott. Kiss – Zágorhidi Czigány, 2006. 136. p.

is a Sár nevet viselte a 13. század végét megelőzően, és ez lehet a nemzetség egyik legjelentősebb korai birtoka.

A vízneveknek az Árpád-kori helynévalkotásban betöltött fontos szerepét felismerve jutottunk el néhány fontos, de csak késői adatolással rendelkező Nádasd nemzetségi birtok más néven való azonosítására. A késő középkortól Darabos-birtokként ismert Domonkosfa (ma: Domanjševci, Szlovénia) neve mind szlávos (1431: *Domokwsolcz*), mind magyar (1521: *Damokosfalwa*) alakban viszonylag későn tűnik fel a forrásokban. Tudva azonban, hogy a birtok a Kerca patak völgyében terült el, nagy eséllyel kerestük a számos 13–14. századi *Ker(csi)ca* birtok között olyat, amely Nádasdi-birtokként azonosítható. Így sikerült egy 1350. évi adatot, amely a Nádasdiak Kecsica birtokának határát írja le, a későbbi Domonkosfával azonosítani.[26] Hasonló a helyzet a Kerka völgyében – pontosabban annak forrásvidékén – elhelyezkedő Csöpinc (ma: Čepinci, Szlovénia) faluval, amelynek ma ismert névalakja csak a 14. század végétől adatolt (1395: *Chapench*),[27] ezt előbb Kerka/Karka néven (1326: *Karka*)[28] sikerült azonosítani, ami aztán elvezetett egy korai, mind ez ideig rosszul értelmezett birtoktörténeti adat pontosításához (1238: *Karka*).[29]

Az eddig ismert, de nem közvetlenül a nemzetség történetéhez kapcsolódó források felülvizsgálata is hozhat újabb eredményeket. Erre jó példa lehet a Nádasdi-birtokokkal határos területeken kialakuló nagybirtokokra vonatkozó korai források vizsgálata. Vas vármegye délnyugati részén, az egykori gyepűterületen a 13. század elején úgy jöttek létre az első váruradalmak, hogy nagy kiterjedésük ellenére szomszédságukban – esetenként az uradalom testébe ékelődve – fennmaradtak az őrök települései és a korábbi birtokosok kisbirtokai.[30] Két nagybirtok – Dobra (ma: Neuhaus am Klausenbach, Ausztria) és Felsőlendva (ma: Grad, Szolvénia) – esetében részletes források állnak rendelkezésünkre a 13. század legelejéről. A Nádasd nemzetség törzsbirtokainak egy része – Csöpinc, Domonkosfa és Kancsóc–Ivanóc (ma: Kančevci és Ivanovci, Szlovénia) környéke[31] – éppen erre a területre, a későbbi Tótság és Őrség határvidékére esik, a Nádasdiak és őseik megjelenése tehát ezekben a forrásokban várható.

Dobra esetében egy 1213. évi királyi oklevél meséli el részletesen a birtok kialakulásának történetét, visszanyúlva egészen a 12. század végéig. Az oklevél szövegéből az sejthető, hogy a birtok a szentgotthárdi apátság alapításának idején (1185 körül) – vagy egy azt közvetlenül követő királyi adomány révén – az apátsághoz tartozott, majd királyi őrök szállták meg; később azonban, amikor az őrök a németek zaklatásai miatt visszavonultak innen, visszakerülhetett az apátsághoz. A királyi rendelkezés 1213-ban az apátság birtokviszonya-

26 *Benczik Gyula – Zágorhidi Czigány Balázs*: Domonkosfa története a középkorban. In: Itthon, Domonkosfán. Kiad. Dušan Orban. Šalovci, 2019. 5–7. p.

27 *Zelko, Ivan*: Prekmurje do leta 1500. Murska Sobota, 1982. 25. p. (Historična Topografija Slovenije; 1.) Téves Zelko 1387. évi *Kereka Superior* adatának Csöpinccel való azonosítása.

28 Anjou-kori oklevéltár (továbbiakban: AOkl.) 10. köt., 1326. Szerk. Blazovich László, Géczi Lajos. Bp.–Szeged, 2000. 83. sz.

29 Fejér CD 7/5. köt. 254. p.; Az adatot (*Kraka* alakban) Karácsonyi feltételesen az „*Olaszka egy része*”-ként – nyilván Karakót értve alatta – azonosította. Karácsonyi, 1901. 385. p. Az adatról bővebben lásd a tanulmány további részében.

30 *Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs*: Korai uradalmak Vas megye délnyugati részén, 1187–1213. In: „Hadak útján…” XV. A népvándorláskor fiatal kutatói 15. konferenciájának előadásai. Tatabánya, 2004. október 2–6. Szerk. László János, Schmidtmayer Richárd. Tatabánya, 2006. (továbbiakban: Kiss – Zágorhidi Czigány, 2006.) 175–186. p.

31 Ezekre vonatkozóan lásd Csánki, 1894. 838–839. p.

inak helyreállítását célozta, részletesen leírta a birtok határait, és felsorolta az érintett szomszédokat.[32] Az oklevélben rögzített határok kivétel nélkül a természetes táj elemei, amelyek alapján a birtok kiterjedése jól rekonstruálható, de a szomszédos birtokok nem kerülnek megemlítésre.[33] A tanúk felsorolásánál azonban ott találjuk a felsőlendvai uradalom képviseletében Miklós ispán embereit, a közeli Szentmárton (Rábaszentmárton, ma: Sankt Martin an der Raab, Ausztria) plébánosát, néhány várjobbágyot és az őrök képviselőit. Érdekes, hogy mind a várjobbágyok, mind pedig az őrök között találunk egy–egy olyan nevet, amelyek a Nádasd nemzetség korai generációiból is ismertek: Búza várjobbágy (*iobagionibus castri ... Buza*) és Csapó őr (*Chopov ... speculatoribus*). Bár egyik név sem tekinthető egyedinek, de főleg a ritkább Csapó személynév, felvetheti a Nádasd nemmel való kapcsolatot. Mindez pedig erősíthetné azt a feltételezést, hogy a nemzetség kezdetei az őrök, illetve azok elöljárói között keresendők – amire leginkább a nemzetségi birtokok fekvése utal.[34]

Sokkal több konkrétummal szolgál Felsőlendva 1208. évi királyi adománylevele, ahol a részletes határjárás során megjelennek a korabeli szomszédok is, köztük egy ismert Nádasdi-birtok, Kancsóc–Ivanóc környéke[35] és a Szent Benedek–templom, amely szintén a nemzetséghez kötődik.[36] Az oklevél nem birtokokat, hanem birtokosokat nevez meg, területünkön Tompa, Balbus Jakab és Belenig személyében (*terra Tompee ... terre Iacobi Balbi ... terre Belenug*).[37] Közülük az előbbi feltehetően a későbbi Musznya (ma: Moščanci, Szlovénia) eredeti birtokosa – és talán a későbbi musznyai nemesek őse[38] –, de az utóbbi két személy minden bizonnyal a Nádasd nemzetséghez köthető. Jakab nevével – megkülönböztető *Balbus* (hebegő) mellékneve ellenére – nem tudunk mit kezdeni, annál többet mond viszont a sokkal egyedibb Belen(y)ig személynév. Bár a nemzetség ismert tagjai között ilyen nevet nem találunk, a Petenyéd névvel való összecsengése mindenesetre figyelmet érdemel. Gyanúnkat az újabban előkerült források megerősítették.

Az elmúlt évtized kutatómunkája során előkerült a nemzetség történetének legkorábbi datálású, eddig csak kivonatosan ismert oklevelének teljes, hitelesnek mondható szövege, amely fontos genealógiai adatokat tartalmaz a nemzetség korai történetéről.[39] Maga a kivonat Fejér György *Codex diplomaticus*-ából volt ismert, amelynek kötetei számos rövid, latin nyelvű összefoglalót közöl egy bizonyos *Elenchus Nadasdianus*-ból. Közülük az első és legkorábbi egy 1220. évi oklevélkivonat:[40]

32 UBB Bd. 1. 64–65. p.
33 Kiss – Zágorhidi Czigány, 2006. 176–177. p.
34 Zágorhidi Czigány, 2002. 49.
35 UBB Bd. 1. 55–56. p.; Kiss – Zágorhidi Czigány, 2006. 177–181. p.
36 *Benczik Gyula – Zágorhidi Czigány Balázs*: Szent Benedek templom a határvidéken. Az egykori Vas vármegyei Felsőszentbenedek templomának korai története. In: Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője. 7. Szerk. Dénesi Tamás. Pannonhalma, 2019. (továbbiakban: Benczik – Zágorhidi Czigány, 2019.) 47–65. p.
37 UBB Bd. 1. 56. p.
38 Korábbi kutatásaink során azt feltételeztük, hogy mindhárom személynév mögött Nádasd nembeli személy keresendő, újabban azonban egyértelművé vált, hogy Tompa birtoka a későbbi Musznya birtoknak felel meg. Benczik – Zágorhidi Czigány, 2019. 50. p.
39 A Nádasd nemzetség és a Nádasdy család története szempontjából rendkívül jelentős felfedezésről először a Sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum 2012. évi konferenciáján számoltunk be: *Benczik Gyula – Zágorhidi Czigány Balázs*: A Nádasd nemzetség és a Nádasdy család eredete. („A kegyelmed szerelmes urát ... az Úristen ez világból kivette" Nádasdy Tamás konferencia és kamarakiállítás. Sárvár, 2012. október 12–13.)
40 Fejér CD 7/5. köt. 222. p.

Fassionales suprer portionibus terrae Hollug venditis Anno 1220.
Filii Lodomerii Jacobus, Georgius, Chama, et Mortun, item filii Lucae Nicolaus et Mike terram, quam in Hollug a Buza, Germano, **Petenycy**, et Virtemero metis separatam possident, vendunt, filiis Stephani, Nicolao videlicet et Mike, pro decem marcis, cuius venditae terrae metae in Instrumento hoc circumscribuntur. Anno MCC. XX.

azaz:

Felvallás Halogy föld eladott részeiről, az 1220. esztendőben.
Lodomer*(ius) fiai: Jakab, György,* Chama *és* Mortun*, valamint Lukács fiai: Miklós és* Mike *azt a földet, amelyet* Hollug-*on,* Buza-*tól,* Germanus-*tól,* **Petenyc***(ius)-tól és* Virtemer*(us)-tól határokkal elkülönítve birtokolnak, eladják István fiainak: Miklósnak és* Mike-*nek tíz márkáért; az eladott föld határait ebben a dokumentumban körülírják. Az 1220. esztendőben.*

Az oklevélkivonat jelentőségére maga a kiadó, Fejér György is felfigyelt, és hosszabb megjegyzést fűzött a szöveghez. Egyrészt jelezte, hogy a kivonat a „Nádasdi elenchus"-ból származik, amely eredetileg Lehotzky András gyűjteményéhez tartozott, ekkor azonban Nagy Gábornál volt fellelhető. (Erről az alábbiakban még szólunk.) Másrészt kiemelte, hogy *Petenyeg* a Nádasdyak őse, nem pedig *Prodanus* vagy *Buteco*, mivel a család 1400 előtt semmiféle birtokkal nem rendelkezett Horvátországban, hanem a Gersei Pethőkkel együtt elsősorban Vas és Zala vármegyében birtokolt, és nem szükséges őket Britanniából sem eredeztetni, mivel igazi magyar család, amely 1220-ban már több ágra oszlott.[41]

A kivonatban előforduló személynevek és Halogy birtok említése egyértelművé teszik, hogy a Nádasd nemzetség tagjairól van szó. A dátum és a Petenyéd comes említése pedig magáért beszél: itt valóban a nemzetség írott történetének kezdeteinél járunk. Az oklevélkivonat szövegében megfigyelhető bizonytalanságok[42] azonban arra utalnak, hogy a rövid szöveg nem teljes pontossággal tükrözi az eredeti oklevél adatait. A középkori oklevelek újkori átiratainak módszeres kutatása során a vasvári káptalan 17. századi jegyzőkönyvében előkerült teljes szöveg valóban megerősítette a gyanú indokoltságát, olyannyira, hogy kiderült, Petenyéd neve helyén eredetileg – az 1208. évi felsőlendvai határjárásban is említett – Belenig neve állt! A *Elenchus Nadasdianus* adatait elsőként közlő Fejér számára a Petenyéd név ismert volt, így automatikusan erre javította a számára ismeretlen névalakot.[43]

Maga az oklevélátirat 1698-ban készült, amikor megjelent a káptalan előtt Nádasdy család köznemesi ágából származó Nádasdy Tamás fia Boldizsár és Nádasdy András fia László négy oklevél átírását kérve: Ilsvai Lesták nádor 1394. évi átíró oklevelét – benne a kérdéses 1220. évi okmánnyal és egy IV. László által kiadott datálatlan királyi adománnyal – és a vasvári káptalan három oklevelét, 1278-ból, 1315-ből és 1345-ből. Az oklevelek többnyire mind ez ideig ismeretlenek voltak a kutatás előtt, legfeljebb rövid kivonatuk terjedt el Fejér

41 Fejér CD 7/5. köt. 222. p.

42 Pl. egy hasonló kivonatban 1233-ból Jakab helyett *Jaroslaus filius Lodomerii* Lukács fia Miklós és Mike helyén csupán *Nicolaus filius Luchan* szerepel. Fejér CD 7/5. 249–250. p. Ugyancsak problematikus a nevek felsorolásban – a többi név ablatívuszos alakja mellett – Petenyéd (*Petenychy* – Petenycii) nevének genitívuszos formája.

43 Mint az alábbiakban látni fogjuk, Lehotzky eredeti kéziratában is Belenig (*Belyenigh*) alak állt.

kiadásából.[44] Szerencsére az okleveleket a káptalani jegyző teljes szöveggel bemásolta a jegyzőkönyvbe, megmentve ezzel a jövő számára az azóta elveszett eredeti példányok tartalmát. Az alábbiakban az 1220. évi oklevél bő regesztáját adjuk:[45]

> *A vasvári káptalan előtt* Lodomer *fiai:* Jacobi (!)*, György,* Chama*,* Mortun *és* Lucan *fiai:* Nicolai (!) *és* Mike *azt a földet, amelyet* Halugh-*on* Vuza-*tól,* Velienigh *testvérétől és* Virteme(!)*(us)-tól határokkal elkülönítve birtokolnak, eladják István fiainak: -Miklósnak és* Mike-*nek tíz márkáért, azzal a feltétellel, hogy ha az eladók az eladott földet elvesztenék, nem a föld árát, hanem hasonló és ugyanakkora földet tartoznak adni a vevőknek. A föld határai:* Ozziustelnek *völgy, völgy feje, szántóföld, erdő (amely közös a vevők, ill.* Vuza *és* Vitemer*(us) között),* Vizestelnek *(ahol* Hemus *és* Vitemer*(us) a szomszédok); az eladott föld hosszúsága az* Ozzyustelnek *fejétől annyi, amennyi a távolság az* Ozziustelnek *és* Vizestelnek *között. Erről a káptalan pecsétjével megerősített oklevelet ad ki, Pál prépost,* Lobertus *kántor,* Myko *őrkanonok, Gergely dékán tisztségviselése idején, az 1220. esztendőben.*

Már a regesztából is látszik, hogy az oklevélátírás jóval több és pontosabb adatot tartalmaz, mint a Fejér által közölt kivonat. A pontosság nem vonatkozik a nevek írására, itt ugyanis több elírás tapasztalható, mindenekelőtt a B és a V betűk felcserélése: a nemzetség tagjainak ismeretében egyértelmű, hogy *Vuza* helyett *Buza* és *Velienigh* helyett *Belienigh* olvasandó, hasonló módon *Lobertus* kántor nevének helyén az eredtiben *Robertus* állhatott. Találkozunk betűkihagyással is, szintén egyértelmű, hogy a *Vitemeo* ragozott névalak helyén *Vitemero* állhatott. Ugyancsak pontatlanság gyanítható a személynevek ragozott alakjaiban, mivel ez különösen is fontos a genealógia szempontjából, erre az alábbiakban még kitérünk. Hogy ezek az elírások az 1394. évi vagy az 1698. évi átírásnál keletkeztek, ma már nem állapítható meg.

Ami az oklevél külső jegyeit illeti, egyértelművé vált, hogy a vasvári káptalan oklevéléről van szó – a Fejér által közölt kivonatok nem jelölik meg a kiadót –, sőt amennyiben pontos a dátum egyenesen ez lenne a káptalan legkorábbi ismert kiadványa.[46] Mivel azonban az oklevélszöveg tartalmazza a tisztségviselők felsorolását is, rögtön kétely ébred a dátum pontosságát illetően: a káptalannak ugyanis a 13. század első felében 1229–1248 között volt Pál nevű prépostja, ezen az időszakon belül Róbert kántor és Mikó őrkanonok működésére vonatkozó adtok 1239-től indulnak, Gergely dékánról pedig csupán 1243 és 1244 között van említés. Azonban mindhárom kanonoki stallum esetében a legkorábbi, más tisztségvi-

44 A kivonatok bekerültek pl. a Burgenlandi okmánytárba is, de éppen a legkorábbi, 1220-ra datált oklevél és néhány további kimaradt. Lásd UBB Bd. 1. 117. p. (1229); 125. p. (1230); 172. p. (1236) stb. Hasonlóan a 14. századi adatok megtalálhatók az Anjou-kori oklevéltárban is, pl. AOkl. 4. köt., 1315–1317. Szerk. Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 1996. 212. sz. (1315); AOkl. 28. köt., 1344. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2010. 835. sz. (1344). Erről részletesen majd a tanulmány második részében szólunk.

45 Hasonló módon közöltük a korábban 1344-re datált, valójában 1345. évi szentbenedeki oklevelet is. Benczik – Zágorhidi Czigány, 2019. 52. p. A fellelt – és reményeink szerint még fellelhető – további oklevelek teljes szövegű közlésére másutt kerítünk sort.

46 A káptalan eddig ismert legkorábbi oklevele 1229-ből származik. Kivonatos szövegét közli: Fejér CD Tom. 7. Ad stirpem Arpadianam supplementaris. Vol. 1. Buda, 1831. 223. p.; fotóját lásd: Vasvári káptalan – Vasi települések, 1217–2017. Szerk. Zágorhidi Czigány Balázs. Vasvár, 2019. 8–9. p.; az eredeti példány: MNL OL DL 40006. Az 1220. évi kivonatos szöveg datálásával kapcsolatos kételyét fogalmazta meg már Karácsonyi is: Karácsonyi, 1901. 395. p.

selőre vonatkozó adat 1236-ban kelt, így Róbert, Mikó és Gergely akár már 1237-ttől betölthették tisztségüket; az utóbbi kettőt viszont 1245-ben más tisztségviselő váltja, így az oklevél kelte 1237 és 1244 közé tehető.[47]

A dátum elírása feltehetően az 1394. évi átírás során keletkezett, itt ugyanis egyértelműen betűvel írták ki az évszámot, míg a 13. század első felében következetesen római számokkal adták meg a keltet a káptalan okleveleiben; így tehát csak arra gondolhatunk, hogy vagy figyelmetlenségből vagy az oklevél sérülése miatt néhány számjegyet nem vettek figyelembe a másolásnál. A tartalmi elemek azonban a minél korábbi keltezés mellett szólnak: ugyanis Búza (Búza fia) és Itemer (Itemer fia) hasonló módon együtt szerepel eladóként egy 1236. évi oklevélben[48] és egy 1240-es évekre tehető forrásban,[49] Belenigre vonatkozóan pedig 1208-at követően nincs is további adat. Így tehát, ha nem is ez a vasvári káptalan legkorábbi ismert oklevele, mindenesetre a Nádasd nemzetség történetének legkorábbi, a 13. század első feléből – sőt, feltehetően a tatárjárást megelőző időszakból – származó forrásai közé tartozik.

Ami az oklevél tartalmát illeti, itt is számos új információval találkozhatunk. Ezek közül az egyik legfontosabb a Belenigre vonatkozó adat. Ennek az oklevélnek köszönhetően egyértelművé vált, hogy a felsőlendvai határjárásban említett Belenig kétségtelenül a Nádasd nemzetséghez tartozott, így most ő a legkorábbi ismert, közvetlen okleveles adatokkal is igazolt tagja a nemzetségnek. Felnőtt kora a 13. század első harmadára tehető, a halogyi oklevél kiállítása idején feltehetően már nem élt, ugyanis testvére, Búza mellett nem mint birtokost nevezik meg, hanem – feltehetően – mint a család egyik jól ismert (néhai?) tagját. A következő fontos információ éppen a testvérekre vonatkozó adat: Fejér szövegközlésével ellentétben ugyanis a halogyi birtok szomszédainak megnevezése nem felsorolás: Búza, Germanus és Petenyéd (*a Buza, Germano, Petenycy et Virtemero*), hanem pontos genealógiai meghatározás: Búza, Belenig testvére és Itemer (*a Vuza germano Velienigh et Vitemeo*), azaz a „germanus" szó nem tulajdonnév, hanem 'testvér' jelentésű köznév.[50]

Az oklevél további, bőséges genealógiai adatokat tartalmaz. Mindenekelőtt az eladók személye érdemel figyelmet. Lodomér és *Luchan* leszármazottai egy 1233. évi oklevélkivonatban is feltűnnek, amely mellesleg egyértelműen utal rá, hogy Petenyéd rokonságához (*de genere Pethenye)*, azaz a Nádasd nemzetséghez tartoznak. Az 1233. évi oklevélben

47 *Desics Ignác*: A Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan története főbb vonásaiban. In: A szombathelyi egyházmegye története. 2. köt., 1777–1928. Szerk. Géfin Gyula. Szombathely, 1929. 308. p. Desics adatai között nem szerepel a legkorábbi eredetiben fennmaradt oklevél 1229-ből, amelyben szintén Pál van megnevezve mint prépost. (Lásd az előző jegyzetben.)

48 UBB Bd. 3. 257. p.

49 *Szőcs Tibor*: Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek jegyzéke. Bp., 2012. 146. 152. sz. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai; 2. Forráskiadványok; 51.) A kiadó a datálatlan oklevelet ugyan 1267–1269-re teszi, de mivel a benne szereplő személyek okán az előző jegyzetben hivatkozott oklevélhez kapcsolódik, inkább közvetlenül 1236 utánra tehető. Az oklevélben L siglával jelölt nádor így nem Lőrinc nádor és somogyi ispán, hanem László nádor és somogyi ispán (1242–1244) lehetett. Vö.: *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája, 1000–1001. Bp., 2011. 19., 20. p. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak; 11.)

50 A gyanút a Fejér által közölt kivonat – genitivusra utaló – *Petenycy* névalakja keltette fel, és bár a 17. századi átírás *Velienigh* alakjában ennek nincs nyoma, azonban a másoló a *germanus* szót egyértelműen kisbetűvel írta. A *germanus* szó középkori használatára és jelentésére lásd: Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára. Vol. 4. Kiad. Boronkai Iván, Szovák Kornél. Bp., 1993. 199. p.; A *Germanus* személynévre, amely nem számított ritkának a 13. században, lásd *Fehértói Katalin*: Árpád-kori személynévtár, 1000–1301. Bp., 2004. 332–333. p.

mindkettőjüknek csak egy–egy gyermeke szerepel: Lodomér fia Jaroszláv és *Luchan* fia Miklós (*Jaroslaus filius Lodomerii et Nicolaus filius Luchan*),[51] itt azonban Lodomérnak négy, *Luchan*-nak két gyermekét sorolják fel. Ez azonban természetes is lehet, hisz ahogy a fentebbiekben jeleztük, a halogyi oklevél az 1230-as évek második felére vagy az 1240-es évek elejére tehető, ami azt jelenti, hogy a két oklevél kiállítása között eltelt 5–10 évben mindkettőjüknek akár több gyermeke is kerülhetett felnőtt-, jogképes korba. Ugyanez indokolhatja, hogy Lodomér gyermekei között nem találjuk Jaroszláv nevét. Gyanút ébreszt ugyanakkor, hogy mindkét felsorolásban az első gyermek neve genitívuszos alakban áll, ami felvetheti azt a lehetőséget is, hogy az eredeti oklevélszövegben valójában Jakab fia Lodomér fiai és Miklós fia *Luchan* fia (*filii Ladomerii filii Jacobi … filius Lucan filii Nicolai*) állhatott. Ezt a problémát azonban a rendelkezésünkre álló kevéske genealógiai adat birtokában egyelőre nem tudjuk megoldani.

Sokkal fontosabb kérdés, hogy a felsorolt személyek a nemzetség melyik ágához tartoznak. Ebben a vonatkozásban legfeljebb a Lodomér gyermekei között feltűnő *Chama* neve lehet árulkodó, ez a név ugyanis – igaz legalább egy generációval később – a nemzetség mákfai ágánál tűnik fel.[52] Ugyancsak az eladók családi kötődésének meghatározásában segíthet az a két személy, akikről szólva hangsúlyozza az oklevél, hogy az eladott birtok az ő birtokaiktól el van határolva. Ez a két személy Búza, Belenig testvére és Itemer. Ahogy már említettük ők is szerepelnek egy korábbi oklevélben: 1236-ban mint Búza fia Búza és Itemer fia Itemer (*Buza filius Buza et Vtemer filius Vtemer*) adják el sári – a későbbi Mihályfa – birtokukat *Moym* fia Mihálynak.[53] Az ő esetükben is legfeljebb a személynevek mondhatnak valamit közelebbi családi kapcsolataikról: a Búza név a nemzetség egyik ágánál sem ismert, az Itemer név azonban mind a Mákfai mind pedig a Darabos ágnál megjelenik. Hogy itt nem a Darabosokról van szó, azt azzal tudjuk alátámasztani, hogy az ebből az ágból jól ismert Itemer fia Imréről tudjuk, hogy nagyapja szintén Imre volt.[54] A mákfai ágból ugyancsak jól ismert Itemer fia Péter nagyapjának nevét viszont nem tudjuk,[55] így róla feltételezhetjük, hogy szintén az Itemer nevet viselhette. Elképzelhető tehát, hogy Búza fia Búza és Itemer fia Itemer szintén a Mákfai águhoz tartozott, Búzának nem maradtak leszármazottai, Itemer utódai pedig az „Oszkai"-ként is ismert családi ág. Hogy ezen a nemzetségi ágon belül már a 13. század végén jól elkülönültek egymástól az egyes családok birtokai, azt éppen az oszkói Itemer fia Péter birtokszerzései igazolják.[56]

Ami a vevőket illeti, ott könnyeb a helyzetünk: István fiait, Miklóst és Mikét jól ismerjük a genealógiai szakirodalomból, őket közvetlenül a Darabos rokonsághoz szokták sorolni.[57] Ugyancsak ide kapcsolhatók a határjárásban szomszédokként megemlített Hím

51 Fejér CD 7/5. köt. 249–250. p.

52 1291: *de terris Chama.* UBB Bd. 1. 265–266. p.; 1293: *Martino et Bors filiis Chame.* UBB Bd. 2. Die Urkunden von 1271 bis 1301. Bearb. Irmtraut Lindeck–Pozza. Graz, 1965. (továbbiakban: Bd. 2.) 278–279. p. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforshung; Reihe 7.); 1298: *Martinus dilius Chama de Makwa.* UBB Bd. 2. 321. p.

53 UBB Bd. 3. 257–258. p. Mihályról – a későbbi adatok alapján – egyértelmű, hogy nem tartozott a Nádasd nemzetséghez.

54 Karácsonyi, 1901. 386. p.

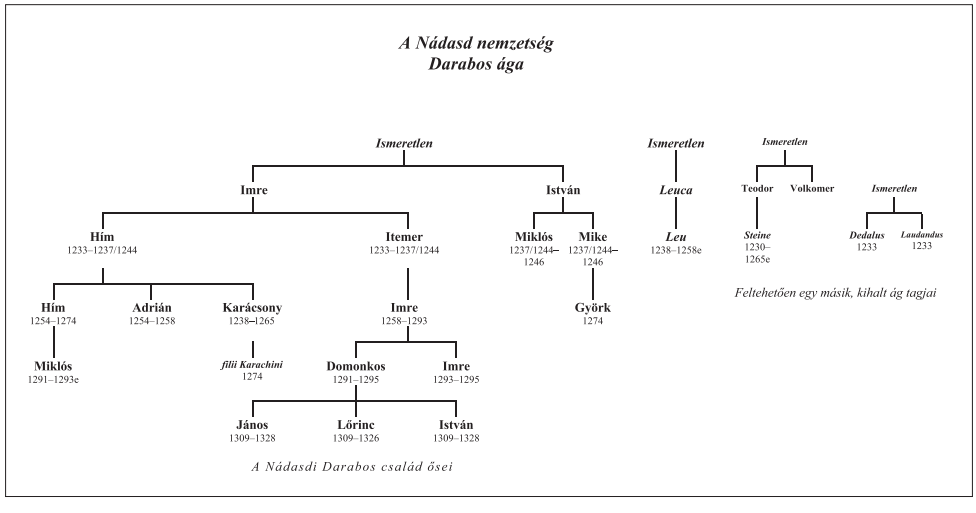
55 Karácsonyi, 1901. 394. p.

56 Zágorhidi Czigány, 2002. 52–53. p.

57 Karácsonyi, 1901. 390. p. Karácsonyi az 1220-ban és 1246-ban említett testvérpárt nem tartotta azonosnak, miután azonban tudjuk, hogy az előbbi adat jóval későbbre datálandó, nincs akadálya az azonosításnak.

(*Hemus*) és Itemer, akik a Darabos ág két fő ágának alapítói (Imre fiai).[58] Az adásvétel tehát úgy rekonstruálható, hogy a nemzetség Mákfai ágának egyik alága (Lodomér és *Luchan* gyermekei), adja el birtokát a Darabos ág egyik alágának (István fiai, Miklós és Mike), olyan módon, hogy mind a Mákfai ág egy másik családja (Búza fia Búza és Itemer fia Itemer), mind pedig a Darabos ág egy másik rokonsága (Hím és Itemer) továbbra is birtokos marad. Érdekes módon a nemzetség harmadik ágának ekkor nincs nyoma Halogyon. Fontos megjegyezni, hogy a birtokviszonyok alapján nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy a Darabos ág első ismert generációja – Karácsonyi feltételezésével szemben – nem testvérekből, hanem első- vagy másodfokú unokatestvérekből állt. (Lásd 2. tábla) Hasonló lehetett a helyzet a Mákfai ágnál is, ahol azonban a 13. század közepéről nem nagyon van adatunk, a század végégétől fennmaradt nagyobb számú okleveles említés az egyes alágak határozott elkülönülésére utal, ami leginkább az „Oszkaiak" és a későbbi Gersei Pethők önállósodásában mutatkozik meg. (Lásd 3. tábla)

Az oklevél további érdekessége a részletes határjárás, amely egy egyedi, bár kétségtelenül romlott földrajzi névpárt is megőrzött: az *Ozziustelnek* és a *Vizestelnek* név egy-egy völgyet jelöl, amelyek a birtokrész határait képezték. A nevek előtagjai – asz(al)ós és vizes – egyértelműek, a mindkét névben azonos 'telnek' alaptag azonban ismeretlen az Árpád-kori

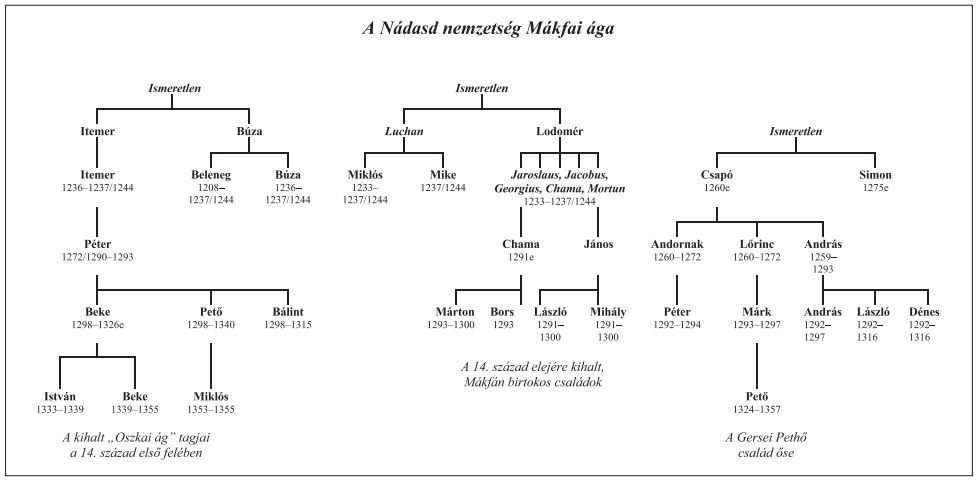
2. tábla

helynévanyagban. Az eredeti nevekben bizonyára a 'telek' szó szerepelhetett, az oklevélben *teluch* formában leírva, amit a másoló *telnek* alakban írt át. Az Asz(al)óstelek és a Vizestelek egy szárazabb – csak időszaki vízfolyással rendelkező – és egy vizesebb – állandó vízfolyással rendelkező – megművelt völgyet jelölt. Ezek a völgyek a Hegyhát oldalában fekvő Halogy területén déli irányból futnak le a Rába árterébe. A birtokrész a két völgy között terült el, keletről Búza és Itemer, nyugartról Hím és Itemer voltak a szomszédok; déli határát

58 Karácsonyi, 1901. 388–389. p.

a Hegyhát fennsíkját borító erdők adták – amely határjárás szerint közös a szomszédokkal –, északról pedig ugyanez lehetett a helyzet az Rába-ártéri erdőkkel.

Érdemes ezt a határjárást összevetni az egy emberöltővel későbbi 1274. évi halogyi és tótlaki határjárással. Akkor a határt a birtok nyugati részén vonják meg, Miklós és Mike, il-

3. tábla

letve Hím és Itemer örökösei között. A határvonal keleti oldalán Mike fia Györk (*Gwrk filius comitis Myke*), a nyugati oldalon pedig Itemer fia Imre és Hím fia Hím (*Emericus filius Jerny et Heym filius Heymes*) birtokai terültek el. A határ azonban ekkor már a Rábától indul és a Hegyhát erdőségeiben futó Királyútig és Olaszútig tart, azaz az erdők ekkor már nem voltak közösek.[59] A folytonosság tehát kétségtelen, és ennek okán tehetünk egy újabb genealógiai kiegészítést: Karácsonyi még úgy tartotta, hogy Stefánd fiairól, Miklósról és Mikéről nincs további adat, most láthatjuk, hogy nem csak az 1230–1240-es évek fordulójára datálható oklevélben tűnik fel a testvérpár, hanem Mike fia Györk 1274-ben birtokos Halogyon. (Lásd 2. tábla)

A fenti eredmények talán jól mutatják, hogy az okleveles adatok alapos elemzésével, a birtoktörténet módszeres nyomon követésével és a családi kapcsolatok pontos meghatározásával a nemzetség korai története sokkal részletesebben megrajzolható. Ebben nagy segítségünkre lenne az az eddig kiaknázatlan forráscsoport, amelyet csak kivonatos formában ismerünk Fejér György 19. század eleji forrásközléseiből. A továbbiakban arról szeretnénk szólni, honnan származnak ezek az oklevélkivonatok, és – az 1220-ra datált halogyi oklevélhez hasonlóan – fellelhetők-e még napjainkban az eredeti oklevelek vagy azok átírt szövegei.

59 Árpádkori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. 9. köt., 1272–1290. Pest, 1871. 97. p.; *Balogh János*: Kora Árpád-kori utak emléke Felsőmarác határában. = Vasi Honismereti Közlemények, 1994. 2. sz. 50-53. p.

CSISZÁR ZOLTÁN

ÚJABB ADATOK A PAPUCH ÉS PUCH TÍPUSÚ HELYNEVEK ETIMOLÓGIÁJÁHOZ

PÁPOCOK ÉS PÓCSOK

A Vasi Szemlében megjelent, Pápocra vonatkozó névtörténeti tanulmányom első része[1] az 1234. évi ***Papuch*** névalak származtatásának lehetséges változatait is érinti – szláv eredetű köznév,[2] gyepűőrző nemzetségnév vagy ómagyar személynév[3] –, de részletesen nem vizsgálta ezeket és nem is foglalt állást a kérdéskört érintően. Ennek oka részben a szócikk fizikai korlátaira, de inkább a megalapozottság igazolásának nehézségeire és az adathiány miatti bizonytalanságra vezethető vissza.

A problémakör nem új keletű, már Hadrovics László felvetette a csak „látszólag megoldott" eredetű szavak mögött rejlő névtani zsákutca veszélyét: „*Ezek sokkal veszélyesebbek, mint a bevallottan ismeretlen vagy kétes eredetű szavaink, mert ilyen esetekben a rossz etimon esetleg évtizedekig akadályozhatja az igazi megoldás kutatását*".[4] Benkő Loránd az *Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontja* című tanulmányában „*a rengeteg hibás, kritikátlan, napjaink névtudományi szintjét messze alulmúló névmagyarázat*"[5] súlyos örökségére hívja fel a figyelmet, mely egyben „*a téves történeti szempontú következtetések melegágya, és egyúttal a további fejlődés kerékkötőjévé is válhat*".[6] Véleménye szerint „*arra volna szükség, hogy az egyes szűkebb kutatási területeken belül időről időre történjen meg a tudomány mai szintjén már nem vagy nem teljesen helytálló régebbi nézetek kritikai felülvizsgálata ... újramérlegelése*" a „*babonaként továbbhurcolt téziseket ... szükséges volna a helyükre tenni ... fontos volna a velük való szembenézés*".[7] A korai Árpád-kor helynévi viszonyainak közismert filológiai problémái miatt „*a névtudomány bizonyító el-*

1 *Csiszár Zoltán*: Papuchtól Pápocig. Egy Árpád-kori Vas megyei település névtörténete. = Vasi Szemle, 2017. 4. sz. (továbbiakban: Csiszár, 2017.) 435–443. p.
2 *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1988. (továbbiakban: Kiss, 1988.) 499. p.
3 Csiszár, 2017. 437. p.
4 *Hadrovics László:*: Jövevényszó-vizsgálatok. Bp., 1965. 3. p. (Nyelvtudományi Értekezések; 50.)
5 *Benkő Lóránd:*: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1998. (továbbiakban: Benkő, 1998.) 115. p.
6 Uo.
7 Benkő, 1998. 111. p.

járásainak szigorú módszerességét, a kritikai hozzáállást, az óvatosságot, és legfőképpen a fantázia megfelelő keretekben tartását"[8] tartotta a célravezető útnak.

A Vas megyei Pápoc a Földrajzi nevek etimológiai szótárában (továbbiakban: FNESZ) *„szláv eredetű"* helynévként került besorolásra, a FNESZ teljes szócikke az alábbi: **Pápoc** 'helység Vas megyében' [1325: *Papuch:* Csánki 2: 726]. Szláv eredetű; vö.: szb.-hv. *Pòpōvci* [többes sz.] hn. (HASz. 10:810); szln. *Popovci* [többes sz.] hn. (Im-Mesta. 345); cseh *Popovec* hn.(Profous 3: 435), *Popovice* [többes sz.] hn. (Profous 3: 436). Mindezek tövében a szláv *popъ* 'pap' van. (Kniezsa: SztIstván-Eml. 2: 426, MagyRom.1: 119; Stanislav: SlovJuh.2: 392; Šmilauer: PřSITop. 146.)[9] Tovább olvasva az FNESZ-t, kicsit lejjebb találunk egy újabb *„papos"* helyre vonatkozó szócikket: **Papos** 'helység Szabolcs-Szatmár megyében' [1320: *papus:* AnjouOkm: 1: 566]. A m. *pap* fn. *-s* képzős származéka. Arra utal, hogy névadáskor a falunak papja volt. (Csánki 1: 482; Maksai 192; SzabSzatm. 101.)[10]

Az FNESZ Pápoc szócikkének problémája – az 1325. évi (késői) hivatkozástól eltekintve – a kizárólagos szlavisztikai megközelítés. Ennek alapjai Kniezsa Istvánig vezethetők vissza, aki nevezetes térképén (Kniezsa – Glaser: *Magyarország népei a XI. században*) a Vas megyei Pápoc környezetét – mint egy szigetet – magyar területbe ágyazott vegyes magyar–szláv területként ábrázolta.[11] Ambivalens az is, hogy a Papos szócikk, holott forráshivatkozása 4 évvel előbbi, már a magyar *pap* közszóból vezeti le a helynevet. Figyelemreméltó az FNESZ **Papuk** szócikke is,[12] a „szb.-hv." helynévként aposztrofált településnév, és a vele kapcsolatba hozott hegy- és víznév feltehetően szintén a *Papuch* típusú helynevek csoportjába tartozik.

Megítélésem szerint az FNESZ fenti szócikkeinek ellentmondásai nagyrészt az ómagyar közszavak és személynevek ekkor még kevésbé feltárt állapotára, másrészt pedig a módszertani korlátokra és a szerkesztési módra vezethetők vissza.

Benkő Loránd névtani módszertani alapelvnek nevezte, hogy a Kárpát-medencei névmagyarázatoknak „*különösen a sokszoros előfordulások esetén*", „*előbb a magyar nyelv körül kellene vizsgálódni, s ha ez sikertelen, akkor lehet, sőt kell a számba jöhető idegen nyelvekhez fordulni*".[13]

Így a Papuch típusú helynevek vonatkozásában is elsőként arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy milyen ómagyar közszói, illetve személynévi lexéma azonosítható a *Papuch* helynévben, illetve annak későbbi, beazonosított (*Papouch*, *Papoch*) névalakjaiban.

A kérdés megválaszolásában a két 15. századi latin–magyar nyelvemlék és az *Árpád-kori személynévtár* (továbbiakban: ÁSZ) nyújthat támpontot. Közszóként a *pap*[14] és a *poch*,[15] személynévként pedig a *Pop* (*Pap*), a *Puch* (*Pouch*, *Poch*) és a *Popu*[16] (*Papu*) vehető figyelembe.

8 Benkő, 1998.: 113. p.
9 Kiss, 1988. 499–500. p.
10 Kiss, 1988. 500. p.
11 *Kniezsa István*: Magyarország népei a XI. században. Kiss Lajos bevezető tanulmányával. Bp., 2000. melléklet.
12 Kiss, 1988. 500. p.
13 Benkő, 1998. 165. p.
14 *Szamota István*: A Schlägli magyar szójegyzék. Bp., 1894. 26. p.
15 *Finály Henrik*: A besztercei szószedet. Latin–magyar nyelvemlékek a XV. századból. Bp., 1892. 54. p.
16 *Fehértói Katalin*: Árpád-kori személynévtár, 1000–1301. Bp., 2004. (továbbiakban: Fehértói, 2004.) 884., 876., 894. p.

A közszói származtatást – előképzős szószerkezetet – az ismert képzési szabályok nem támogatják, hasonló a helyzet a *Pop* (*Pap*) személynevekből való származtatással is, ez esetben pedig az írásmód lenne eltérő.

A *Puch* (*Pouch*, *Poch*) személynév azonos okból történő elvetésével már óvatosabban kell bánnunk, ugyanis ezeknek többféle változata is beazonosítható, így a formáns nélküli „puszta személyneves" helynevek elvi lehetősége nem zárható ki. Az ÁSZ-ban található *Apuch*, *Epuch*, *Opuch*, *Tpuch*, *Iapuch* és *Ipoch*, *Opoch*, *Spoch*, *Volpoch*, *Tumpoch*, *Kurpoch*[17] személynevek mellett továbbiak *Kopuch*[18] – 1363, *Kopoch* – 1346 (DL 51398), *Ypoch*[19] – 1202, *Wlpoch*[20] – 1327 létezése is kimutatható. Sőt, az *Apuch*[21] – 1261 és a *Lapuch*[22] – 1360 nemzetségnévként, az *Ipoch*[23] – 1341 és az *Opoch*[24] –1213 pedig helynévként is szerepel.

A *Puch* és alakváltozatainak (*Pouch*, *Poch*) olvasata a Pócs*,* a hazai névtan, mint magyar személynevet, a latin *Paulus* (*Poulus*) egytagú nyílt rövidítése (*Pou*) kicsinyítőképzős (*-cs*) alakjának tekinti.[25] Bár a *Pou* személynév létezése valóban kimutatható,[26] a megállapítás mégis kétségeket támaszthat, mivel a *Puch* kezdeti alak létére ez a származtatási mód nem ad magyarázatot – *Pouch* és a *Poch* névváltozatok ugyanis a hangváltozás eredményeként a *Puch*-ból alakultak ki. A *Puch*-nak női névváltozata is lézett: *Pucha.*[27]

A különféle *Pócs* változatok az egyelemű névadás korában feltételezhetően megkülönböztető szerepet tölthettek be. Előtaggal képzett hasonló névváltozatok más személynevek – pl. *Icha*, *Ocha*, *Pot* – esetén is kimutathatók. Fehértói Katalin a megkülönböztető nevekre vonatkozó hézagpótló munkájának[28] adatgyűjtésénél az egyelemű neveket nem vette figyelembe, így ez a névszerkezet típus valószínűleg még teljesen feltáratlan.

A középkori Magyarország levéltári adatbázisának a Pócs és névváltozataira vonatkozó helynévelőfordulásait az alábbi táblázat tartalmazza. A kigyűjtés során az azonos névalakú előfordulások közül csak az időrendben előbbre lévők szerepelnek a táblázatban. Nem tartalmazza a táblázat a Papuch típusú települések névalakjait sem, ezekről bővebb információ a korábbi cikkemben található.[29] A Vasi Szemlében szerepeltetett hat településen kívül egy újabb Papuch változat is azonosítható, víznévként említik egy 1338. évi oklevélben – *Popoch* patak Monoszló (*Monozlo* – Horvátország) környékén.[30]

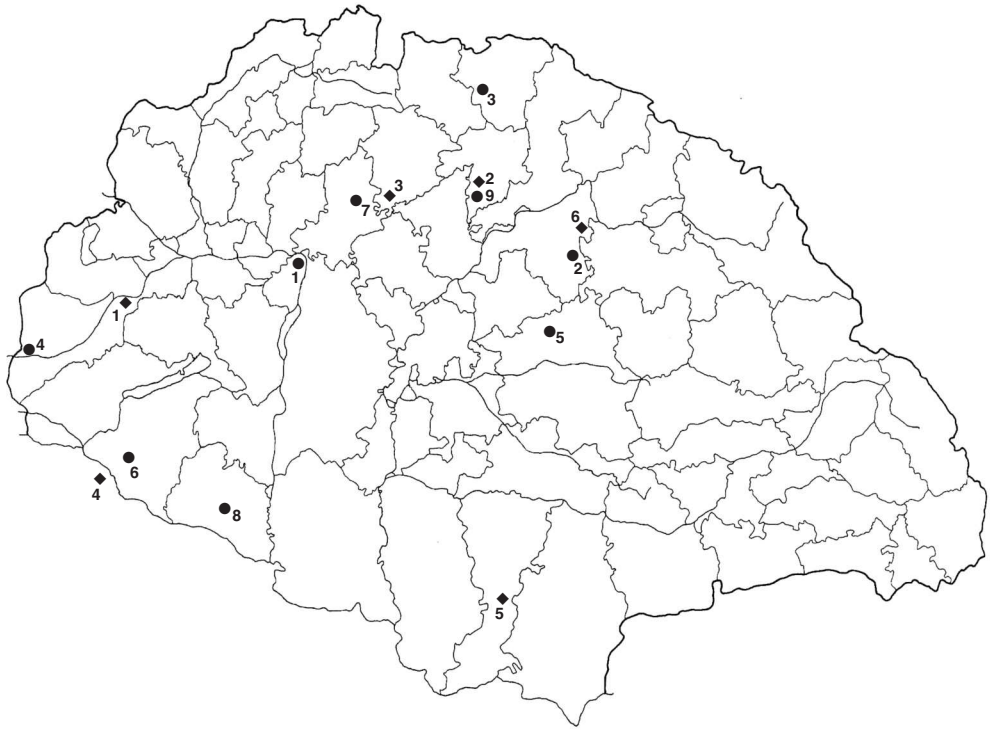
17 Fehértói, 2004. 876. p.
18 *Nagy Gyula*: A nagymihályi és a sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. 1. köt., 1234–1396. Bp., 1887. 332. p.
19 *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 1. köt., 1001–1270. 1. füz. Bp., 1923. 60. p.
20 *Nagy Imre*: Anjou-kori okmánytár. 2. köt., 1322–1332. Bp., 1881. 307. p.; *Almási Tibor*: Anjou-kori oklevéltár. 11., 1327. Bp.–Szeged, 1996. 158. p.
21 *Fejér, György*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. 4. Vol. 3. Buda, 1829. 37. p.
22 A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiad. (DL–DF 5.1) Bp., 2009. (továbbiakban: DL) 5010.
23 *Sebők Ferenc*: Anjou-kori oklevéltár. 25., 1341. Bp.–Szeged, 2004. 299. p.
24 *Fejér, György*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. 3. Vol. 1. Buda, 1829. 150. p.
25 *Hajdú Mihály*: A Garam–Ipoly közének személynevei a XV–XVI. században. 1. Bp., 1984. 49. p. (Névtani Értesítő; 9.)
26 Fehértói, 2004. 893. p.
27 Fehértói, 2004. 865. p.
28 *Fehértói Katalin*: A XIV. századi megkülönböztető nevek. Bp., 1969. 158 p. (Nyelvtudományi Értekezések; 68.)
29 Csiszár, 2017. 435–443. p.
30 *Piti Ferenc*: Anjou-kori oklevéltár. 22., 1338. Bp.–Szeged. 2012. 97. p.

Sorsz.	írásmód	időpont	hivatkozás	területi besorolás	térkép azonosító	megjegyzés
1.	*Puch*	1300	DL 65728	Esztergom m.	1	
2.	*Turpuch* (*Terpuch*)	1377	DL 236506	Somogy m.	–	
3.	*Kapuch*	1464	DL 61712	Zala m.	–	
4.	*Pouch*	1352	DL 51608	Szatmár m.	2	
5.	*Lypouch*	1361	DL 30679	Szerém m.	–	
6.	*Lypouch*	1362	DL 5137	Sáros m.	–	
7.	*Pouch*	1368	DL 39679	Szepes m.	–	
8.	*Lypouch*	1421	DL 4382	Szlavónia	–	
9.	*Lipouch*	1447	DL 103608	Kőrös m.	–	
10.	*Poch*	1328	DL 50854	Vas m.	4	
11.	*Ipoch*	1341	DL 69970	Baranya m.	–	
12.	*Poch*	1352	DL 54262	Bihar m.	5	
13.	*Lypoch*	1362	DL 31106	Sáros m.	3	➢ 6.
14.	*Poch*	1373	DL 31106	Szatmár m.	2	➢ 4.
15.	*Lipoch*	1433	DL 83666	Sáros m.	3	➢ 6., 13.
16.	*Lipoch*	1450	DL 14377	Gömör m.	–	
17.	*Poch*	1467	DL 72017	Szabolcs m.	–	
18.	*Poch*	1468	DL 16708	Berek m.	–	
19.	*Lapoch*	1476	DL 101467	Somogy m.	6	

A hangváltozás miatti írásmódváltozatok összetartozása a megjegyzés oszlopban megjelölt esetekben az oklevél tartalma alapján igazolható.

A lokalizálható Pócs-féle előfordulásokat a Papuch típusú településeket tartalmazó térképre vetítve megállapítható, hogy a két csoport településföldrajzi helyzete közel azonos – mindkét csoport települései a valószínűsített „első megszállás” területének a peremén helyezkednek el.

A település-földrajzi helyzet alapján a Vasi Szemlében már bemutatott gyepükkel való kapcsolat, vagy Kniezsa – Glaser: *Magyarország népei a XI. században* térképe által igazolhatóan – a lokalizált települések a magyar–szláv területre, vagy ennek közvetlen szomszédságába esnek – a szláv orientáció is feltételezhető.

◆ 1-*Papuch* (Vas m.) 2-*Papócz* (Abaúj m.), 3-*Papoch* (Gömör m.), 4-*Papouch* (Kőrös m.), 5-*Papocz* (Temes m.), 6-*Papocz* (Szabolcs m.)

Megjegyzés: a számozás a települések első említésének időbeli sorrendjére utal

● 1-*Puch*/Pócsmegyer (Esztergom m.), 2-*Pouch*/Máriapócs és Pócspetri (Szatmár m.), 3-*Lypouch*/Kecerlipóc és Szinyelipóc (Sáros m.), 4-*Poch*/Pócsfalu (Vas m.), 5-*Poch*/Pocsaj (Bihar m.), 6-*Lapoch*/(Ötvöskónyi környékén) (Somogy m.), 7-*Lupócz*/(Gácsfalu) (Nógrád m), 8-Pócsa/(Szederkény) (Baranya m.), 9-Pocsaj (Abaúj m.)

Megjegyzés: további beazonosítatlan Lipóc volt még Gömör, Turóc, Ung és Vas vármegyékben.[31]

Szembetűnő azonban, hogy a feldolgozásban érintett települések közül a viszonylag nagyszámú *Papoch* és *Lipoch* ellenére sem sikerült ezekkel azonos személynév előfordulásokat kimutatni. Így ezekben az esetekben a közvetlen személyneves helynévadásnak elég kicsi az esélye.

31 *Vályi András*: Magyar országnak leírása. 2. köt. Buda, 1799. 736 p.

A *Popu* személynév és annak a hangfejlődés (*o* > *a*) – nyíltabbá válás és labializáció – következtében létrejött *Papu* változata, a névprobléma egy lehetséges megoldását adja. Bár az ÁSz-ben csak az *o*-val írt változat szerepel, az *a*-s változat egykorú létezése és azonossága nem kétséges, alátámasztja ezt a Szatmár megyei *Popus*/*Papus* birtokra vonatkozó két oklevélpár is – *Popus*[32] – 1357, *Papos*[33] – 1358; *Papus*[34] – 1435, *Popus*[35] – 1437.

A *Papuch* (*Papouch*, *Papoch*) helynév valószínűleg a *Popu* (*Papu*) személynévből a *-cs* helynévképzővel képzett szó. Alakváltozatai szintén a hangfejlődés eredményeként jöttek létre. A magyar helynévképzés elméletét Bényei Ágnes 2012-ben közölt tanulmánya foglalta össze, a *-cs* helynévképzővel a szerző külön fejezetben foglalkozik.[36] Az áttekintő–összegző jellegű fejezet szerint a *-cs* képző az *-s* képző alakváltozatának tekinthető, már az ősmagyar korban önállósult és főként kicsinyítő képzőként realizálódott, ellátottságot az *-s* képzőtől eltérően nem fejez ki. A rendhagyóként hivatkozott példák némelyike *Hangács*, *Bikács*, *Kércs* vitatható. A *Hangács* és *Bikács* ugyanis személynévből képzett is lehet[37] – így nem tekinthető rendhagyónak, a *Kércs* pedig[38] inkább a képző nélküli személyneves helynevek körébe sorolható.

A *-cs* személynévképzőként is jelentős – az ÁSZ-ban nagyszámú, 689 *ch* (~cs) végű ómagyar személynév található.

Figyelembe véve a hangfejlődést, a Papuch típusú helynevek vonatkozásában alábbi származtatás valószínűsíthető: ómagyar (továbbiakban: óm.) ***Papoch*** < óm. ***Papouch*** < óm. ***Papuch*** < óm. ***Papu*** (óm. ***Popu***) + ***-cs***.

A Lipóc esetében szintén *-cs* képzős számaztatás feltételezhető: óm. *Lipoch* < óm. *Lipo*[39] + *-cs*), az óm. *Lipo* nemzetség és személynévként is ismert. Hasonlóan származtatható az óm. *Lopu*[40] személynévből a *Lopuch* is, amelynek *Lapuch*[41] változata nemzetségnévként, a *Lapoch*[42] változata pedig településnévként is előfordul.

Megítélésem szerint, *-cs* helynévképzővel képzett településnév a Pápoc szomszédságába eső, vele közel egykorú Gencs/*Gench*[43] → (óm. *Gench* < óm. *Gen*[44] + *-cs*) is.

További példák: Bábuc/*Babuch*,[45] Doboka (Kolozs) megye → (óm. *Babuch* < óm. *Babu*[46] + *-cs*); Bodajcs/Bodács/*Bodoch*,[47] Szabolcs megye → (óm. *Bodoch* < óm. *Bodo*[48] + *-cs*); Csárlóc/*Charloch*,[49] Ung megye → (óm. *Charloch* < óm. *Chazlo*[50] + *-cs*);

32 DL 51618.
33 DL 51811.
34 DL 62269.
35 DL 70881.
36 *Bényei Ágnes*: Helynévképzés a magyarban. Debrecen, 2012. 115–117. p. (A Magyar Névarchívum Kiadványai; 26.)
37 Fehértói, 2004. 865., 868. p.
38 Fehértói, 2004. 876. p.
39 Fehértói, 2004. 863., 884. p.
40 Fehértói, 2004. 894. p.
41 DL 5010.
42 DL 101467.
43 DL 91471.
44 Fehértói, 2004. 882. p.
45 DL 36390.
46 Fehértói, 2004. 892. p.
47 DL 55357.
48 Fehértói, 2004. 884. p.
49 DL 54809.
50 Fehértói, 2004. 884. p.

Nyírkércs/Kércs/*Keerch*,[51] Abaúj megye → (óm. *Keerch* < óm. *Keer*[52] + *-cs*) – képző (formáns) nélküli személyneves is lehet; Csepcs/*Chepch*,[53] Bodrog megye → (óm. *Chepch* < óm. *Chep*[54] + *-cs*).

Befejező gondolatként még a nagyszámú hazai személyneves helynév létének indíttatására utalnék, Tóth Valéria szavaival élve: „*A személynévi lexémát tartalmazó helynevek hátterében az esetek nagy többségében az a névadói szándék áll, amely ... egy közösség (pl. család) vagy még inkább egy konkrét személy birtoklását hivatott az elnevezésben rögzíteni. E funkcionális jegy kifejezésére pedig a legkézenfekvőbb megoldásként kétségkívül az kínálkozik a névadók számára, hogy a hely megnevezésére az illető birtokos személy(ek) tulajdonnevét használják fel.*”[55]

Megítélésem szerint a fenti szándék érvényesülését jelentősen erősíthette a magyarság Kárpát-medencei területváltása következtében előállt újszerű állapot is.

A személynévi lexémát tartalmazó helynevek beazonosításának alapvető feltétele az ómagyar személynevek ismerete. Fehértói Katalin Árpád-kori személynévtára – bár nem öleli fel a kor teljes személynévanyagát – kétségkívül mégis új lehetőséget teremtett. Az Árpád-kori személynevek és írásmódváltozataik áttekinthetősége újabb vizsgálatokra, és a régieket kiegészítő vagy felülíró megállapításokra készteti a helynévkutatást.

A fenti szócikk célja is az ómagyar ***Papuch*** helynév származtatásának egy más szempontú, újszerű megközelítése, felhasználva az ÁSZ és a középkori Magyarország levéltári forrásai által biztosított lehetőségeket.

51 DL 15011.
52 Fehértói, 2004. 885. p.
53 DL 42922.
54 Fehértói, 2004. 884. p.
55 *Tóth Valéria*: Személynévi helynévadás az ómagyar korban. Debrecen, 2017. 15–16. p. (A Magyar Névarchívum Kiadványai; 41.)

BAJZIK ZSOLT

A SOROKPOLÁNYI KASTÉLY TÖRTÉNETE

1. RÉSZ

A KASTÉLY KORAI IDŐSZAKA

Vas megye nyugati részén található falu 1939-ben Sorkipolány és Sorokújfalu egyesülésével keletkezett.[1] Sorokújfalu nevének első említései a Possessio Wyfalw, Wyffalw, Vyfalu, Sorki Uyfalu. Etimológiáját a Sorok pataknév vagy a Surk–Sork–Sorok személynév és az új + falu szavak összetétele adja. Korai birtokosai között találjuk az Unyomi, Akacs, Lóránth és Bejczy családokat. A 16. század során az Unyomi család újfalui birtokai többször zálogba kerültek, és per tárgyát képezték. 1545-ben Ferdinánd király ítélete alapján Nagyunyomi György és Lóránt Pál, valamint Menyhárt részét Mikebudai Soós Ferencnek ellentmondás nélkül átadták Wyfaluban lévő részeket. A birtokos Akacs, másként Lóránth család jogbiztosító iratai a török pusztítás következtében elpusztultak, 1553-ban Ferdinánd király az Akacs család tagjait birtokaikban Wyfaluban is örökjogon megerősítette. Czobor Imre nádori személynök oklevele 1578-ban a vasvári káptalan tudomására hozta, hogy Akacs Miklós soproni presbiter és testvérei Wyfalui birtokrészüket eladásra kínálták családjuk többi tagjának. Az 1549. évi adóösszeírás az Akach család hat tagjának birtokában 8½ portát, 10 zsellért, három új házat, három szolgát és négy üres telket sorolt fel.Bejczy Ambrus egy portát és egy új házat birtokolt. 1598-ban az Akacs családnak 12 házát írták össze Wyffalwban. Az egytelkes nemesek között 1599-ben egy családfőt találtak. A Bácsmegyei család nőágon került 1639-ben Wyfalu birtokába. Bácsmegyei Simon felesége első férjének sógorától, az első férj javait 1634-ben szerezte meg. A falu a 16–17. század háborús éveiben sokat szenvedett a hadak járásától. 1645-ben Akach Péter írta Batthyány Ádámnak, hogy egerszegi katonák szálltak a falura és sarcolták a jobbágyokat. Batthyány Ádám 1652-ben kötelezte a település lakóit, hogy a körmendi várhoz palánkkarót és vesszőt szállítsanak. 1658-ban a Sorok vizén épített háromkerekű malom miatt támadt vita Bácsmegyei Simon és Akacs Péter közös malomhasználatával zárult.[2]

1 https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1939_03_2/?query=sorokpol%C3%A1ny&pg=554&layout=s (Megtekintve: 2020. január 16.)

2 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Helytörténeti cédulagyűjtemény. Sorokújfalu.

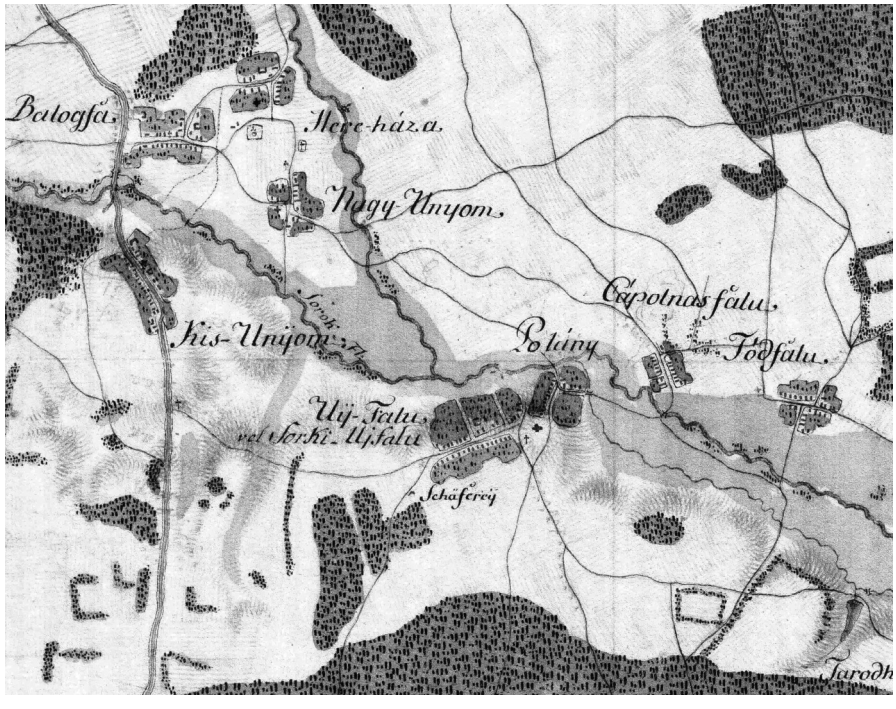
Bél Mátyás 1740-es években közölt „Vas vármegye leírása" című munkájában Sorkiújfaluval kapcsolatban megállapította, hogy a település a Párisról elnevezett Bácsmegyei, Akacs Miklós és a Mankóbüki Horváth családoké.[3] Már 1713-ban Bátsmegyei István[4] halálakor felvett osztályban sorkiújfalui kuriális rezidenciát említenek a források, amely édesanyjuk halála után Kató nevű lánya örökölt.[5] Még 1727-ben párisi Bátsmegyey László Simon nevű fiát kitagadja az örökségből, mivel akkor már 20 éve, hogy idegen országba eltávozott, és nem tudott róla semmit. Ezért mindenét másik fiára, Bátsmegyey Györgyre és annak leányára – muraszombati Zobothin Zsigmond feleségére – Bátsmegyey Klárára hagyta. Bátsmegyey György és felesége Palásthy Borbála leányát, Terézt először niczky Niczky Dániel, majd rumi Rumy Lázár feleségeként említik. Így, az ő révén került a sorokújfalui birtok a Rumy család tulajdonába.[6] Rumy Lázár (1700–1773) feleségül vette Párisi Bácsmegyey Terézt, az ő gyermekük Rumy József (1744–1807), akinek fia Rumy András (1790–1857) adta el Mikos Jánosnak a sorokújfalui birtokot 1820-ban.[7]

Egy 1775. évi összeírásban pedig a következőket írták a sorkiújfalui birtokról és kastélyról: „*Vagyon ottan keő kastély, melly az réghi Curián áll, és jó Statusban vagyon, kivévén némelly csekély reparatiókat; mellyben vagyon föllül alul tíz kálhás szoba, egy konyha, két bolt, és az Altaia mind bót haitásos, Pinczékkel edgyütt, mellyeknek három szegletit keríti egy czirádás kertecske; Ennek ellenben Téglábul edgy Configatóra épített majorház négy kálhás szobábul, két kamarábul, és egy Konyhábul álló sindölös, és tűz falra. E mellett föl szélrül egy gyümölcsös, és veteményes Kert, mellyben téglábul építtetett kertésznek háza, egy bótos szobábul, egy kamarábul, és egy öveg házbul álló találtatik. …"*[8]

A kastély szobáiban találtak egy falba épített almáriumot,[9] egy 14 fiókos és üvegablakos fegyvertartó almáriumot, az ebédlőben egy üveges almáriumra helyezett pohárszéket,[10] valamint a fölső szobában egy fiókos almáriumot.[11]

3 Bél Mátyás levelezése. In: Magyarországi tudósok levelezése. 3. köt. Szerk. Tarnai Andor. Bp., 1993. 298. p.
4 A Bátsmegyey régi adományos nemesi család. 1588-ban Feyérkewy István királyi helytartó meghagyja a káptalannak, hogy vitézlő Bátsmegyey Ferencet Rádócz, másképp Újfalu és Egyházasrádócon Vas vármegyében beiktassák. Majd 1634. január 14-én Bécsben II. Ferdinánd király néhai Akacs Ádám birtokait Újfaluban, Nagyunyomban, Kertesen és Kis-Szőllősben magszakadási címen vitézlő Bátsmegyey Simonnak adományozta. Bátsmegyey Simon 1664. április 8-án Újfalun keltezett osztálylevele szerint „*Bátsmegyey János, Bátsmegyey Éva, mankóbüki Horváth András neje, Bátsmegyey Ferenc, Bátsmegyey István, Bátsmegyey László becsülettel való requisitiójára Nádasdy Boldizsár, nagy-unyomi Akacs Péter, Szily Gáspár, Győrffy András és Mosonyi Lőrinc megjelentek az ujfalusi udvarházuknál s a megnevezett öt testvár között osztályt foganatosítottak. Néhai Bátsmegyey Simonnak Ujfaluban, Nagy-Unyomban, Polányban, Rőnökön, Rádoczon, Barkóczon, Cserneczen, Markusóczon, Csipinczen, Bagonyán, Szent-Benedeken és Szarvaskenden voltak jobbágyai és jószágai. Megjegyzendő, hogy a fiútestvérek nővérüket egyenlően részesítették minden atyai hagyatékban, sőt Horváth András a felesége részére egy illendő kardot is kívánt." Balogh Gyula – Szluha Márton:* Vas vármegye nemes családjai. Bp., 1999. (továbbiakban: Balogh – Szluha, 1999.) 291–298. p.
5 MNL VaML Vas Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (továbbiakban: Kgy. ir.) Osztályos egyességek, 1713. fasc. 3. no. 11.
6 Balogh – Szluha, 1999. 299–305. p.
7 Balogh – Szluha, 1999. 126. p.
8 MNL VaML Kgy. ir. Világos örökösödések, 1775. fasc. 3. no. 35.
9 Polcos, fiókos szekrény.
10 Konyhai edények, poharak tárolására alkalmas szekrény.
11 MNL VaML Kgy. ir. Világos örökösödések, 1775. fasc. 3. no. 35.

Ennek előzményeként még 1792-ben muraszombati Zobothin László és felesége vizeki Tallián Anna, valamint Mikos László[12] között létrejött egy olyan zálogos szerződés, amely alapján 20 évre megkapta a sorkiújfalui, a polányi (ma: Sorokpolány), a nagyunyomi (ma:

Sorokújfalu 1. katonai felmérés térképének részlete, 1780-as évek (Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hadtörténeti Térképtár Vas vármegye Coll.IV. Sectio IX.)

Balogunyom), és tótfalui (ma: Sorkikápolna) javaikat. A zálogos levél szerint a Sorkiújfaluban lévő kastély és a körülötte lévő épületek rossz állapotban voltak, s azokat a bérlőnek kellett felújítani, újjáépíteni. Mindezen javakért 20.000 forintot kellett fizetnie Mikos Lász-

12 Svájci eredetű régi család, amely Karintiából jött Magyarországra, és itt adományt nyert az előnevet adó Taródházára abban az esetben, ha az Inkey család kihalna. Rangemelések: Mikos (Mikosch) György Bernát kamarai tanácsos 1719. római sz. bir. bárói, 1721. magyar grófi rangot nyert, e grófi ág kihalt. Mikos László (1747 – Sorokújfalu,1838. április 25.): Államtanácsos, 1825. december 9-én Bécsben bárói címet kapott. Mikos János (1772 – Szombathely, 1855. május11.) és felesége gulácsi Farkas Julianna (1783 – Sorokújfalu, 1867. december 30.) Gyermekeik: Mikos Ede (Szombathely, 1820. április 22. – Mikosd, 1873. szeptember 6.) felesége Gludovácz Terézia (Petőháza, 1816. június 11. – Bécs, 1882. január 1.) 1841-ben kötöttek házasságot, amiből négy gyermekük született. Mikos Gyula és Mikos János Nep. József, aki 1841. december 8-án született Széplakon, a magyar főrendiház tagja pallini Inkey Margittal 1874. október 19-én kötött házasságot. Birtokai Mikosd és Újfalu községekben találhatók, de Mikosdon volt az állandó lakásuk. Lánytestvérei Olga és Gizella, akinek a férje Yturbide Salvador herceg, Miksa mexikói császár fogadott fiaként ismert. Magyar nemzetségi zsebkönyv. 1. köt. Főrangú családok. 1. rész. Bp., 1888. 377. p.

lónak. Ezt oly módon gondolták Zobothinék, hogy minden év január 1-jén 500, majd július 1-jén újabb 500 forintot kértek átadni.[13]

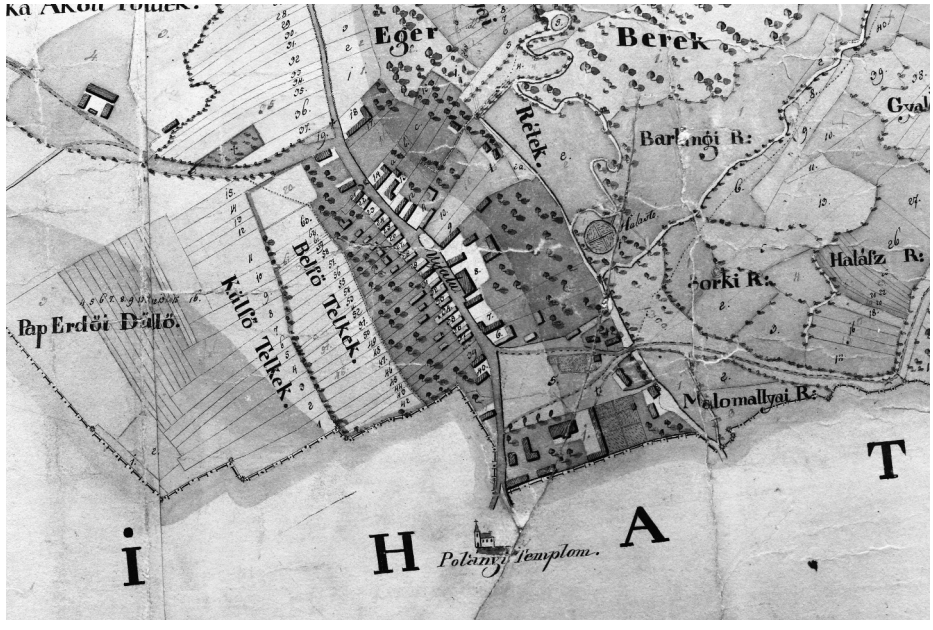
1810-ben felbecsülték és összeírták a rumi Rumy családnak Sorkiújfaluban lévő ingó- és ingatlan javait, amelyben Triefusz József kőműves, Holczheim Mátyás ács szombathelyi mesteremberek, valamint a polányi Szántó Mihály, Polány Ferenc, Antal Imre és még Szilassy Ferenc, Molnár Mihály jobbágyok működtek közre.Az épületekről a következőket állapították meg: „*Vagyon Sorki ujfalusi helységben a Fölső szeren egy tágas mint egy 5 holdra*[14] *való Curiális Fundus, mellynek közepén az Uraság Condescensiójára*[15] *találtatnak kű épületek, és ugyan délfelül egy más mellett két szobák Fenyőfa gerendákra, Deszka padlásra, és padimentumra,*[16] *a mellyekben kerekes zöld kályhák helyheztetve vagynak, ezen fel jegyzett szobák közül a belső szobábul nyillik egy kis életes kamarátska, a mellett vagyon a konyha egész boltozatra, a konyha, és életes kamamrátska mellett fel szélnek a Majorné és szolgálók lakására egy szoba, mingyárt e mellett pedig a Férfi Tselédek számára hasonló egy szoba, mind ezek pedig Fenyőfa Gerendákra, és fenyő deszkákra vagynak készíttetve,,*[17]

1814-ben összeírták a Sorokújfaluban rumi és rábadoroszlói Rumy András kastélyában talált ingóságokat, amelyek között rengeteg értékes és érdekes tárgy fordult elő.

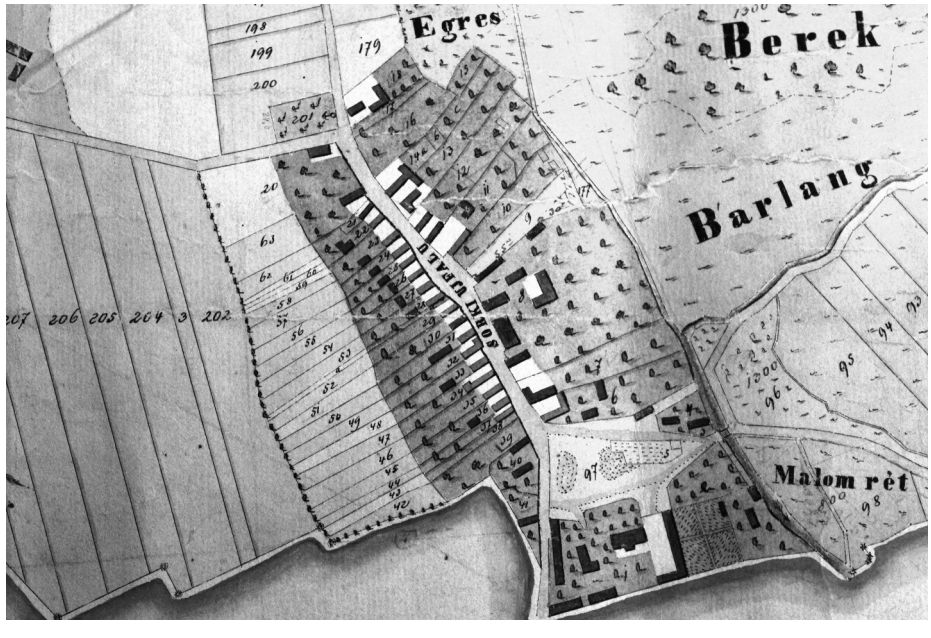
A felsoroltak között számos ezüst evőeszközt, gyertyatartót, egy stok órát,[18] különféle festésű porcelán kávés csészéket, közönséges fehér tányérokat, csuspájzos tálakat,[19] comfitnek való tányérokat[20] említenek. A pohárszéken a boros karafinák,[21] ürmös[22] és vizes poharak sorakoztak. A sublótos tetős almáriumban[23] őriztek egy hiteles pálcát, a breviárium Romanum-ot[24] és Huszti Collectio docura[25] kötetét, öt darab almanachot,[26] és a regulament militare-t.[27] A cseresznyefa fegyvertartó almárium rejtette a különféle magyar késeket, a német kardokat, a jáger kést,[28] egy kisebb kardot, pisztolyokat, mordályokat[29] és 13 különféle flintát.[30] Felírták még a szobák tartozékait, a különböző bútorokat, székeket, ágyakat, ruhaneműket, vánkosokat, de a hitvány pipaszárakat is.[31]

Majd 1820. április 16-án rumi és rábadoroszlói Rumy Antal és taródházi Mikos László, valamint felesége Balogh Terézia között adásvételi szerződést jött létre. E szerint Rumy Antal az adósságainak rendezése és a rossz gazdasági viszonyok miatt kénytelen megválni a „*Sorki Ujfalusi, Nagy Unyomi, Polányi, Egyházas Rádóczi és Rempe Hollósi T*[ekintetes] *N*[emes]

13 MNL VaML Mikos család iratai (továbbiakban: Mikos cs. ir.) 2. doboz III. 43.
14 1 kataszteri hold = 1600 négyszögöl = 5754,6 m².
15 Örökségében, leszármazásában, tulajdonában.
16 Padló, padlózat.
17 MNL VaML Mikos cs. ir. 3. doboz III. 134.
18 Álló óra.
19 Főzelékes tál.
20 Édességnek, süteménynek való tányér
21 Öblös szájú üvegkancsó
22 Kesernyés édes csemegebor, vermutos pohár.
23 Alacsony fiókos szekrény.
24 Zsolozsmáskönyv, amely az egyház ünnepekhez kapcsolódó imádságokat tartalmaz.
25 *Huszti István*: Jurisprudentia praetica seu Commentarius novus in jus hungaricum. Budae, 1745.
26 Évkönyv.
27 Katonai hadszabályok könyve.
28 Vadászkés.
29 Puska.
30 Hosszú kézi puska.
31 MNL VaML Kgy. ir. Árvaügyi iratok, 1814. fasc. 4. no. 54.

Sorokújfalui és nagyunyomi egyesült határok térképének részlete, 1844
(MNL VaML Térképgyűjtemény U 615.)

Sorokújfalui és nagyunyomi tagosított határok térképrészlete, 1848
(MNL VaML Térképgyűjtemény U 616.)

Vass Vármegyei Helységekbeli mindennemű"[32] ingatlan javaitól. Így Rumy Antal 40.000 konvenciós forintért, vagy 100.000 forintnyi váltócéduláért eladta a sorkiújfalusi rezidenciát, az ahhoz tartozó kuriális belső telkeit, az allódiális szántó földeit, rétjeit és erdőit, valamint a jobbágyait, zselléreit és a mindennemű haszonvételeit. Az adásvétellel kapcsolatban Rumy Antal 1820**.** április 20-án írásba foglaltatta még, hogy a sorkiújfalui, nagyunyomi, polányi, egyházasrádóci, és rempehollósi helységekben, és azok határában lévő ingatlanait 1820. április 24-én vehetik át a vevők. Ennek során akarta átadni az említett határokban található őszi gabonavetéseit, nyolc darab ökröt, két vasas szekeret, négy ekét boronákkal, és minden a földekhez tartozó gazdaságbéli eszközt. Egyedül a tavaszi gabonavetéseit szándékozott megtartani magának olyan módon, hogy ha azokat vevők meg kívánták vásárolni, akkor *„azoknak a földekben vetett köböl számát folyó áron tartozzanak ki fizetni. Mellyeknek szentül leendő meg állásara 3000 forint kötés alatt ezennel magamat lekötelezem*."[33]

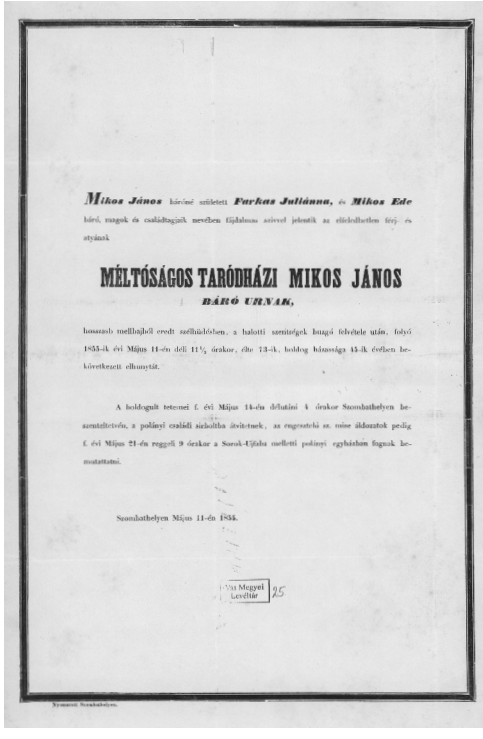
Egerváry Kristóf 1822. június 19-én Dömötöriben keltezett levelében értesítette a sorokújfalui uradalommal kapcsolatos történésekről az új földbirtokost, Mikos Lászlót. Ebben arról is tájékoztatta az államtanácsost, hogy a Rumy és a Polányi örökösök megegyeztek az „ősi" adósságaik rendezéséről. E szerint a Rumy Antalra eső ¼ rész atyai adósság, minden költséggel együtt 1380 forintot tett ki. Egerváry azt kérte Mikos Lászlótól, hogy utalja ki ezt az összeget, de ne adja Rumy Antal kezébe, mert azt elkölti.[34] A levél befejező részében még arról írnak az uraságnak, hogy a sorokújfalui gazdaságot az „*ispány jól folytatja, a szénát szerencsésen*"[35] berakatta, és az aratást is hamarosan elkezdik.

Sorokújfaluban, 1838. április 25-én, életének 91. évében meghalt Mikos László nyugalmazott státustanácsos, a Szent István király rend középkeresztjének tulajdonosa, 1825-ben a taródházi előnévvel a bárói cím megszerzője.[36] Halála után fia, Mikos János Vas vármegyei főszolgabíró örökölte az uradalmat és a kastélyt is. A család még 1836-ban a Vas vármegyei Széplakon (ma: Mikosszéplak) is birtokot vásárolt. Mikos János fia, Ede ide költözött az ottani úgynevezett ókastélyba, ahol aztán később a gyermekei is megszületnek.[37]

Az 1844-ben elkészített „Sorok ujfalui és nagyunyomi egyesült határok" című térképen jól kivehető az 1-es számmal jelölt T alaprajzú barokk kastély és a hozzátartozó gazdasági épületek, a patak melletti malommal, a kertekkel és gyümölcsössel együtt. Az 5-ös számmal jelölt részen a község tulajdonát képező földgödör látható.[38] Az 1848. évi tagosítást követően megrajzolt térképen néhány kisebb változás észlelhető a rezidencia környezetében. Az út mellett lévő gazdasági épületet kibővítették, míg a Sorok patak melletti részen egy építményt elbontottak és a helyét parkosították.[39]

1855. május 6-án, Szombathelyen készítették el Mikos János báró végrendeletét, amelyben a különféle arany- és ezüst értéktárgyait, az aktív pénzügyi követeléseit, készpénzét, a gazdasági üzlethez nem tartozó minden ingóságát feleségére, majd annak halálát követően Mikos Edére kívánta hagyni. Általános örököseként is a fiát nevezte meg olyan

32 MNL VaML Mikos cs. ir. 2. doboz III. 73.
33 MNL VaML Mikos cs. ir. 2. doboz III. 72.
34 MNL VaML Mikos cs. ir. 3. doboz III. 157.
35 Uo.
36 T. Vas Vármegyének … = Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1838. 39. sz. 300. p.
37 *Virág Zsolt:* Magyar kastélylexikon. 5. köt. Vas megye kastélyai és kúriái. Bp., 2004. 238. p.
38 MNL VaML A Vas Megyei Levéltár térképeinek gyűjteménye (továbbiakban: Térképgyűjtemény) U 615. Sorokújfalusi és Nagyunyomi egyesült határok térképe, 1844.
39 MNL VaML Térképgyűjtemény U 616. Sorokújfalusi és Nagyunyomi tagosított határok térképe, 1848.

Mikos János kárémé született *Farkas Juliánna*, és *Mikos Ede* báró, magok és családtagjaik nevében fájdalmas szívvel jelentik az elhidlhetlen férj- és atyának

MÉLTÓSÁGOS TARÓDHÁZI MIKOS JÁNOS

BÁRÓ URNAK,

hosszasb mellhajból eredt szélhüdésben, a halotti szentségek hugyá felvétele után, folyó 1855-ik évi Május 11-én déli 11½ órakor, élte 73-ik, boldog házassága 45-ik évében bekövetkezett elhunytát.

A boldogult tetemei f. évi Május 14-én délutáni 4 órakor Szombathelyen beszenteltetvén, a polányi családi sirboltba átvitetnek, az engesztelő szt. mise áldozatok pedig f. évi Május 21-én reggeli 9 órakor a Sarok-Ujfalu melletti polányi egyházban fognak bemutattatni.

Szombathelyen Május 11-én 1855.

Vas Megyei Levéltár 95

Taródházi Mikos János halotti értesítője, 1855 (MNL VaML Gyászjelentések gyűjteménye)

formában, hogy az összes ingatlanra feleségének a haszonélvezeti joga az özvegységének egész ideje alatt megmaradjon. Ezért a gyermekének a kötelességévé tette, hogy az édesanyját, *aki „lelkének és szívének magas tulajdonaival családi életünket oly boldoggá tette, e javak élvezetében ne háborgassa; s meg is vagyok győződve, hogy fiam azon nemes gyermeki kegyeletet, mely eddigi életét jellemzé, eme végakaratom teljesítése által és mind édes anyja irányában, mind pedig az én hamvaim iránt ezentúl is híven megőrzendi.”*[40] Mikos báró még arról is rendelkezett, hogy Aczél Istvánné született gróf Hugonnay Emília unokája kapjon a szerzeményeiből és a drágaságaiból 25.000 váltóforintot, amelyből 10.000 forintot 1858. május 1-jéig fizessenek ki.[41] *A* báró intézkedett a temetésével kapcsolatban is, hogy az a lehető legegyszerűbb és költségtelen legyen, helyette a szombathelyi, a kisunyomi és a rádóci szegényeknek 100–100 forint kiosztását kérte.[42]

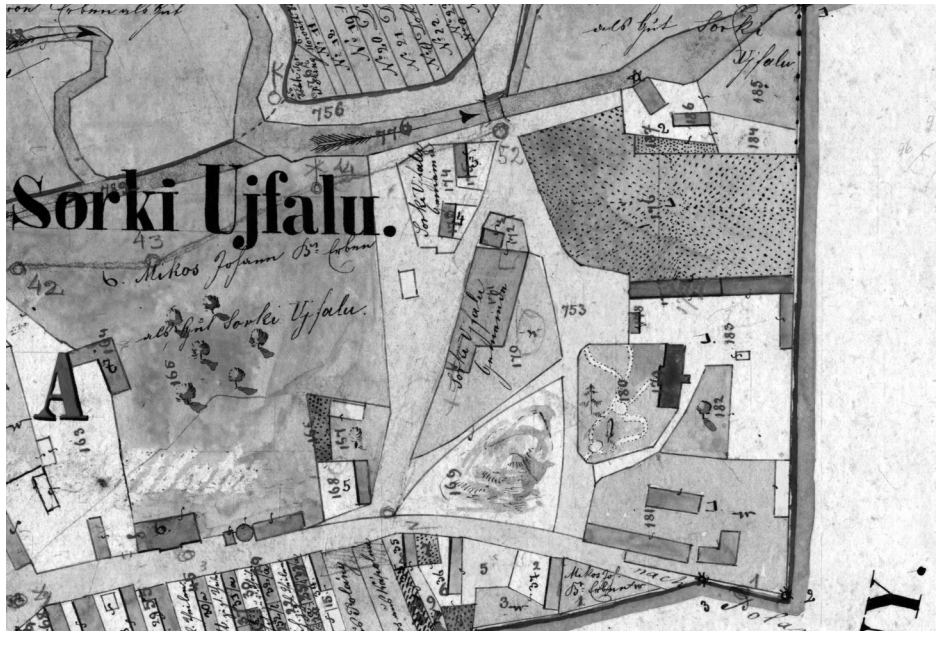
A báró végrendelete mellett helyezte el a felesége is a végakaratát, amely szerint a sorkiújfalui birtokot és minden ingóságát egyedüli örökösére, Mikos Edére kívánta hagyni. Ezt azzal indokolta, hogy a gazdaságuk fejlődése a fia tanácsainak, gondosságának és felügyeletének köszönhető.[43] A végrendelet elkészítését követően, 1855. május 11-én, Szombathelyen 73 éves korában meghalt Mikos János. Örökösei, az ekkor 35 éves Mikos Ede Széplakon, illetve Hugonnay Gusztávnétól szül. Mikos Amáliától származott 26 éves unokája Emília grófnő, férjezett Aczél Istvánné az Arad vármegyei Borosjenőn (ma: Ineu, Románia) lakott.[44]

Az elhunyt hagyatéki leltárát a Szombathelyi Megyei Törvényszék készítette el. Az érdekeltek részéről megjelent özv. Mikos Jánosné, Mikos Ede és Horváth Boldizsár,[45] mint a hitbizomány helyettesítési gondnoka. A bíróság részéről Novák Ferenc törvényszéki tanácsos, Pálffy Ferenc „*törvényszéki járulnok, mint tollvívő*”, Nikszti József és Brenner János építészek, Beck Vince aranyműves, Varga József és Szakály János földbirtokosok voltak

40 MNL VaML Mikos cs. ir. 1. doboz I. 78.
41 Uo.
42 Uo.
43 Uo.
44 MNL VaML Szombathelyi cs. kir. Megyetörvényszék iratai. Polgári törvénykezési iratok és perek IV. 49/1855.
45 Horváth Boldizsár (Szombathely, 1822. január. 1. − Budapest, 1898. október 28.) ügyvéd, politikus, igazságügy-miniszter.

jelen. A leltárban felsorolt ingatlanok közül a fazsindellyel fedett, téglából épült 14 szobás kastélyt 6500 ft-ra, míg a közelében található 5 szobás tiszti lakást 3000 ft-ra becsülték.[46]

A kastélyban található értéktárgyak között szerepelt egy ezüst asztalteríték, két kanna, egy cukros szelence, két „*girando*" – karos gyertyatartó –, hat gyertyatartó, három sótartó, egy olaj- és ecettartó, egy levesmerő nagykanál, két kisebb kanál, egy tejmérő kanál, 18 evőkanál, 12 francia villa, 12 kávés kanál, 36 kés, 12 kaszrol,[47] öt aranyzsinór, amelynek csatjai briliánssal voltak kirakva, valamint egy arany cilinderóra lánccal együtt.[48] A rezidencia első emeletén 12 ágy, 24 szék, hat dívány, hat asztal, hat mosdó almárium, az ebédlőben 12 szék,

Sorokújfalu kataszteri térképének részlete, 1857 (MNL VaML Térképgyűjtemény)

zongora és két kredenc asztal, valamint két üveges almárium és tükör került a listára. Felsoroltak még egy 24 személyes porcelán terítéket is, amelyet 90 ft-ra becsültek. A földszinti cselédszobákban és az inas szobájában nem jegyeztek fel berendezési tárgyakat.[49]

A hagyatéki tárgyalást 1857 tavaszán fejezték be, amelyről az 1855. évi szeptember 13-án felvett leltár alapján átadási okirat készült. Ebben összefoglalták a készpénz, az államkötvények, arany- és ezüstneműek, bútorok, ruházat, gazdasági eszközök, állatállomány, veteményes és épületek értekét, amelyet 88.328 forintban állapítottak meg. A sorkiújfalui, polányi, tótfalui, rádóci, szentlőrinci (ma: Táplánszentkereszt) határban pedig összesen 512

46 MNL VaML Mikos cs. ir. 1. doboz I. 66.
47 Serpenyő.
48 MNL VaML Mikos cs. ir. 1. doboz I. 66.
49 Uo.

hold szántóföldet, 133 hold rétet, 161 hold legelőt és 832 hold erdőt írtak össze, amelyet azzal a megjegyzéssel adtak át özv. Mikos Jánosnénak, hogy őt holtig tartó haszonélvezeti jog illeti meg.[50]

Az 1857-ben elkészült kataszteri térképen jól kivehető a polányi határ mellett, a Főút és Sorok patak között, a községi agyagbánya mellett elhelyezkedő 179-es számú sorokújfalui kastély és az előtte lévő 180-as számú kastélypark, amely az 1844. évi úrbéri térképen még nem látható, tehát ezt idő közben hozhatták azt létre. Sőt, a kastélyalaprajz parkfelőli részén egy kiugró rész is észlelhető, amely szintén egy bővítést feltételez ezekben az években. Az épület körül találhatók a cselédházak, a molnár háza, a malom, a kert és a kovácsház is.[51]

Az angolpark kialakítására 1858 után kerülhetett sor, amikor Mikos Ede és Sorokújfalu község között egy csereszerződés jött létre. A kontraktus első pontja szerint „*az urasági kastély kert és szinte az uraságot illető Rumy-féle kert közti tér, a tagosztálykor közös földgödörnek hagyatván fenn, miután e tér a kitűzött czélnak meg nem felel, és szembe ötlő dísztelenséget okoz, ezt a községnek átengedi Ő Méltóságának kizárólagos tulajdonul az érintett területet létező apróbb kertekkel, a Sorok hídjától az országútig egy 10 ölles szélességű közlekedési út hagyassék fenn a község használatára, mely ott fog kijeleltetni, hol azt Ő Méltósága egyszerübbnek fogja találni*.”[52] A település kárpótlásul a temető délnyugati sarkától az urasági táblából 2200 négyszögölnyi területet kapott. Ezen kívül hozzájárultak a falubeliek, hogy az átadott helyen lévő községi kovácsműhelyt a báró megszüntethesse, és cserébe átadja a falu keleti végén lévő kocsis lakást. A szerződés 4. pontja szerint az áthelyezendő kovácsműhelyhez a szükséges téglát, a tetőcserepeket, a kőművesmunkát a báró, míg az épületfát és a kétkezi munkát, valamint a szállítást a helybeliek vállalták magukra. A báró még azt is magára vállalta, hogy az átengedett területen lévő községi pajtát saját költségén szétbontatja és azt a falunak átadott telken felállítja.[53]

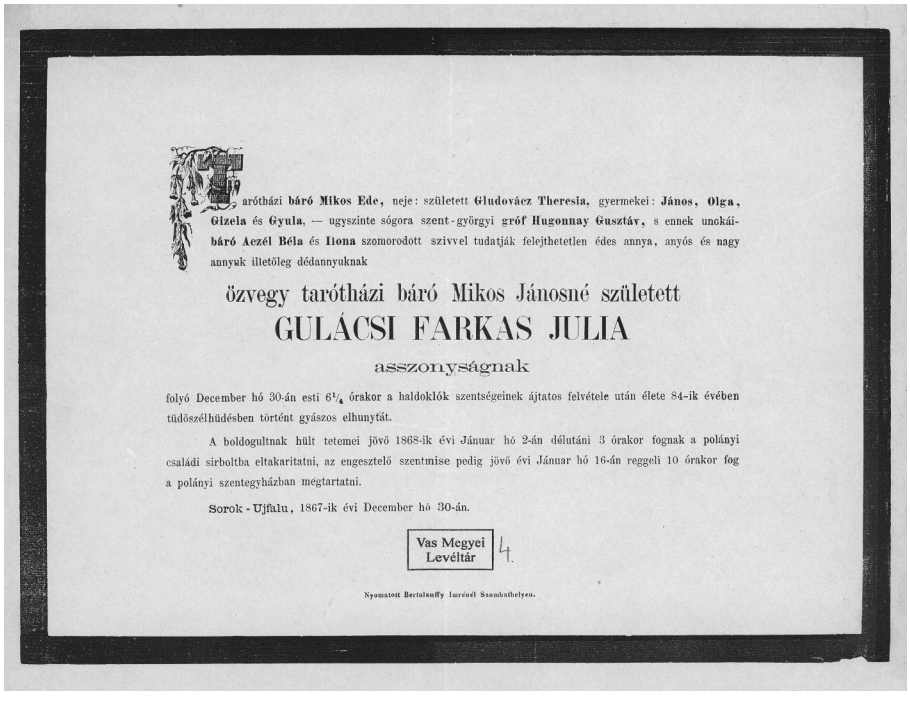
Az 1859. évi „Vallomány- vagy telekkönyve Sorki Újfalu adó-községnek” című összeírás szerint az 1-es házszámú már 16 lakrészes épület, a kastély és a hozzátartozó kert Mikos János báró nevén volt bejegyezve.[54] 1860-ban elkészítették Mikos Ede báró és felesége, Gludovácz Terézia sorokújfalui nemesi birtokának a tulajdoni lapját, amelyben az 1-es helyrajzi számú kastély és kert 7 hold 546 négyszögöl területen feküdt. Ezen kívül még számos házat és közel 900 hold szántóföldet, rétet, legelőt és erdőt soroltak fel a tulajdonos neve alatt.[55]

Mikos Ede ekkor már a mikosdi kastélyában lakott, amelyről 1866-ban a következőket írta a „Vasárnapi Újság”: „*… Mikosd egészen új név…Ősidőtől fogva itt jókora, szálas tölgyes erdő s ennek közepén egy dús forrásokkal bővelkedő szép hegylejtő állott. E helyet szemelte ki néhány évvel ezelőtt b*[áró] *Mikos építendő kastélya számára. Roppant földhordásokkal és nagy költséggel, a soha nem lakott puszta vadonban a legkellemesebb lakóhelyek egyikét varázsoltatta elő. Ezután vette fel a Mikosd nevet, s azóta itt tartja rendes lakását a birtokos és családja. A mikosdi kastély most egy nagy terjedelmű, fallal kerített parkban áll. A parknak ízléssel épült egyes pavilonjai vannak; a kastély előtt szép vízeséssel egy nagy halastó terül el. Igen csinos alakban és célszerűen vannak építve a park különböző*

50 MNL VaML Mikos cs. ir. 1. doboz I. 79.
51 MNL VaML Térképgyűjtemény. Sorokújfalu kataszteri térképe, 1857.
52 MNL VaML Sorokpolány községbírói iratai (továbbiakban: Sorokpolány kbir. ir.) Csereszerződés, 1858.
53 Uo.
54 MNL VaML Sorokpolány kbir. ir. Vallomány- vagy telekkönyve Sorki Ujfalu adó-községnek, 1859.
55 MNL VaML Mikos cs. ir. 3. doboz III. 233.

helyein álló vadászlak, istállók és kertészlak. A kastély egyúttal középpontját képezi egy jól rendezett majorokkal s célszerű gazdasági épületekkel ellátott uradalomnak."[56]

1867. december 30-án 84 éves korában elhunyt özv. Mikos Jánosné, így teljesen a fia tulajdonába jutott a sorokújfalui kastély és a hozzátartozó birtok.[57] Ezért lehetősége volt arra, hogy 1868. április 25-án 58.000 osztrák értékű forint kölcsönt vegyen fel a Kőszegi Takarékpénztártól, amely adósságot 1870-től keresztül 10 éven át kellett törlesztenie. Fe-

arótházi **báró Mikos Edc**, neje: született **Gludovácz Theresia**, gyermekei: **János**, **Olga**, **Gizela** és **Gyula**, — ugyszinte sógora szent-györgyi **gróf Hugonnay Gusztáv**, s ennek unokái-**báró Aczél Béla** és **Ilona** szomorodott szivvel tudatják felejthetetlen édes annya, anyós és nagy annyuk illetőleg dédannyuknak

özvegy tarótházi báró Mikos Jánosné született

GULÁCSI FARKAS JULIA

asszonyságnak

folyó December hó 30-án esti 6¼ órakor a haldoklók szentségeinek ájtatos felvétele után élete 84-ik évében tüdőszélhüdésben történt gyászos elhunyták.

A boldogultnak hült tetemei jövő 1868-ik évi Január hó 2-án délutáni 3 órakor fognak a polányi családi sirboltba eltakaritatni, az engesztelő szentmise pedig jövő évi Január hó 16-án reggeli 10 órakor fog a polányi szentegyházban megtartatni.

Sorok-Ujfalu, 1867-ik évi December hó 30-án.

Vas Megyei Levéltár

Nyomatott Bertalanffy Ivnénél Szombathelyen.

Taródházi Mikos Jánosné halotti értesítője, 1867 (MNL VaML Gyászjelentések gyűjteménye)

dezetül a sorokújfalui birtokát, mint fő – benne a kastélyt is –, valamint a sorkitótfalui, a sorkikápolnai és polányi földjeit mint mellék jelzálogokat ajánlotta fel.[58]

A Mikos család tagjai az 1860-as években számos alkalommal kértek útlevelet a hatóságoktól, hogy Nyugat–Európa valamely országába elutazhassanak. Az ifjú Mikos János 1862-ben,[59] Mikos Edéné és Gyula fia 1863-ban Belgiumba és Franciaországba szóló úti okmány kiállítását kérelmezte a főispántól.[60] A következő év nyarán a báró felesége orvosi javaslatra tengeri fürdőzésre készült, és Németországba, Belgiumba, Hollandiába, Franciaországba érvényes külhoni útlevélért folyamodott maga, két lánya és a szobalányuk számára.[61]

56 Mikosdi kastély. = Vasárnapi Újság (továbbiakban: VÚ), 1866. szept. 30. 468–469. p.
57 Özv. taródházi báró Mikos Jánosné … = Vasmegyei Lapok (továbbiakban: VL), 1868. jan. 1. 4. p.
58 MNL VaML Vas Vármegye Telekkönyvi Hivatala iratai XX. 3919/1868.
59 MNL VaML Vas Vármegye Főispánjának iratai. Elnöki iratok (továbbiakban: Főisp. eln. ir.) 575/1862.
60 MNL VaML Főisp. eln. ir. 1112/1863.
61 MNL VaML Főisp. eln. ir. 596/1864.

A látszólagos idill ellenére számos probléma merült fel a családban, hiszen Mikos Ede már 1865 novemberében „Figyelmeztetés" címmel felhívást kénytelen közreadni, mivel János[62] fia olyan váltókat bocsátott ki, amelyeken nem szerepelt a kibocsátási és kifizetési hely sem. „*Nehogy ezen törvényes visszahúzás ereje ezen érvénytelen váltók keltének fiam nagykorúsága idejére leendő áttételével meghiusíttassék, említett fiam ezentúl magát mindig b*[áró] *Mikos Nep*[omuki] *János nevezettel fogja aláírni.*"[63] – fogalmazta meg az újsághirdetésben. Az apa ezért arra figyelmeztetett mindenkit, hogy ezeket a váltókat ne fogadják el, ne forgalmazzák és pénzt se adjanak értük. Majd 1868 februárjában a „Budapesti Közlöny" hasábjain „Óvás" címmel közreadott hirdetésében pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a kiskorú Gyula[64] fia otthagyta az iskolát, engedély nélkül eltávozott a szülői háztól és „*több rosszlelkű uzsorásokkal*" nagy összegű kölcsönügyletekbe bonyolódott. A báró ismét az újságon keresztül tudósított arról, hogy a gyermekének az adósságait nem hajlandó kifizetni, sőt a nyerészkedők megfenyítése ügyében lépéseket tett.[65] A pesti törvényszék még ez év őszén a „Budapesti Közlönyben" tette közzé – az akkor már ismeretlen helyen tartózkodó – Mikos Gyula idézését, aki ellen Schmiedt Bernát 7500 forint és járadékai iránt indított keresetet a bíróságon.[66]

Az édesapa – előrelátó módon – 1871. január 31-én új végrendeletet készített, amelyben pazarló életmódjukra hivatkozva kizárta fiait az örökségből. A báró halála esetére felesége haszonélvezeti jogát az összes ingó és ingatlan vagyonra megerősítette, így a sorokújfalui kastélyra is. Az összes hagyatékára kizárólagos örökösökként lányait, Olgát[67] és Gizellát[68] jelölte ki azzal a feltétellel, hogy azt csak édesanyjuk halálát követően vehetik át. A kisebbik fiút, Gyulát nemcsak a törvényes örökségéből zárta ki az apa, hanem kitagadta a családból is. Ennek okát azzal indokolta, hogy „… *nem csak éveken át a legfeslettebb életet folytatja, és a szülői vagyont a legrosszabb társaságban fecsérelte, de minden gonoszságot és elvetemedettséget kimerít, az én és nőm neveinkre többbrendbeli sok ezrekre menő hamis váltóleveleket bocsájt ki, azokra a rosszlelkű uzsorásoktól tudtunk nélkül pénzeket felszedett…*"[69]

A törvény elől külföldre távozó fiúkról a szülők sokáig nem tudtak semmit, ezért a hatóságokhoz fordultak segítségért. A későbbiekben a belügyminisztériumtól az a tájékoztatás érkezett, hogy Gyula néhány évvel korábban Dél-Amerikába utazott. A család kérésére a Buenos-Aires-i osztrák–magyar konzulátust utasították, hogy a szülők által küldött leveleket

62 Mikos János báró (Széplak, 1841. december 8. – Tata, 1901. január 17.) az első magyar spiritiszta újság, a Rejtelmes Világ megalapítója.
63 Figyelmeztetés. = Sürgöny, 1865. dec. 10. 5. p.
64 Mikos Gyula báró (Széplak,1848. március 18. – Lima, Peru 1871. július 21.)
65 Óvás. = Budapesti Közlöny (továbbiakban: BK), 1868. febr. 16. 463. p., lásd még: BK, 1868. febr. 18. 477. p.
66 Idézés. = BK, 1868. szept. 23. 2804. p., A Budapesti Fenyítő Törvényszék szerint azzal vádolták meg Mikos Gyula bárót, hogy 1868 áprilisában a Frohner szálloda – Schmidt Bernát nevű – főpincérén keresztül, mint Mikosd, Sorokújfalú és más települések földbirtokosaként bemutatkozva, 360 ft értékben ékszereket vásárolt Herzberg Simonnál. Közvetlenül ezután személyesen jelent meg az ékszerész boltjában és egy gyémántokkal díszített opál melltűt és egy gyémántgyűrűt is megrendelt. Miután az ékszerek elkészültek, azokat magához véve azzal távozott az üzletből, hogy a számlát küldjék majd utána a szállodai szobájába. Mikos Gyula azonban a több ezer forintra rúgó fogadóbeli számlájának és az ékszerek árának kiegyenlítése nélkül megszökött és „*Herzberg Simon kárára sikkasztást követett el*.". MNL VaML Vas Vármegye Törvényszéke iratai. Büntetőperek iratai 577/1868.
67 Mikos Olga bárónő (Széplak, 1843. március 30. – Urschendorf, 1918. augusztus 17.) Mikosdon kötött házasságot 1875. július 26-án Weigelsperg Géza báróval.
68 Mikos Gizella (Széplak, 1846. február 1. – Graz, 1921. április 1.) Mikosdon kötött házasságot 1871. június 21-én Yturbide Salvatorral.
69 MNL VaML Vas Vármegye Árvaszékének iratai. Általános iratok (továbbiakban: Vvm. árv. ir.) III. 4795/1873.

kézbesítsék, és érdeklődjenek az ifjú pénzügyi helyzetéről, életkörülményeikről. Az ügynökség azt jelentette, hogy Mikos Gyula sárgalázban meghalt, és 180 osztrák értékű forint adósságot hagyott maga után, amelyet ők kifizettek. Két fénykép és a halotti bizonyítvány kézbesítése mellett erről értesítették a családot, és felszólították őket a tartozás kiegyenlítésére.[70] A „Vasárnapi Újság" mellékletében is foglalkoznak azzal, hogy milyen tragédia érte a Mikos családot. A tudósítás szerint Mikos János és Gyula „*Amerikába mentek, hová oly vágy ragadta őket, hogy a szülői otthon sem korlátozhatta azt.*"[71] Az argentínai konzulátus értesítette a családot Gyula fiúk haláláról, míg Jánosról nem kaptak semmilyen hírt.[72] Ő – egyes híradások szerint – még 1868-ban Floridában kezdett új életet, ahol narancsot termesztett, aligátorokra vadászott és hogy „*egyedül ne legyen, magával vitte a nővérének francia bonnéjét*."[73] Mikos Ede ezért a nagyobbik gyermekét is kitagadta az örökségéből, mivel „*többszöri megintés és atyai feddéseim ellenére egy franczia nővel több időtől fogva feslett életet folytat és közbotrányt okoz…*".[74] Ennek során 90.000 forintot kért kölcsön , sőt az apa tudomása szerint már a szülői örökségét is áruba bocsátotta.[75]

A báró 1871 januárjában „*vérző szívvel ugyan, de kényszerűségből*"[76] a vármegyei hatóságokhoz fordult a fia miatt, aki már korábban is jelentős tartozásokat halmozott fel. Az apa azonban bízott abban, hogy gyermeke megjavul és ezért korábban többször is kisegítette őt a bajból. Mikos János ekkor éppen Bécsben tartózkodott és fél év alatt közel 100.000 forintot kölcsönzött különböző uzsorásoktól, és további hiteleket szándékozott felvenni. Mikos Ede azonban kijelentette, hogy az újabb adósságokat már nem kívánja rendezni.[77] Szabó György vármegyei főjegyző 1871 februárjában a kérelemnek megfelelően hivatalosan is pazarlónak nyilvánította a fiút, ellene köztilalmat és zár alá helyezést rendeltek el. A főjegyző fogalmazványa szerint Mikos János „*miután az apai háznál csak ritkán fordul meg, s a birodalom hol egyik, hol másik fővárosában tartózkodik, fekvő értéke nem létében netalán létezhető ingó vagyonára nézve zártartóul folyamodó apa Báró Mikos Ede Úr kineveztetik…*"[78] Egyúttal figyelmeztettek mindenkit, hogy a nevezettel semmilyen üzleti kapcsolatba ne lépjenek.[79]

Ebben az időben különleges Vas vármegyei vendégről – az 1824-ben lefejezett mexikói császár unokájáról –, Miksa császár fogadott fiáról, a 21 éves herceg Yturbide Salvatorról[80] írtak a hazai újságok. A herceg elmenekült Mexikóból és Velencébe (ma: Venezia, Olaszország) költözött, ahol a farsangi ünnepségek alatt ismerkedett meg Mikos Gizellával.[81] Hamarosan megtörtént az eljegyzés, és 1871. június 21-én a mikosdi kastély díszes kápolnává alakított nagy termében összeadták az ifjú párt.[82] Az esküvői szertartást díszlakoma követte, amelyen

70 Uo.
71 Báró Mikos Edét … = VÚ, 1871. aug. 20. 434. p. Melléklet.
72 Uo.
73 Bonne jelentése gyerekgondozó nő, nevelőnő. *P. P.:* Egy sírbolt története. = Magyarország, 1917. máj. 17. (továbbiakban: P. P., 1917.) 11. p.
74 Uo.
75 Uo.
76 MNL VaML Mikos cs. ir. 4. doboz VI. kútfő 23. Egerváry Miklóstól átvett iratok (571/1871.)
77 Uo.
78 Uo.
79 Zár alá helyezés. = BK, 1871. febr. 6. 965. p.
80 Yturbide Salvator herceg (Mexikóváros, 1849. szeptember 18. – Ajaccio, Korzika, 1895. február 26.)
81 Ritka vendég Magyarországon. = Nefelejts, 1871. ápr. 2. 166. p.
82 Az esküvő első időpontjaként1871. június 19-e volt kitűzve, de mivel 1824. június 19-én lőtték agyon a köztársaságiak Yturbide Ágoston mexikói császárt, a vőlegény nagyapját, továbbá 1867. június 19-én végezték ki Miksa császárt, ezért a sajtó szerint 3 nappal elhalasztották az esküvőt. Yturbide Salvador … = Politikai Újdonságok, 1871. júl. 5. 336. p.

a házigazda a királyra, míg a szertartást végző megyéspüspök a házaspárra ürítette a poharát.[83] A fiatalok ezután Velencébe költöztek, és évtizedes várakozás kezdődött, de a herceg politikai próbálkozásai nem vezettek eredményre, hogy visszakerülhessen Mexikó élére.[84]

Mikos Ede alig ismert magánéletének érdekes színfoltja a Than Mórral kapcsolatos ismeretsége. A portréfestészettel is foglalkozó festőművész 1869-ben a mikosdi kastélyban járt, ahol elkészítette a báró és felesége portréját. Az ekkor alkotott festményen a báró „*fekete díszruhában, kezében kardot tartva, ünnepélyes arckifejezéssel ül, komor, szakállas alakját képzelt erkély klasszikus architektúrája foglalja keretbe. A kép jobb felső sarka szabad tájba nyílik, ahol…*"[85] a mikosdi kastély látható. A feleségéről festett portré sajnos elveszett. Than Mór valószínűleg baráti kapcsolatot ápolt a Mikos családdal, azonban az 1873 nyarán a másfél hónapra tervezett vendégeskedését tragikus esemény szakította félbe.[86]

1873. szeptember 3-án, a mikosdi kastélyában 53 éves korában váratlanul elhunyt Mikos Ede, amikor is életbe lépett a korábban megfogalmazott végrendelete.[87] A báró halálakor a Dunántúl egyik leggazdagabb birtokosaként Vas vármegyében két uradalommal, Zalában és Somogyban is egy–egy gyönyörűen berendezett gazdasággal rendelkezett. „*Neki voltak a legszebb majorjai Magyarországon. Boltíves középjászolos istállók, sylos-rendszerű magtárak, emeletes cselédlakok. Valóságos passiója volt az építkezés. Szombathelyen két emeletes úri háza, a somjói hegyen szüretelő nyári lakása volt az öreg bárónak; - Sorokújfaluban töltötte idejének legnagyobb részét, egy duplatetejű, barokk stílű magas földszintes kastélyban, melynek végében pálmaház állt, mert id. Mikos szenvedélyes kertész is volt, kinek kertjében a legritkább díszfák tenyésztek.*"[88]

A mikosdi kastélyban kihirdetett végrendelettel kapcsolatban az elhunyt fia először 1873. november 24-én Ferneyben (ma: Ferney-Voltaire, Franciország),[89] majd 1874. március 14-én Velencében is bírósági lag hitelesített, sajátkezű írásával úgy nyilatkozott, hogy az ellen nem lép fel, belenyugszik apai döntésbe, és minden igényéről lemondott édesanyja és lánytestvérei javára.[90] Mikos János apja halálakor Amerikában tartózkodott, ahová sógorával, Yturbide herceggel utazott és ahonnét csak 1874 nyarán tért haza.[91] A magyar érzelmű és művelt ifjú, a Mikos család utolsó sarjaként[92] 1874. október 14-én Deutsch–Altenburgban feleségül vette pallini Inkey Margitot.[93] Talán ez az esemény is közrejátszhatott abban, hogy 1875-ben a Vasvári Járásbíróság előtt az elhunyt hagyatéka ügyében elkészített végzés alapján bejegyezték az örökösöket. E szerint Mikos János mégis részesedhetett az atyai örökségből, amelyet azonban különböző feltételekhez kötöttek.[94] A következő évben a

83 A mikosdi kastélyban. = Fővárosi Lapok, 1871. jún. 28. 684. p.
84 *Keresházy József:* Mikos Gizella, a „mexikói császárné". = Újság, 1941. febr. 7. (továbbiakban: Keresházy, 1941.) 3. p.
85 *Sisa József:* A mikosdpusztai Mikos-kastély. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Pamer Nóra. Bp., 1994. (továbbiakban: Sisa, 1994.) 388. p. (Művészettörténet – műemlékvédelem; 6.)
86 Uo.
87 Uo.
88 P. P., 1917. 11. p.
89 MNL VaML Vvm. árv. ir. III. 4795/1873.
90 Keresházy, 1941. 3. p.
91 Hymen. = Fővárosi Lapok, 1874. szept. 19. 930. p.
92 Uo.
93 Pallini Inkey Margit (Szentlőrinc, 1856. szeptember 26. – Schloss Sadek, 1929. szeptember 15.) Inkey Edmund királyi kamarás és Keglevich Gizella bárónő leánya. *Gudenus János József:* A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. 2. köt. Bp., 1993. 327. p.
94 MNL VaML Mikos cs. ir. 1. doboz I. 145.

lánytestvérek 5000 forint évjáradék ellenében lemondtak a sorokújfalui és a többi ingatlanról bátyjuk javára.[95]

Az apa még halála előtt alapítványt hozott létre a szombathelyi káptalannál egy mauzóleum létesítésére. A sírbolt tervét és a márványdíszítményeket még Olaszországból hozta, és két szarkofágot is készíttetett Carrarában magának, valamint a feleségének. A temetkezési helyet a községi temető mellett saját telkéből hasította ki, amelyet vasráccsal kerítettek körbe.[96] A báró halála után a „*káptalan, híven az alapítvány rendelete szerint megépíttette a mausoleumot ...*"[97]

1878-ban a sajtó arról tudósított, hogy Sorokújfaluban egy mauzóleumot építtettek, amelyet Ludwig Schöne[98] bécsi építész tervezett – ezt követően ő rajzolta meg 1879-ben a szombathelyi zsinagóga terveit is –, az építkezést a szombathelyi Brenner János építőmester, míg a márvány munkákat Raffensberger Ignác kőfaragó készítette.[99] Erről a következőket jegyezték meg a „Vasmegyei Közlönyben": „*Báró Mikos család ritka díszes és fényes mauzóleumát Sorki-Ujfalun a napokban volt alkalmunk látni; külsőleg nagyobbára befejezését elérte a mű, és igen gazdag díszítéssel tervezett belseje, valamint a kerítmény hihetőleg még ez évben teljesen elkészül. Az impozáns külső lábazaton nyugvó mauzóleum olasz renaisance stylben kupolával épített. A családi koporsók nem egy külön sírboltban, hanem a felső boltozat terének négy kereszt ágába lesznek elhelyezve, ahol minden márvány ajtó mögött 4–4 koporsónak lesz helye. A márvány ajtókon lesznek a családi címer, fölírás stb. alkalmazva. A mauzóleum külseje nagyobbára homokkőből készült, a kupola vörös rézlapokkal van fedve és gazdagon aranyozva. A négy főbejárati oszlop piacenza márványból, az alapzatok, lábazatok és oszlopfők pedig korsi és carrarai márványból faragták. A többi belső építészet részint alabástrom gypszből részint márvány vakolatból lesz kiállítva és megfelelő gazdag festményekkel díszítve. Az ablakok czifrázatos (ornamental) és alakzatos (figürlich) üvegfestéssel ékesítetnek. A szobrászaton kívül a többi építési munkálatot szombathelyi iparosok által eszközöltetnek.*"[100]

1879 októberében Mikos János pótörökösödési szerződést kötött édesanyjával és a lánytestvéreivel. A néhai édesapjuk hagyatéka ügyében az örökösök között 1875-ben létrejött osztályos egyezséget módosították, mivel időközben fiútestvérnek három leánya született. E szerint Yturbide Salvátorné szül. Mikos Gizella és a férjezett Weigelperg Gézáné szül. Mikos Olga bárónők törvényes leszármazó nélküli elhalálozásuk esetén az alapegyességben részükre egyenként megállapított 200.000 forint örökségi illetményük esetében bátyjukat nevezték meg a kedvezményezettnek.[101] Az új megállapodás alapján 5000 forint évjáradék fejében a lányok lemondtak a zalai, somogyi és veszprémi földekről, valamint édesanyjuk halálát követően a sorokújfalui birtokhoz tartozó ingatlanokról is. Ebben a kont-

95 MNL VaML Mikos cs. ir. 1. doboz I. 144.
96 P. P., 1917. 11. p.
97 Uo.
98 Ludwig Schöne (Lipcse, 1845. június 19. – Bécs, 1935. június 8.) építész. Schöne magyarországi működése jórészt a Nyugat-Dunántúlra terjedt ki, akinek első ismert munkája a sorokújfalui mauzóleum megtervezése. Ezután Mikos Edéné megbízottjaként javaslatot tett, a szombathelyi régi Mikos-ház helyett építendő új épület helyére. *Szilágyi István:* Adalékok Ludwig Schöne munkásságához. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2003. 3. sz. 328–330. p.
99 Sorokujfalu. = VL, 1878. aug. 4. 2. p.
100 Báró Mikos család ritka díszes fényes mauzóleumot … = Vasmegyei Közlöny, 1879. márc. 30. 2–3. p.
101 MNL VaML Mikos cs. ir. 1. doboz Pótegyezség, illetve öröklési szerződés I. 137.

raktusban rögzítették azt is, hogy édesanyjukat arra kérték, hogy vegyen fel 200.000 forint kölcsönt, amelyből fedezhetik a gazdaságuk és a lánytestvérek éves kiadásait, illetve 52.000 forint összegben segélyt nyújtanak bátyjuknak az „*ez évi terméshiány miatt is felszaporodott szükségletei illetve hiánylata fedezésére.*”[102]

1882. január 1-jén, Bécsben elhunyt az özvegy bárónő[103] és a következő év októberében elkészített hagyatéki végzés szerint János fia örökölte az összes ingó és ingatlan vagyont, a birtokot terhelő 55.780 forint adóssággal együtt. A Mikos lányok lemondtak az utóöröklési jogukról, így a sorokújfalui birtok és kastély ténylegesen is az ifjú báró tulajdonába került.[104] A tulajdoni lapról ezt követően törölték az 1875-ben a földekre bejegyzett korlátozásokat, amelyeket Mikos János addig nem terhelhetett adósságokkal, és nem is adhatott el.[105]

TÁRSASÁGI ÉLET A SOROKÚJFALUI KASTÉLYBAN

Mikos János ezt követően átvette a nagy értékű hagyatékot, de a pénzügyei a későbbiek folyamán is meglehetősen ziláltak maradtak. Állítólag egy osztrák főúri barátja belevitte a „*kukorica-ringbe*”[106] és egy kötésnél 3 millió forintot vesztett. De még ez előtt, 1884. február 29-én a báró a sorokújfalui uradalmát 5 évre haszonbérbe adta dr. Goldschmidt Vilmosnak és feleségének, Pick Máriának, valamint Herz Jánosnak és feleségének Goldschmidt Máriának. A bérletből befolyó évi 30.000 osztrák értékű forintot a bérlők egyenesen a Magyar Jelzálog és Hitelbank számlájára fizették be, így ők törlesztették a földekre korábban felvett jelzáloghitelt.[107] A báró 1888-ban 42 és fél évre 550.000 osztrák értékű forint hitelt jegyeztetett be a Vas és Zala vármegyei birtokaira – többek között a sorokújfalui ingatlanokra is –, amely után évi 15.537 osztrák értékű forintot kellett törlesztenie.[108]

A széplaki ókastélyt, udvart és a kertet – a kápolna kivételével – 1881-ben,[109] a nagyatádi 4000 holdas birtokot 1884-ben,[110] az adósságokkal és jelzáloggal terhelt mikosszéplaki uradalmat, kastélyt 1891. június 13-án 550.000 osztrák értékű forintért adta el Mikos János.[111] Még ez utóbbi esemény előtt, 1891 februárjában felröppent a hír az újságokban, hogy a sorokújfalui uradalmat tornyai Shossberger Henrik budapesti bankár megvásárolta, de csak tárgyalások folytak az ingatlanról, és nem jött létre a tényleges megegyezés.[112] A „Budapesti Hírlapban” is beszámoltak arról, hogy a 3600 holdas birtok megvételére a fővárosi báró állt alkudozásban.[113]

102 Uo.
103 Halálozás. = VL, 1882. jan. 5. 2. p.
104 MNL VaML Mikos család iratai. 1. doboz Hagyatéki iratok I. 145.
105 MNL VaML Vasvári járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok. Mikosszéplak 292. doboz.
106 P. P., 1917. 11. p.
107 Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) Weinmann Fülöp közjegyző iratai. Okiratok (továbbiakban: Weinmann ir.) 1113/1888.
108 BFL Weinmann ir. Okiratok 1112/1888.
109 MNL VaML Vasvári Járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok (továbbiakban: Vasvári tkv. ir.) 5976/1881.
110 Meller Manó soproni kereskedő … = Ország–Világ, 1885. jan. 17. 48. p.
111 1891-ben Mikos János pozsonyi lakosként adta el Zierer Vilmosnak a mikosdi uradalmát, a széplaki, baltavári (ma: Bérbaltavár), szentpéteri (ma: Kemenesszentpéter), végedi (ma: Zalavég), batyki, aranyodi (ma: Zalaszentgrót) ingatlanokat – az azokon lévő fákkal, dísznövényekkel, épületekkel, hidakkal, kutakkal, vízvezetékekkel, lámpákkal és villanyvezetékekkel együtt –, és a kastélyban lévő ingóságokat az ezüstneműek, ékszerek, ruhák és képek kivételével. MNL VaML Vasvári tkv. ir 1618/1891.
112 Egy uradalom sorsa. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1891. febr. 15. 5. p.
113 Birtokvásárlás. = Budapesti Hírlap (továbbiakban: BH), 1891. márc. 7. 7. p.

Március elején azonban már valóban megtörtént az adásvétel, amikor a sorokújfalui birtokot 650.000 osztrák értékű forintért a nagyobbik fia számára megvásárolta Szapáry Géza[114] királyi főudvarmester. A londoni nagykövetségen attaséként működő Szapáry László[115] ekkor hagyta ott a hivatalát, és a Vas vármegyei birtokon kívánt a továbbiakban gazdálkodni.[116]

Az 1891. március 28-án, Szombathelyen aláírt adásvételi szerződés szerint – a Londonban 1891. március 9-én, és a Pozsonyban (ma: Bratislava, Szlovákia) március 23-án hitelesített meghatalmazások alapján – a sorokújfalui birtokot és tartozékait Szapáry László gróf számára jegyezték be a tulajdoni lapon.[117] Szapáry Géza október végén vette át a korábbi bérlőtől az épületet és az uradalmat, közben kibérelte a kisunyomi vadászterületet is, ahol vadászatokat szándékozott tartani, de a tervei között egy fácános létesítése is szerepelt.[118]

A korabeli sajtó szerint – még korábban – Pázmándy Dénes[119] felkereste Mikos bárót, akinek felajánlotta az ügynöki segítségét az uradalom eladásával kapcsolatban. „*Ezen minőségében 8300 frtot szorított ki a bárótól, s annak ellenében egy okmányt adott a bárónak, melyben becsület szavával köti le, hogy ha nevezett uradalmat f*[olyó] *évi március 1-éig Shoessbergnek el nem adná, akkor báró Mikosnak a szenzáldíj czímen felvett 8300 frtot*

114 A szécsiszigeti és muraszombati Szapáry család a Veszprém megyei Szápár községétől vette a nevét. Az első ismert őse Szapáry György 1560 körül élt, ennek a fia István Győr vármegyébe származott. A család gazdagságának alapját Szapáry Péter alapozta meg, aki 1687-ben Széchy Júliától megvette a muraszombati uradalmat a hozzá tartozó 40 faluval és pusztával együtt, s ezzel Vas vármegye első földesurai közé lépett. 1688-ban ezekre a birtokokra királyi adományt, 1690-ben Muraszombat örökös ura címet kapta. Szapáry Péter és Miklós 1722-ben grófi rangot kapnak. *Reiszig Ede:* Vasvármegye nemes családai. In: Balogh Gyula et al.: Vasvármegye. Szerk. Sziklay János, Borovszky Samu. Bp., 1898. (továbbiakban: Balogh et al., 1898.) 573. p. (Magyarország vármegyéi és városai; 3.

Szapáry Géza gróf (Pozsony, 1828. szeptember 17. – Budapest, 1898. április 5.) tanulmányai elvégzése után, 1848 elején fiatal és tehetséges főhadnagy a szász király nevét viselő császári királyi vértes ezredben szolgált. 1848 márciusa után kilép a császári katonaságtól és visszajön Magyarországra, ahol felajánlja szolgálatait a Batthyány-féle honvédségnek. A 2. huszárezredhez kerül, a lángvörös csákójú Hannover-huszárokhoz, ahol kapitányként harcolja végig a magyar szabadságharcot. A világosi fegyverletétel után, mint volt osztrák tisztet 8 év várfogságra ítélték, amelyből rövid időt töltött az aradi várban, de viszonylag hamar megkegyelmeztek neki. Külföldre ment, Párizsban élt, módszeresen és nagy elszántsággal tanulta a korszerű gazdasági és a mezőgazdasági módszereket. Ő is mintagazdaságot kívánt itthon létrehozni, és úgy gondolta, hogy az egyoldalú magyar gabonatermesztéssel szemben mást is meg kell próbálni. Közel 10 évi távollét után ismeretekben gazdagon tért haza, ahol átvette birtokainak vezetését. 1861-ben, majd 1865-ben Szapáry Géza a muraszombati kerület országgyűlési képviselőjeként, utána 1867-től Zala vármegye főispánjaként, majd 1873-tól Fiume (ma: Rijeka, Horvátország) kormányzójaként tevékenykedett. Szapáry kezdi el a kikötőben rejlő lehetőségeket módszeresen kihasználni, s olyan sikeresen dolgozik, hogy az 1. világháború előtt Fiume megelőzi Triesztet (ma: Trieste, Olaszország). Amikor Szapáry abbahagyja a politikát, természetesen megkapja a magas kitüntetéseit, zászlósúr és főudvarmester címmel jutalmazták. Gróf Szapáry Géza. = VÚ, 1898. ápr. 10. 245. p.

115 Szapáry László gróf (Perkáta,1864. május 16. – Bécs, 1939. október 12.) A közös pénzügyminisztériumban teljesített szolgálatot, majd Fiume kormányzója 1896 és 1903 között. Ettől fogva tevékenyen részt vett a főrendiház munkájában, majd a trianoni döntés után újra diplomáciai szolgálatot vállalt. 1892 és 1924 között a Magyar Királyság londoni követe, az ottani diplomata társaságban Szapáry a legjobbak közé számított, a magyar–angol kapcsolatokat a semmiből ő teremtette újra.

116 A sorokújfalui uradalmat … = Rábavidék, 1891. márc. 15. 5. p.; A sorokújfalui uradalom eladva. = Vvm., 1891. márc. 8. 5. p.

117 MNL VaML Szombathelyi járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétek (továbbiakban: Szh. tkv. bet.) Sorokújfalu 1. betét B. tulajdoni lap 18.

118 Szapáry Géza gróf. = Pesti Hírlap (továbbiakban: PH), 1891. okt. 21. 7. p.

119 Pázmándy Dénes (Kömlöd, 1848. július 10. – Bp., 1936. április 22.) politikus, publicista, országgyűlési képviselő, 1919-ben a szegedi ellenforradalmi kormány képviselője Párizsban.

rögtön visszafizeti".[120] Ez a közvetítés nem sikerült és az uradalmat másnak adták el. A báró ezért felszólította Pázmándyt, hogy fizesse vissza a közvetítői díjat, de ő ezt nem tette meg. Sőt, mint kiderült Szapáryt is „*meg akarta pumpolni*"[121] ebben az ügyben. Végül ez a probléma úgy oldódott meg, hogy a báró mikosdi uradalmát Pázmándy ügynökösködése mellett 1891 őszén sikerült eladni Zierer Vilmos bécsi bankárnak, aki így megszolgálta a korábban megelőlegezett fizetséget.[122] Ezt követően, Mikos János 1892-ben a családi sírboltot is eladta.[123] Szapáry Géza 10.000 forintért vásárolta meg a Mikos család beleegyezését, hogy a mauzóleumot átalakíthassák családjuk kriptájává. Ennek során levették az épület homlokzatáról a korábbi címert és a Mikos házaspár tetemeit kivették a szarkofágból, amelyeket a mauzóleum boltíve alá, a pincébe raktak le. Helyükre a későbbiekben Szapáry Géza és feleségének koporsói kerültek elhelyezésre.[124]

Az új tulajdonos ebben az időszakban – 1892 és 1895 között – jelentősen bővítette, ill. átépítette a sorokújfalui kastélyt, bár erre vonatkozó dokumentumok nem találhatók a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában. Az épület bővítési terveinek elkészítésére Meinig Arthur[125] építészt kérték fel, aki számos magyarországi rezidencia tervezőjeként ismert. Meinignek az 1890-es évekre kialakult már a jellegzetes építészeti stílusa, amely nagyban hasonlított a Loire-menti kastélyoknál alkalmazott megoldásokra. Rozsnyai József doktori értekezésében ide sorolja a tiszadobi, nagykárolyi (ma: Carei, Románia), a stomfai (ma: Stupafa, Szlovákia), a rumi, valamint a bályoki (ma: Balc, Románia) kastélyt is, bár ez utóbbinak nem ismerjük a tervezőjét. „*Az 1890-es években két barokkizáló vagy neobarokk kastélyt tervezett az építész, az egyiket a Vas vármegyei Sorokújfalun (ma: Sorokpolány), a másikat a Szabolcs vármegyei Vencsellőn (ma: Gévavencsellő). A kastélyok nem tartoznak Meinig főművei közé.*" – jegyzi meg Rozsnyai a dolgozatában.[126] Az épület átalakítása során a barokk architektúra a tömegképzésében, a nyolcszögű saroktorony és manzárd kupola révén, és a főhomlokzati lépcsősorok formájában jelenik meg. A rokokó díszítések is láthatóak ekkor a homlokzaton, valamint a belső terekben.[127] Több forrás is megemlíti Meinig szerzőségét, de a legfontosabb ezek közül Martin Pietzsch visszaemlékezése, aki szerint a Park Club kidolgozása közben két kastély – Károlyi gróf városi palotájának és a sorokújfaluinak – az átalakítási terve hárult rá. Rozsnyai szerint Meinig alkalmazottjaként 1892 és 1894 között dolgozott Pietzsch Magyarországon, ő azonban nem járt a helyszínen, hanem fényképek és az építész vázlatai alapján készíthette el a kivitelezési rajzokat.[128] „*Nem tudjuk, milyen mértékben határozta meg a tervek elkészítése előtt a kastély stílusát, formavilágát, belső beosztását, de úgy tűnik meghatározó szerepe volt Pietzschnek a terv elkészítésében, talán egészében ő készítette*."[129] – állapította meg Rozsnyai az építőmérnökről

120 A báró Mikos – Pázmándy ügyhöz. = Vvm., 1891. máj. 24. 6. p.
121 Uo.
122 Pázmándy – Mikos ügy megoldást nyert. = Vvm., 1891. máj. 31. 5. p.; lásd még Sisa, 1994. 394. p.
123 Eladott sírbolt [Sorok-Újfalu]. = Muraszombat és Vidéke, 1892. okt. 6. 3. p.
124 P. P., 1917. 11. p.
125 Meinig Artúr (Waldheim, 1853. november 7. – Bp., 1904. szeptember 14.) építész, aki számos vidéki főúri kastélyt és újbarokk stílusú paloták egész sorát épített a fővárosban (Wenckheim-, Emmer-, Hunyady-, Gerliczy-palota stb.).
126 *Rozsnyai József:* Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára. Doktori disszertáció. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Bp., 2011. 228. p.
127 Uo.
128 *Rozsnyai József:* Meinig Arthur. Bp., 2018. 122–123 p. (Az építészet mesterei)
129 Rozsnyai, 2018. 123. p.

kiadott kötetében. Nem tudható tehát, hogy a stílusválasztás – Szapáry Géza, Meinig Arthur vagy Martin Pitzsch közül – döntően kinek az érdeme, de az biztos, hogy az átalakítás lehetőségeit meghatározta korábbi 16 szobás barokk épület tömbje. A kastély architektúrája talán ezért is egyedülálló Meinig életművében, mivel egy sajátos barokk, de a német reneszánsszal is rokon formakincs jellemzi az épület karakterét.[130]

De nemcsak a kastély került megújításra, hanem a hozzátartozó park is ekkor nyerte el a ma is látható térszerkezetét. 1892-ben Szapáry Géza vízjogi ügyekben fordult az alispáni hivatalhoz, hiszen a megfelelő tájképi kastélypark kialakításához szükségesnek tartották a Sorok patak vizének visszaduzzasztását.[131] A következő évben már Szapáry László írt kérelmet a hatóságokhoz a vízmű építési ügyében.[132] A benyújtott tervek ellen a szakértők részéről nem történt észrevétel, így azt elfogadták.[133]

1895 júniusában a helyi sajtóban megemlítették, hogy Szapáry Géza főudvarmester a sorokújfalui birtokán tartózkodott, ahonnét családjával a muraszombati (ma: Murska Sobota, Szlovénia) kastélyába utazott tovább. Elképzelhető, hogy a gróf látogatása során az ott zajló munkálatokat, vagy a már elkészült épületet és parkot tekintette meg.[134] Közben 1895 szeptemberében Szapáry Géza kisebbik fia, Pál[135] gróf „*aki közéletünkben máris jelentékeny szerepet játszik a budapesti egyetemen államtudományi vizsgát tett*."[136] 1897-ben Szapáry László grófot – aki a román királyné mellett szolgálattevő kamarásként ténykedett – a román király országa tiszti keresztjével tüntette ki, és a királyné sajátkezű aláírásával ellátott arcképével jutalmazta.[137]

1898. április 6-án Szapáry Géza gróf Budapesten elhalálozott,[138] a főudvarmestert fekete díszmagyarba öltöztették és a budapesti Szép utcai palotájának fogadótermében ravatalozták fel. A koporsót ezt követően Sorokújfaluba szállították, ahol a „*Szapáry családnak ősi temetkezőhelye van*."[139] A „Pesti Napló" a halálesettel kapcsolatban tévesen jegyezte meg, hogy a gróf tervei alapján építették a márványkápolnát a családi sírbolttal, és ebbe sírboltba helyezték el az elhunytat.[140] A főudvarmester végrendeletét Budapesten a IV. kerületi járásbíróságon bontották fel, amelyet még 1897. május 26-án hitelesített Kiss Aladár közjegyző. Az elhunyt vagyonát 5 millió forintra becsülték, amelyből Szapáry László örökölte a sorokújfalui, a szenterzsébeti (ma: Sibiu városrésze, Románia), a szentesi, a perkátai (ma: Nagyperkáta) és a muraszombati uradalmakat, míg a rácszentpéteri (ma: Sânpetru Mare, Románia) és a gyálai (ma: Đala, közigazgatásilag Novi Kneževachoz tartozik, Szerbia) birtokok Pál nevére kerültek. A muraszombati uradalom jövedelmei haláláig az özvegy grófnét illették meg.[141]

130 Uo.
131 VaML MNL Vas vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: Vvm. alisp. ir.) VI. 214/1892.
132 MNL VaML Szombathelyi járási főszolgabíró iratai. Közigazgatási iratok 8731/1893.
133 MNL VaML Vvm. alisp. ir. VI. 214/1892.
134 Szapáry Géza családjával … = Szombathelyi Újság (továbbiakban: SZÚ), 1895. jún. 16. 6. p.
135 Szapáry Pál gróf (Budapest, 1873. április 1. – Bécs, 1917. január 31.) császári és királyi kamarás, Fiume kormányzója 1905-ben, majd országgyűlési képviselő, a magyar főrendiház tagja, a Magyar Keresztényszocialista Párt első elnöke. *Katona Tamás:* A Szapáryak szerepe a magyar történelemben a kiegyezéstől. = VSZ, 1997. 2. sz. 234–235. p.
136 Szapáry Pál gróf … = SZÚ, 1895. szept. 15. 6. p.
137 Szapáry László gróf kitüntetése. = SZÚ, 1897. okt. 3. 6. p.
138 Gróf Szapáry Géza. = VÚ, 1898. ápr. 10. 245–246. p.
139 A főudvarmester halála. = Pesti Napló (továbbiakban: PN), 1898. ápr. 6. 3. p.
140 Uo.
141 A főudvarmester temetése. = Budapesti Napló, 1898. ápr. 8. 3. p.

Az ekkor megjelent Vas vármegye című monográfiában a következőket jegyezték meg, hogy „*itt van gróf Szapáry László orsz*[ággyűlési] *képviselő nagyszabású, főúri ízléssel és kényelemmel berendezett új kastélya és szép parkja. A kastélyban számos, a híres olasz Morosini-féle gyűjteményből származó műtárgy van*."[142] A rezidencia szobáiról, berendezéseiről, műtárgyairól az ismert budapesti fotográfus, Klösz György[143] készített fényképeket, amelyekből több közlésre is került.[144] A fényképész nagyszabású vállalkozásba kezdett a 19. század végén, amikor is 65 nagybirtokos család közel 100 kastélyáról, mintegy 430 fotót alkotott. Az ország 30 vármegyéjére kiterjedő munkája minden tájegységet érintett, ahol várakat, kastélyokat, kúriákat örökíthetett meg. Ezeket a fényképeket Budapest Főváros Levéltára őrzi három albumban beszámozva és sorozatokba rendezve.[145] A Szapáry család muraszombati, sorokújfalui és rácszentpéteri kastélyai is 10–10 felvételen kerültek megörökítésre.[146]

A sorokújfalui rezidenciáról 1895 és 1899 között megörökített képeken látható az épület főhomlokzata, a hátsó traktusa, az oldalnézete, az úgynevezett úriszoba, az ebédlő, a nagyszalon, az előcsarnok és a kastély park részlete a felduzzasztott patakkal együtt.[147] Az egyemeletes épület alaprajza U alakú, és a főhomlokzat bal oldali sarkán nyolcszögű torony emelkedik kétemeletes magasságba, tetején laternával és azon zászlórúddal.[148] „*Az archív fényképfelvételek tanúsága szerint a kilenctengelyes homlokzat középső három szakasza alkotja a középrizalitot, amelynek középső földszinti ajtaja volt a kastély kerti bejárata, amelyhez két íves lépcső vezetett. A kastély ablakai egyenes záródásúak, amelyek fölött a földszinten szegmensíves oromzatok sorakoztak…az épület U alakjának szárai által közrefogott kis udvarban is nyílt egy díszes bejárat, amelyet szögletesen tört, emelt szemöldökpárkány díszített, rokokós díszű szemöldökmezővel. A kis díszudvar középrizalitja fölött a főhomlokzathoz hasonló, de egyszerűbb oromzat emelkedik*."[149] – állapította meg Klösz fotói alapján Rozsnyai József.

A családi gyász ellenére, 1898. július 9-én az ifjú Szapáry Pál Varsóban oltár elé vezette Przezdziecka Mária Lujza grófnét,[150] aki meghitt barátnője ekkor Stefánia királyi hercegnőnek.[151] Az esküvőt megelőző napokban az ifjú pár megvásárolta László gróftól a sorokújfalui uradalmat, és a pazarul berendezett kastélyt.[152] Szükség is volt a megfelelő otthonra, hiszen 1899. április 27-én a kastélyban egészséges fiúgyermeke született grófnak, aki a nagyapja után a Géza keresztnevet kapta.[153]

1899 nyarán az új tulajdonos nagylelkűen felajánlotta a Magyar Vöröskereszt Egyletnek, hogy egy esetleges háború esetén a frissen megszerzett kastélyában 16 sebesült köz-

142 *Vende Aladár:* Vasvármegye községei. In: Balogh et al., 1898. 96–97. p.
143 Klösz György (Darmstadt, 1844. november 15. – Bp., 1913. július 4.) fényképész, festő, a városfotózás egyik legjelentősebb alakja.
144 *Baji Etelka – Csorba László:* Kastélyok és mágnások. Bp., 1994. (továbbiakban: Baji – Csorba, 1994.) 29. p.
145 *Lugosi Lugo László:* Klösz György élete és munkássága, 1844–1913. Bp., 2002. 80. p.
146 Uo.
147 Fortepan/Budapest Főváros Levéltára. Hu. BFL. XV. 19. d. 1. 11.046 – 054., 1.13.041.
148 Rozsnyai, 2018. 213. p.
149 Uo.
150 Főúri esküvő. = Hazánk, 1898. júl. 18. 4. p.
151 Gróf Szápáry Pál. = Magyar Szalon, 1902–1903/2. 39. köt. 802. p., Hamarosan nagy öröm érte a fiatal párt, hiszen 1899. április 26-án Sorokújfalun megszületett a gróf első gyermeke, Szapáry Viktor László Konstantin Mária Antal Stanislaus. *Gudenus János József:* A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. 4. köt. Bp., 1998. 16. p.
152 1899. július 6-án kelt adásvételi szerződés alapján Szapáry Pál gróf és felesége, budapesti lakosok nevére egyenlő arányban került bejegyzésre a sorokújfalui uradalom. MNL VaML Szh. tkv. bet. Sorokújfalu 1. betét B. tulajdoni lap 19–20.
153 A legifjabb Szapáry gróf. = BH, 1899. ápr. 28. 5. p.

A sorokújfalui kastély oldalnézete, 1890-es évek (Fortepan 83143)

A sorokújfalui kastély főhomlokzata, 1890-es évek (Fortepan 83145)

A sorokújfalui kastély bejárati homlokzata, 1890-es évek (Fortepan 83138)

A sorokújfalui kastély parkjának részlete, 1890-es évek (Fortepan 83138)

A sorokújfalui kastély étterme, 1890-es évek (Fortepan 83142)

A sorokújfalui kastély táncterme, 1890-es évek (Fortepan 83146)

katonát és négy tisztet a saját költségén elhelyez. Az ígéret szerint, erre a célra hét szobát kívánt berendezni, és a parkot is a sérültek rendelkezésére szándékozott bocsátani.[154]

Az elkövetkezendő esztendőkben sebesültek helyett előkelő vendégek tömege érkezett a grófi kastélyba. Az első látogatók egyike még 1899 nyarán Stefánia, az özvegy trónörökösnő, aki Szombathelyről Szapáry Pál négyesfogatán utazott a sorokújfalui kastélyba, ahol 2 napig vendégeskedett.[155] Ehhez az eseményhez kapcsolódóan terjedelmes cikkben számoltak be a vasi rezidenciáról és tulajdonosairól a „Magyarország és a Nagyvilág" című képes napilapban: „*Ezen a nyáron ösmeretessé vált az a vasmegyei kis falucska, amely Sorok-Ujfalu néven szerepel ... Egy látogatás emelte ki az ösmeretlenség homályából s tette sokak számában irigyeltté. Boldogult trónörökösünk özvegye, a bájos Stefánia főherczegasszony töltött itt néhány napot Szápáry Pál gróf és nejének vendégszerető kastélyában.*

A fiatal főúr kinek arcképét ritka szép nejével együtt e számunkban bemutatjuk, ahhoz a jeles családhoz tartozik, mely a mellett, hogy politikai és közéletünkben mindig elsőrangú szerepet játszott, kiválóan bírja az uralkodó rokonszenvét. A Szapáryak jó magyar hazafiak és hűséges hívei a dinasztiának. Gyula gróf, az egykori miniszterelnök, a politikus élet egyik kapaczitása; István, mint Magyarország első vármegyéjének évtizeden át volt főispánja jutott közszeretethez; a boldogult Géza gróf a fiumei kormányzói székben szerzett érdemeket, majd mint magyar főudvarmester kölcsönzött az udvari méltóságoknak nagyobb fényt és súlyt egyéniségének imponáló és lebilincselő tulajdonságaival. Jeles képességeit mindkét fia: László és Pál grófok egyaránt örökölték. Szápáry László gróf, az idősebbik, korábban kilépett a politikai küzdőtérre, s ma már valóságos belső titkos tanácsosa Ő felségének és kormányzója Fiumének. A sorok-ujfalui kastély ura, Szápáry Pál gróf, még fiatalember; de nemcsak az arisztokrata világ kedvencze, hanem ösmeretes és rokonszenves alak a fővárosban, főként írói és művész körökben. Még egyetemi hallgató korában résztvett minden művészeti mozgalomban és számos jótékonyczélú mulatság sikerét biztosította nemcsak lelkes buzgalmával, hanem személyes közreműködésével. Kitűnő zeneértő, czimbalmon igazi virtuóz. Egyetemi tanulmányai befejeztével a földművelésügyi minisztériumban vállalt állást, hol szorgalmával és alapos képzettségével tűnt ki. Atyjának tavaly történt halála után búcsút kellett vennie a tisztviselői pályától, melyen fényes jövő várt reá s a praktikus gazdálkodáshoz fogott a nagykiterjedésű birtokokon. De csak rövid ideig volt egyedül. Tavaly nyáron nőül vette Przedziecki Mária Lújza grófnőt, Lengyelország egyik szépségét, kire valóban találóak Millöcker szavai. A lengyel nőben egyesülnek a többi összes bájai. A fiatal pár állandó tartózkodási helyül Sorok-Ujfalut választotta, mely régebben a báró Mikos család tulajdona volt, de még bold[ogult] *Szápáry Géza gróf megvásárolta és László fiának hagyta örökül. Pál gróf az évben* [1899-ben] *bátyjától vette meg a birtokot, melyen a kastélyt a boldogult főudvarmester építtette. A fiatal főúr szenvedélyes gazda és mint ilyen kivált a lótenyésztésre fordítja figyelmét. Négyes fogatai feltűnést szoktak kelteni a kiállításokon és az ügetőversenyeken. E nyáron is egy fogata annyira megtetszett Stefánia főherczegasszonynak, hogy még ott időzése alatt megvásárolta. A sorok-ujfalui kastély, mint a mellékelt kép is mutatja igen ízléses és csinos épület. Szép park környezi, melyre a grófné nagy gondot fordíttat. A termek finom ízléssel vannak berendezve. Az egyikben, amelyet bemutatunk Morosini grófné hagyatékából származó régi velencei bútorok vannak. A falon függő kép hírneves olasz festő műve. Télen a fiatal pár valószínűleg a főváros lakója lesz…"*[156]

154 A sebesültekért. = PH, 1899. jún. 20. 8. p.
155 Az özvegy trónörökösnő Sorokujfaluban. = PN, 1899. jún. 17. 5. p.
156 Sorok-ujfalusi kastély. = Magyarország és a Nagyvilág, 1899. szept. 30. 10. p.

Gróf Szapáry Géza
(Österreichische Nationalbibliothek. Bildarchív Austria 7307757)

Az újságcikkben említett Morosini-féle gyűjtemény örökség útján jutott a Szapáry család tulajdonába. 1884-ben elhunyt Gattenburg-Morosini Lorendana grófnő és a hagyatékának harmadát Szapáry Géza örökölte. Az ő nagyapja, Szapáry József[157] 1799. január 15-én vette feleségül Gattenburg Johanna grófnőt, aki 1812. április 15-én halt meg Pozsonyban és az ő révén kapták meg a gyűjtemény egy részét.[158]

Gróf Szapáry László
(Österreichische Nationalbibliothek. Bildarchív Austria 7890688)

A nagyméretű festmények eleinte a muraszombati kastély termeit díszítették, mivel a velencei hagyaték nagyobbik felét először ott helyezték el. A kincsek többségét csak később szállították a budapesti Szép utcai palotába. A sorokújfalui kastélyba 16–17. századi késő reneszánsz és barokk portrék, családi arcképek, velencei bútorok, velencei–muranói üvegek és ezüstök kerültek. „*Ami meglepő, az a kastélyban lévő hatalmas mennyiségű keleti szőnyeg, nagyrészt imaszőnyeg volt*.”[159] – állapította meg Mrávik László tanulmányában. A sorokújfalui kastély belsejéről készített Klösz-fotók jól dokumentálták az épület enteriőrjét, a falakon elhelyezett festményeket és a szalonok bútorzatát.[160]

Ebben a korszakban az embereket rendkívüli módon érdekelte a lapok társasági rovataiban olvasható híranyag az arisztokraták viselt dolgairól, a bálokon, a politikai, jótékonykodási és kulturális eseményeken való részvételükről. Ezért is számolt be folyamatosan a helyi sajtó a Sorokújfaluban zajló eseményekről, az ott vendégeskedő előkelőségekről.[161] 1900 júliusában előkelő főúri társaságot látott vendégül a kastélyában a házigazda, aki a vendégek szórakoztatására üveggömb lövészetet rendezett, amelyen Zichy István gróf,[162] Latinovits Ernő,[163] Förster Ottó[164] és Sibrik Kálmán vett részt.[165]

157 Muraszombati, széchyszigeti és szapári Szapáry József gróf (1754 – Pozsony, 1822. április 22.) császári és királyi kamarás, író és Fejér, Moson és Szerém vármegyék főispánja.
158 Műkincsek halála. = Új Idők, 1908. 1. sz. 63–64. p.
159 *Mravik László:* Jankovich Miklós és a magyarországi műgyűjtés a 19. század első felében. In: Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei. Szerk. Mikó Árpád. Bp., 2002. 371. p. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai; 2002/1.)
160 Fortepan/Budapest Főváros Levéltára Hu. BFL. XV. 19. d. 1. 11.046 – 054., 1.13.041.
161 Baji – Csorba, 1994. 59. p.
162 Zichi és vásonkeöi Zichy István gróf (Újfalu, 1865. április 8. – Újfalu, 1921. június 16.) földbirtokos, országgyűlési képviselő.
163 Borsodi és katymári Latinovits Ernő (Pest, 1854. március 27. – Bp., 1911. február 1.) országgyűlési képviselő.
164 Förster Ottó (Pécsvárad, 1854. – Bp., 1911. május 13.) katonatiszt, sárvári országgyűlési képviselő, balozsameggyesi (ma: Meggyeskovácsi) földbirtokos.
165 Üveggömb-lövészet Sorki-Ujfaluban. = Vvm., 1900. júl. 26. 5. p.

HORVÁTH JÓZSEF

„A NYUGATI KULTÚRA ELŐHÍRNÖKE EZ A KÁVÉHÁZ ÉS SZÁLLÓ...” A SZOMBATHELYI „PALACE” NAGYSZÁLLODA.

A mai Fő tér–Király utca sarkán magasodott a szórakozni, kikapcsolódni, megpihenni vágyó helybéli és idegenből jött vendégek szolgálatában a szombathelyi vendéglátás egykori büszkesége, az elegáns és előkelő Palace nagyszálloda. Jelen írás néhány adalékot kíván nyújtani a működését háromnegyed évszázada beszüntetni kényszerült, az elől Kovács család, majd Herczeg Ferenc munkássága révén már kiváló hírnevet elért s 1932-től Palace néven dr. Stirling Emil és Jenő tulajdonában álló, európai nívóra emelkedett kávéházas szálloda 1950-ben bekövetkezett lerombolásának előzményeihez és körülményeihez.

HELYSZÍN: A SZAKÁCS-PALOTA

A szombathelyi vendéglátás mára már eltűnt emblematikus színhelyét, a Király és a Gyöngyös utca (1898-tól Erzsébet királyné utca, ma: Fő tér) sarkát hajdan ékesítő dekoratív palotát az építtető dr. Szakács Manó (Emánuel) ügyvéd Rauscher Miksa tervei alapján kimondottan város-szépészeti megfontolásból emeltette, mintegy követendő példát mutatva annak az új – Szombathely sugárútját, a Széll Kálmán utat a város centrumával, a Fő térrel összekötő –, Király utca nevet kapott főútvonal arculatának kialakításához, amelynek megnyitásában dr. Szakács vezető szerepet vitt.[1]

Dr. Szakács korának egyik legszebb szombathelyi épületére 1893. szeptember 6-án kapta meg az építési engedélyt.[2] 1894. július 7-én tető alá került[3] és szeptemberben már befejezés előtt álló kétemeletes díszes, palotaszerű kávéházas szálloda, amely *„oly benyomást*

1 *Horváth József*: „Monumentális épületeink egyik legszebbike”. Adalékok a szombathelyi Szakács-palota első korszakához, 1893–1915. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (továbbiakban: VHHK), 2010. 2. sz. (továbbiakban: Horváth, 2010.) 56–59. p.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Szombathely város polgármestere iratai (továbbiakban: SZV Pg.) Közigazgatási iratok (továbbiakban: Közig. ir.) III. 303/1893.

3 Bokréta-ünnepélyek. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1894. júl. 8. 7. p.

tesz a szemlélőre, mintha egy Andrássy úti sarok ház előtt állana ...”.[4] 1894. decemberére a befejezett épület teljes földszintjét a Gyöngyös u. (ma: Fő tér) 32. sz. alól ide átköltözött Kovács Jakab-féle (1. kép) „Sabaria” kávéház (2. kép) foglalta el,[5] amely *„... villany-világítás, villany-szellőztető és gőzfűtéssel berendezett új fényes termeivel”*,[6] szintén ugyanezen név alatt december 23-án nyílt meg. A két felső szinten berendezett szállodát pedig Hainczmann János, a Sabaria vendégfogadó tulajdonosa vette bérbe, aki a vendégszobákat *„... a legkényesebb igényeknek megfelelő kényelemmel és eleganciával rendezte be”*.[7] Konkrétabban egy korabeli sajtótudósítás a hotelben látottakat a következőképpen mutatta be: *„A bútorok ó-német stílben készítvék az asztalos ipar remeki, a padlón végig futó szőnyegek, a drapériák, a villanyos fény s a gőzzel fűtött folyosók mindmegannyi hirdetői az eleganciának és a kényelemnek ...”*[8]

1. kép. Kovács Jakab.
(Fehér, 1927. 233. p.)

2. kép. Kovács (Sabaria) kávéház belső.
(Képeslap. Pittmann Ildikó gyűjteménye.)

Dr. Szakács a Király utcai frontján 50,6 m hosszú házat északi irányban hamarosan meghosszabbíttatta egy 7,6 m-es toldalékkal. Az 1898. szeptember 3-án engedélyezett terv szerint a már meglévő épülettel azonos architektúrájú bővítmény földszintjén két helyiség, első emeletén egy nagyterem, második szintjén pedig négy szoba kapott helyet.[9] Az új építésű traktust különféle célokra hasznosították, így példának okául itt tartotta fenn székhelyét a Szombathelyi Kereskedelmi Kör.[10]

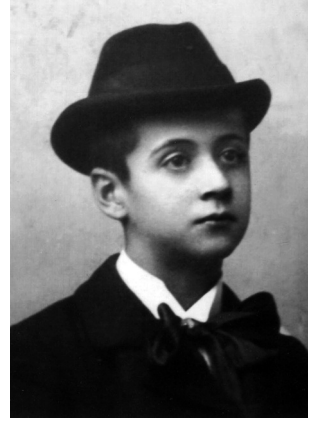
Az 1900-as évek legelején dr. Szakács súlyos pénzügyi zavarba került. Miután válságossá fordult anyagi viszonyainak rendezésére tett erőfeszítései eredménytelenül zárultak,

4 Az új városrészen serényen foly a munka. = Dunántúl (továbbiakban: Du), 1894. szept. 20. 5. p.
5 Értesítés. = Vvm., 1894. dec. 2. 6., 8. p.
6 Kávéház megnyitás. = Vasmegyei Lapok, 1894. dec. 23. 4. p.
7 Házi telefon. = Szombathelyi Újság (továbbiakban: SZÚ), 1895. febr. 24. 7. p.
8 Házi telephon ... = Du, 1895. febr. 25. 4. p.
9 MNL VaML SZV Pg. Közig ir. III. 737/1898.
10 A kereskedelmi kaszinó megnyitása. = Vvm., 1907. okt. 1. 2–3. p.

elkerülhetetlenné vált tekintélyes ingatlanvagyonának árverése, amely alkalomból kalapács alá került az Erzsébet királyné–Király utcai sarokháza is.[11] Az 1903. január 16–19-én lezajlott árverésen a Szakács-palotát 200.000 koronás ajánlatával a Szombathelyi Mezőgazdasági Takarék és Hitelbank Rt. szerezte meg, de utóajánlatok benyújtása következtében megismételt licitre került sor.[12] Az 1903. március 21-én 220.000 korona kikiáltási árral megtartott utóárverésen a palotát csengeri Háczky Sándor magyargencsi nagybirtokos vásárolta meg 271.000 koronáért unokája, Gothard Egon számára.[13] Ezzel a mozzanattal zárult a Szakács-palota életének első fejezete.

A SZAKÁCS-PALOTÁTÓL A PALACE NAGYSZÁLLÓIG

Az új házbirtokos, az 1889-ben született Gothard Egon (3. kép) kiskorú lévén,[14] a ház kezelését apja, Gothard Sándor (4. kép) látta el. A vétellel a vállalkozó szellemű nagybirtokos, bankár és gépgyáros Gothard Sándor[15] bekapcsolódott Szombathely gyors iramú haladásából fakadóan biztos jövedelmezőséget kínáló helyi vendéglátóiparba. Gothard továbbra is fenntartotta Kovácsékkal a kávéházi bérleti viszonyt, de tetemes adósságuk átvállalása és a nekik nyújtott kölcsön biztosítékául Kovács Jakabné július 15-én lemondott kávés iparjogosítványáról Gothard Sándor javára.[16] Miután Hainczmann János szállóbérleti jogviszonyát Gothard felmondta,[17] a fogadós iparengedélyt is kiváltotta.[18] Az elkövetkezőkben a Kovács család a Gothard Sándor neve alatti vállalkozás keretében folytatta a vendéglátós ipart. A hotel bérletének november 1-jei[19] átvételével kapcsolódott be a

3. kép. Gothard Egon. (Berzsenyi Dániel Könyvtár. Képeslap- és fotógyűjtemény.)

4. kép. Gothard Sándor. (Berzsenyi Dániel Könyvtár. Képeslap-és fotógyűjtemény.)

11 A dr. Szakács Manó ügyeiben ... = Vvm., 1903. márc. 18. 4. p.
12 Birtokeladás. = Vvm., 1903. jan. 18. 6. p.; A Szakács Manó tulajdonát ... = SZÚ, 1903. jan. 18. 8. p.; A dr. Szakács Manó-féle ingatlanok utóárverése ... = Vvm., 1903. febr. 15. 6. p.
13 Házvétel. = SZÚ, 1903. márc. 22. 9 – 10. p.; A Szakács-féle árverés ... = Vvm., 1903. márc. 22. 5. p.
14 MNL VaML Vas Vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye (továbbiakban: Vv. fel. akv.) Szombathely, római katolikus születési anyakönyv (továbbiakban: r. k. szül. akv.) 289/1889.
15 Horváth, 2010. 65–66. p.
16 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. III. 734/1903.; III. 735/1903.; A Sabaria kávéház eddigi bérlője ... = Vvm., 1903. júl. 16. 6. p.
17 Hotel garni. = Vvm., 1903. máj. 28. 5. p.
18 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. III. 999/1903.
19 Uo.; Kovács-szálló. = Szombathelyi Friss Újság (továbbiakban: SZFÚ), 1903. aug. 7. 5. p.

Kovács família a szombathelyi szálláshely szolgáltatásba. Gothard a szálló üzletvezetésével Kovácsék vejét, Schönfeld Nándort bízta meg,[20] míg a kávéházat továbbra is bérleti formában a Kovács házaspár működtette.[21]

A Szakács-ház megszerzését követően Gothard Sándor a város felé garantálta, hogy a vendéglátó üzem teljes belső rekonstrukciójának végrehajtása révén egy olyan magas nívójú és előkelő vendéglátóhelyet bocsát Szombathely ütemesen fejlődő idegenforgalmának szolgálatára, amelynek révén – saját szavait idézve – *„Szombathely város eddig is tág körben ismert jó hírneve ... még inkább fokozódik és az idegenforgalmat gyarapítandja."*[22] A vendéglátó létesítmény teljes körű belső rekonstrukciója haladéktalanul meg is indult. Ennek első ütemét a bérlő Kovács Jakabbal közösen végrehajtott, a kávéház komplett felújítása, technika korszerűsítése és teljesen új berendezése képezte,[23] amellyel kapcsolatosan a helyi sajtó abbeli kívánalmának adott hangot, hogy a *„... város haladásával a kávéház is párhuzamos lépést tartson"*[24] s végeredményül a *„... a modernizált Sabaria kávéház városunk egyik büszkeségét fogja képezni."*[25] Ez az elvárás realizálódott is. A minden részletében megújult és szecessziós stílusú bútorzattal berendezett Sabaria kávéház a *„... városnak ezen az idegenforgalmára nézve nagyfontosságú helye ..."*[26] 1903 augusztusára, a Szombathelyi Iparkiállítás alkalmára nyílt meg újból.[27] A szálloda pedig *„35 szobával, teljesen átalakítva, újonnan, fényesen és kényelmesen berendezve"*[28] december közepétől állt a vendégek rendelkezésére. (5–6. kép) A következő év nyarán a szálláshely kapacitás bővítése céljából, többek között, két nagy alapméretű lakást is vendégszobákká építettek át.[29]

Kovácsék bérleti jogviszonya 1915. május 1-jével megszűnt s a továbbiakban a család a Március 15-ei, (ma: Mártírok tere) 1914-ben elkezdett és 1915 nyarára felhúzott, saját tulajdonú impozáns épületben folytatta sokágú vendéglátós működését.[30]

Időközben a nagykorúságát elért Gothard Egon eladta az épületet, amelyet 1915. január 7-én kelt adásvételi szerződés alapján 1905-től a Sabaria vendégfogadó bérlője – ennek előtte a híres győri Elite kávéházat működtető[31] – Herczeg Ferenc (7. kép) vásárolt meg 380.000 koronáért.[32] Ezzel zárult a Szakács-ház életének második szakasza. Közbevetőleg megjegyzendő, hogy a szállóra és a kávéházra már 1911-ben aspirált Herczeg Ferenc, de a részéről felajánlott igen méltányos bérleti díjat Gothard Sándor nem fogadta el.[33]

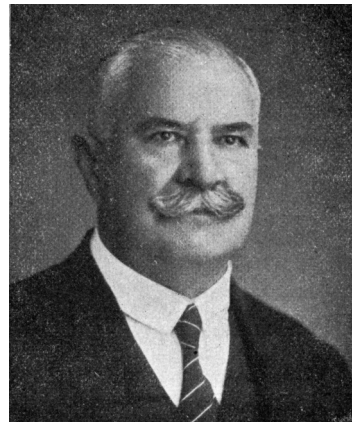
20 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. III. 999/1903.
21 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. III. 735/1903.
22 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. III. 999/1904.
23 A Kovács-féle kávéházat ... = SZFÚ, 1903. ápr. 21. 5. p.; Átalakítás a Kovács-kávéházban. = SZFÚ, 1903. júl. 5. 5. p.; A Sabaria-kávéház újjáalakítása. = Vvm., 1903. júl. 12. 5–6. p.
24 A Kovács-féle kávéházat ... = SZFÚ, 1903. ápr. 21. 5. p.
25 Uo.
26 A Sabaria-kávéház újjáalakítása. = Vvm., 1903. júl. 12. 5. p.
27 A Kovács-féle kávéház. = SZFÚ, 1903. aug. 15. 6. p.; A restaurált kávéház. = Vvm., 1903. aug. 16. 5. p.
28 Megnyílt a Kovács-szálló. = SZFÚ, 1903. dec. 16. 5. p.
29 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. III. 708/1904.; MNL VaML Szombathelyi építési vállalkozók műszaki iratai. 134. doboz.; A Kovács-szálló kibővítése. = SZFÚ, 1904. márc. 1. 5. p.
30 *Horváth József*: A szombathelyi „Kovács" Nagyszálloda, 1911–1923.= VHHK, 2015. 2. sz. 10–34. p.
31 A Sabaria-szálloda új kézben. = SZFÚ, 1905. jún. 11. 1. p.; Szálloda átvétel. = Vvm. 1905. aug. 1. 4. p.; Győr. = Magyar Vendéglős – és Kávés - Ipar, 1905. szept. 12. 7. p.; *Feiszt György*: Adalékok a szombathelyi Sabaria vendéglő történetéhez. In: Előadások Vas megye történetéről. 5. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2010. 255. p. (Archivum Comitatus Castriferrei; 4.)
32 MNL VaML A szombathelyi járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétek 52. sz.; Szállodavétel. = Vvm., 1915. jan. 12. 3. p.; Szállodavétel. = SZÚ, 1915. jan. 12. 3. p.; Szállodavétel. = Vasmegyei Napló, 1915. jan. 13. 2. p.
33 Gazdát cserélt a Sabaria kávéház. = SZFÚ, 1911. máj. 17. 3. p.

KOVÁCS-szálló SZOMBATHELYEN, a Gothard-palotában,
35 szobával, teljesen átalakitva, ujonnan, fényesen és kényelmesen berendezve.
Vonatokhoz omnibusz-közlekedés. — — — Olcsó árak!!!

6. kép. Hirdetés. (Vvm., 1904. jan. 10. 3. p.)

5. kép. Kovács (Sabaria) kávéház és szálló a Gothard-házban. (MNL VaML Vizmathy Géza fotógyűjteménye.)

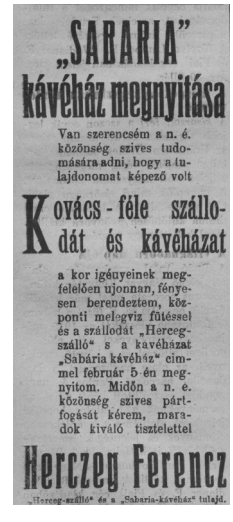
7. kép. Herczeg Ferenc. (Halász Imre: Vasmegyei fejek. Szombathely, 1930. 140. p.)

HERCEG SZÁLLODA
MEGNYITÁSA
A nagyérdemü közönség szives tudomására adom hogy a tulajdonomat képező volt Kovács-féle szállót a kor igényeinek megfelelően ujonnan berendeztem és Herceg szálloda cimmel 1916. jan. 1-én megnyitottam Midőn a n. é. közönség szives pártfogását kérve
maradtam kiváló tisztelettel
Herceg Ferenc
Központi melegfütés

8. kép. Hirdetés. (Vvm., 1916. jan. 1. 8. p.)

9. kép. Herczeg szálloda. (Fehér, 1927. 236. p.)

„SABARIA”
kávéház megnyitása
Van szerencsém a n. é. közönség szives tudomására adni, hogy a tulajdonomat képező volt
Kovács-féle szállodát és kávéházat
a kor igényeinek megfelelően ujonnan, fényesen berendeztem, központi melegviz fütéssel és a szállodát „Herceg-szálló“ s a kavéházat „Sabária kávéház“ cimmel február 5-én megnyitom. Midőn a n. é. közönség szives pártfogását kérem, maradok kiváló tisztelettel
Herczeg Ferencz
„Herceg-szálló“ és a „Sabaria-kávéház“ tulajd.

10. kép. Hirdetés. (Vvm., 1916. febr. 5. 4. p.)

Visszatérve a tulajdonosváltáshoz, a házat 1915. május 1-jével birtokba vett Herczeg Ferenc július 21-én bezárta a szállót és kávéházat s kezdetét vette az épület átfogó belső felújítása,[34] amely ez alkalommal kapott központi fűtést.[35] A szállórészleg a kor igényeihez igazodva, újonnan berendezve 1916. január 1-jén (8. kép) nyílt meg újra.[36] A kortárs sajtóméltatás kihangsúlyozta, hogy a munkálatok végeredményeként a felújított hotel *„Szombathely idegenforgalmát méltán emelni fogja elegáns és kényelmes berendezésével, központi fűtésével, finom divatú bútoraival ...”*[37] s ehhez még a cikkíró hozzátette, hogy az *„új Herczeg szállóban 50 szoba, fürdőszobák, foyer áll a közönség rendelkezésére.”*[38] (9. kép) Miután Gothard Sándor felszabadult kávés iparjogosultságát Herczeg megkapta,[39] a munkák januárban tovább folytatódtak a csarnokszerű kávéház átalakításával, amelynek végeztével 1916. február 5-én megnyíltak a Sabaria-kávéház *„... üvegajtai s bent igazi modern kávéházi kényelem ... fogadta az érkezőket ... a délutáni kávé idejére már különösen eleven élet zajlott a rózsaszín tapétás fehér falak között. A vendégek hangulatán meglátszott, hogy jól érzik magukat ... azon az egységes, barátságos, meleg hangulaton, amely a kávéház mérsékelt színvegyületei, harmonikus bútorstílusa, elegáns lámpáinak ragyogása ... adtak meg.*” A fent idézett tudósítás a tapasztaltakat ekképpen összegezte: *„Valóban intim fészekké varázsolódott a váróterem nagyságú régi kávéházi helyiség, s most a kártyások, billiárdozók mellett az olvasó és társalgó publikum is megtalálja a maga elkülönített nyugalmát ...”*[40] A kávéház az újonnan kialakított belső beosztás nyomán *„két részre oszlik, az egyik az olvasó, a másik a biliárd rész, ezen kívül vannak még kisebb kártyaszobák. A falak és ablakok mellett fülkeszerűen helyezkednek el a pamlagok ...”*[41] A munkálatok végleges befejeztével Herczeg Ferenc a már korábban átadott volt Kovács szállót Herczeg szálló, a kávéházat pedig továbbra is Sabaria néven 1916. február 5-én (10. kép) nyitotta meg.[42]

A Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 3-án hatályba lépett 33. sz. rendelete értelmében a Herczeg szállót is teljes berendezésével együtt a proletárállam kisajátította,[43] majd április 29-én a megyei direktórium bezáratta a kávéházat, amelynek megnyitását a hatalom pár nap múlva ugyan engedélyezte, de direktóriumi parancsra kiszolgálást csak szakszervezeti igazolvány felmutatása ellenében lehetett teljesíteni.[44] Az 1. világháború és a forradalmak évei alatt a vendéglátóipart érintő minden nehézséget tovább súlyosbította még a katonai beszállásolás.[45] Az átvonuló tisztek elszál-

34 A Sabaria kávéház gazdát cserél. = Vvm., 1915. júl. 20. 3. p.
35 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. III. 900/1915.
36 Herczeg szálloda megnyitása. = Vvm., 1916. jan. 1. 8. p.
37 Uo.
38 Az új Herczeg-szálló. = SZÚ, 1916. jan. 1. 5. p.
39 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. III. 153/1916.
40 Sabaria-kávéház. = Vvm., 1916. febr. 6. 4. p.
41 Az új Sabaria kávéház. = Vasmegyei Független Hírlap, 1916. febr. 5. 2. p.
42 „Sabaria” kávéház megnyitása. = Vvm., 1916. febr. 5. 4. p.; Sabaria kávéház megnyitása. = SZÚ, 1916. febr. 5. 4. p.
43 MNL VaML Vasvármegye Direktóriumának iratai (továbbiakban: Dir. ir.) 1262/1919.; A Vasvármegyei Forradalmi Kormányzótanács Hivatalos Közlönye, 1919. ápr. 10. 1. p.; Szocializálják a szombathelyi szállodákat, kávéházakat ... = Vvm., 1919. ápr. 3. 3. p.; A szállodák berendezéseinek lefoglalása. = Testvériség (továbbiakban: Te), 1919. ápr. 3. 4. p.
44 MNL VaML Dir. ir. 1967/1919.; Bezárták a kávéházakat. = Te, 1919. ápr. 30. 3. p.; A kávéházak kinyitása. = Te, 1919. máj. 3. 2. p.
45 1912. évi LXVIII. t. c. a hadiszolgáltatásról. In: Magyar törvények. 1912. évi törvénycikkek. Bp., 1913. 49–50. p.; Szombathelyi szállótulajdonosok és a katonaság. = Vvm., 1918. aug. 15. 3. p.

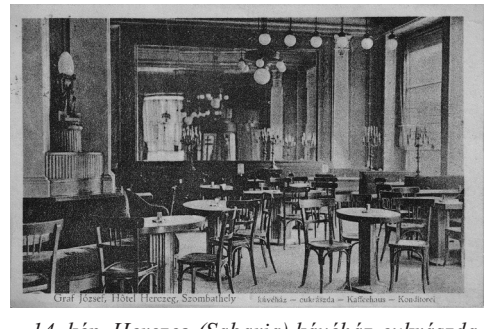
11. kép. Gráf József. (Fehér, 1927. 235. p.)

12. kép. Herczeg (Sabaria) kávéház és szálló embléma. (MNL VaML Szombathely és Vidéke Ipartestület iratai. Szám nélkül/1923.

13. kép. Herczeg (Sabaria) kávéház belső. (Fehér, 1927. 234. p.)

14. kép. Herczeg (Sabaria) kávéház-cukrászda belső. (Képeslap. Spiegler Tibor gyűjteménye.)

lásolására a Herczeg szálló 47 vendégszobájából kezdetben négy, végül már 30–35 tartósan lefoglalt szoba utáni szállásbért a hotel nem kapta meg.[46] A szálló katonai igénybevétele következtében az 1920-as év folyamán felgyülemlett szobabér követelését Herczegnek csak 1923-ban sikerült peres úton érvényesítenie.[47]

46 Látogatás a helyi szállodákban. = Vvm., 1921. jan. 1. 3. p.; Az állomásparancsnokság felelős a jogosulatlan katonai beszállásolásokért. A Herczeg-szálloda 200.000 koronás követelése a várostól. = Vvm., 1922. márc. 15. 6. p.

47 Herczeg Ferenc szállodás megnyerte a pörét a kincstár ellen. = Vvm., 1923. márc. 21. 4. p.

1921 derekától fokozatosan konszolidált helyzetbe kerül szálloda[48] 1923 kora nyarára már nagy forgalmat bonyolított le.[49] A háztulajdonos Herczeg 1923. november 15-évl a kávéházat és szállót 8 évi időtartamra a Vas vármegyei Kukméren (ma: Kukmirn, Ausztria) 1876-ban született,[50] szakiskoláit Bécsben végzett, majd Európa nagyvárosaiban szerzett szakmai ismeretei birtokában Budapesten jó nevet elért szállodai szakembernek, Gráf Józsefnek (11–12. kép) adta bérbe.[51] A helyi sajtó annak a reményének adott hangot, hogy Gráf vezetése alatt a *„Sabaria kávéház az marad ami volt: a város jobb társadalmának és az itt időző idegeneknek kedves, otthonos szórakozóhelye."*[52] Az üzleti élettől 1923. november 16-án visszavonult Herczeg Ferencet[53] a város vendéglátásában vitt kiemelkedő szerepének elismeréséül a Szombathelyi Vendéglősök, Szállósok és Kávésok Egyesülete 1924. február 25-ei közgyűlésén örökös díszelnökévé választotta.[54] Működését Gráf lényeges fejlesztésekkel kezdte egyrészt azzal, hogy az eredetileg két – szálló és kávéház – üzletágat a Király utca felől külön bejáraton át megközelíthető, kéthelyiséges cukrászdával bővítette, (13–14. kép) amelyet Sabaria néven 1924. december 24-én nyitott meg,[55] másrészt pedig azzal, hogy szintén 1924-ben újjáalakította a kávéházi kerthelyiséget.[56] 1931. februárban az egyik helyi lap azt a hírt röppentette fel, hogy Herczeg részéről felvetődött a ház eladásának gondolata,[57] mely lépésre ekkor még nem került sor s így a bérleti viszonyt továbbra is Gráf József folytatta.[58] Az épület hasznosítására 1931. augusztusban felmerült olyan elképzelés, amelyben a földszint bolthelyiségekké alakítása, a kávéház első emeletre helyezése, a vendégszobáknak csak a második szinten való meghagyása szerepelt.[59] A sajtó tudni vélte, hogy Gráf bérleti jogviszonyának megszűnésekor, majd Szegedre távozásakor[60] a kávéházat és szállót Herczeg Ferenc saját kezelésébe vette volna, ám olyan hír is szárnyra kelt, miszerint az emeleteken a hotel helyébe öröklakásokat alakítottak volna ki, de mindezek a híresztelések alaptalannak bizonyulva, még ez év decemberében Herczeg Ferenc önkéntes árverésen bocsátotta áruba az épületet.[61] E lépés kiváltó okát itt nem részletezve, a lényeg az, hogy Pál fiának Herczeg Ferenc egzisztenciát teremtsen, betársította egy helyi bőrkereskedésbe,[62]

48 Séta a szállodák körül. Javultak a szállodai viszonyok. = Vvm., 1921. júl. 31. 1–2. p.
49 *Lelovich Gyula*: Szombathely idegenforgalma. Látogatás a szállodákban. = Vvm., 1923. jún. 3. 4. p.
50 MNL VaML Vv. fel. akv. Kukmér, r. k. szül. akv. 51/1876.
51 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. III. 1798/1923.; Bérbeadják a Herczeg-szállót. = Hír, 1923. okt. 20. 3. p.; Értesítés. = Vvm., 1923. nov. 15. 3. p.; Új kézben a Herczeg-kávéház. = Vvm., 1923. nov. 16. 5. p.; Herczeg után Gráf. = Nyugati Újság (továbbiakban: NYÚ), 1923. nov. 19. 2. p.
52 Herczeg után Gráf. = NYÚ, 1923. nov. 19. 2. p.; Szombathely, 1777–1927. Jubiláris emlékalbum. Szerk. Fehér Károly. [Szombathely, 1927.] (továbbiakban: Fehér, 1927.) 233–235. p.
53 Értesítés. = Vvm., 1923. nov. 15. 3. p.
54 Vendéglősök közgyűlése. = Vvm., 1924. febr. 26. 3. p.
55 Modern cukrászda Szombathelyen. = NYÚ, 1924. nov. 17. 4. p.; Ma megnyílik a Sabaria cukrászda. = Vvm., 1924. dec. 20. 4. p.; Ami már régóta hiányzik Szombathely életéből. Megnyílik a Sabaria-cukrászda. = Hír, 1924. dec. 20. 1. p.
56 A Sabaria-kávéház kerthelyiségét ... = Vvm., 1924. máj. 23. 5. p.; A Sabaria-kert. = Hír, 1924. máj. 25. 3. p.
57 Eladják a Sabaria kávéházat és szállót. = Nyugatmagyarország (továbbiakban: Nym.), 1931. febr. 16. 3. p.
58 Graf József marad továbbra is a Herczeg-szálló és kávéház bérlője. = Hír, 1931. febr. 20. 3. p.
59 A Sabaria kávéházat ... = Nym., 1931. aug. 10. 3. p.
60 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. 219/1932.
61 Önkéntes árverésen adják el a Herczeg-kávéházat. = Nym., 1931. dec. 7. 2. p.
62 MNL VaML Szombathelyi Törvényszék iratai. Cégbírósági iratok (továbbiakban: SZT Cb. ir.) Társas cégek (továbbiakban: Tc.) 926.

de Herczeg Pál gátlástalanul csaló, sikkasztó üzlettársa okozta hatalmas összegű tartozást a hitelezők felé készfizető kezességet vállalt Herczeg Ferenc a szállóval fizette meg.[63]

PALACE SZÁLLODA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

A liciten a tekintélyes méretű építményt 8583 katasztrális holdnyi, Telkibánya [Abaúj-Torna vármegye] központú erdőgazdaságukkal az 1920-as évek végéig fa nagykereskedő dr. Stirling Emil ügyvéd és Jenő öccse,[64] ekkor az ausztriai Reichramingben üzemelő faipari részvénytársaság elnöke,[65] szerezte meg 250.000 pengőért.[66] A Szegedre távozott Gráf bérleti szerződésének 1931. december 31-ei lejártáig[67] a társtulajdonos dr. Stirling Emil újévig nem intézkedett új bérbeadás dolgában, emiatt 1932. január 2-án a kávéház és szálloda bezárt.[68] Ugyanezen napra elrendelt – de későbbre halasztott és részletekben végrehajtott – hatósági árverésen a kávéház, szálloda, cukrászda teljes berendezése és árukészlete Gráf tetemes adóhátralékának és egyéb adósságainak behajtása végett kiárusításra került.[69] Az épület jövőbeni hasznosítását illetőn a helyi sajtó úgy értesült, hogy *„... sem a szálloda, sem a kávéház egyelőre nem nyílik meg és még egy fél év is beletelik, amíg az épület sorsáról döntenek. Még azt sem tudja az új tulajdonos, hogy meghagyja-e szállodának, illetve kávéháznak ... Minden esetre újból kívánja renováltatni az egész épületet. Az sincs kizárva, hogy a kávéház egy részét más üzlethelyiségnek adja ki.”*[70] A lapinformáció részben reálisnak bizonyult. Az épület komplett külső modernizálása és átfogó belső átépítése, a kávézó egy részének nyolc üzlethelyiségre felosztása Erdős Lajos és Hochholtzer Ödön szombathelyi építészek 1932. február 25-én kelt s május 3-án jóváhagyott közös terve alapján el is indult.[71] Itt közbevetőn nem érdektelen megjegyezni, hogy a szombathelyi vendéglátásban már korábban is érdekelt dr. Stirling Emil nem sokkal előbb végeztette el Széll Kálmán u. 8. sz. alatti házának földszintjén bérleményként értékesített Deák parki vendéglő átalakítását és bővítését.[72]

Mivel a tulajdonosok végül is a készülőben levő Stirling-ház eredeti, vendéglátó funkciójának megtartása mellett döntöttek, a beruházás menete alatt megindult a leendő létesítmény üzemeltetésére hivatott társas cég szervezése. Az 1932. június 2-án kelt alapítási tervezet értelmében a kávéház, a szálló és a cukrászüzem működtetésére létesítendő részvénytársaság veszi bérbe a későbbiekben elkészülő Stirling-házat. Az alapítók a társaság

63 A Bíró és Herczeg cég összeomlásának érdekes fejleményei. = Vvm., 1931. jún. 25. 4. p.; Egy szombathelyi kereskedő bukása – fegyházbüntetéssel. = Pesti Hírlap, 1936. jan. 22. 19. p.; Az ismeretlen helyre eltüntetett vagyon rejtélye a törvényszék előtt. Két és fél évi börtönre ítélték a kereskedőt, akinek kezén eltűnt Szombathely egyik legnagyobb vagyona. = Esti Kurír, 1936. jan. 23. 11. p.

64 Gazdát cserélt Abaúj legnagyobb erdőbirtoka. = Reggeli Hírlap, 1928. nov. 3. 9. p.; A földbirtokreform sorsa. = Új Barázda, 1938. okt. 23. 5. p.

65 Von der Reichramingener Holzindustrie. = Linzer Tages-Post, 1929. dec. 31. 3. p.

66 Eladták a Herczeg-szállót. = Hír, 1931. dec. 17. 3. p.; Eladták a Herczeg-szállót. = Vvm., 1931. dec. 18. 4. p.

67 Búcsúzik a Gráf-kávéház. = Vvm., 1931. dec. 31. 2. p.

68 Mi történik a Gráf kávéházzal? = Vvm., 1932. jan. 5. 3. p.

69 Bezárt a Gráf kávéház. Elmaradt árverés és megkezdett végrehajtás különös históriája. = Vvm., 1932. jan. 3. 3. p.; Megkezdték az árverést a Herczeg kávéházban. = Hír, 1932. jan. 13. 3. p.; Félsikerrel járt a Gráf-kávéház árverése. = Vvm., 1932. jan. 15. 2. p.

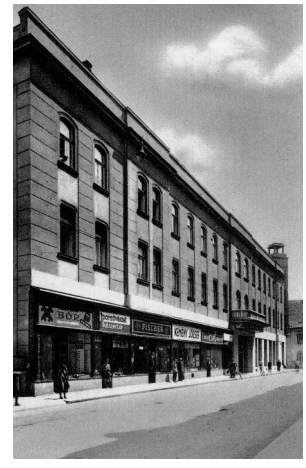
70 Mi történik a Gráf kávéházzal? = Vvm., 1932. jan. 5. 3. p.

71 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. 861/1934.; Új szombathelyi építkezések. = Hír, 1932. máj. 4. 3. p.

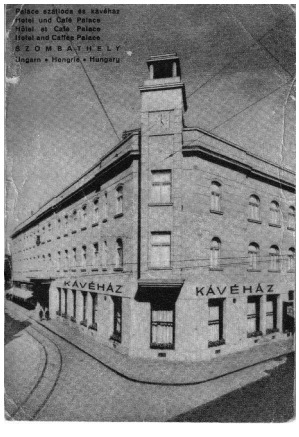
72 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. 1903/1934.

15. kép. Palace Szálloda Rt. részvény. (A szerző gyűjteménye.)

16. kép. Palace hotel Király utcai homlokzat. (Képeslap. Spiegler Tibor gyűjteménye.)

17. kép. Palace szálló Erzsébet királyné utcai homlokzata. (Képeslap. Spiegler Tibor gyűjteménye.)

18. kép. Palace kávéház belső. (Képeslap. Spiegler Tibor gyűjteménye.)

alaptőkéjét 100.000 pengőben állapították meg. A kibocsátott 1000 db 100 pengő névértékű részvény (15. kép) 51%-át a négy Stirling-fivér – Emil, Jenő, Frigyes, Boldizsár – jegyezte le, de mellettük még említést érdemlő érdekeltséggel rendelkezett sógoruk, Prohászka János is.[73] A vállalkozás ekkor vette fel a Palace nevet.[74]

Visszatérve ez építkezéshez, a homlokzat újjáalakításával az egykori Szakács-palota ekkor teljesen új, minden külső díszétől megfosztott, úgymond modernizált külső megjelenési formát kapott. (16–17. kép) Az újszerű küllemet nyert ház ünnepélyes bokrétaünnepélye 1932. október 29-én zajlott le.[75] Ezt követően a belső átépítésre került sor s a következő év tavaszán, 1933. március 19-én megtartott nyílt napon tekinthette meg a nagyközönség a látványosságszámba menő Palace kávéházat.[76] A külsőleg – belsőleg megújult kávéház és az 50 (ebből 44 kiadható)[77] vendégszobás szálloda minden külsőség mellőzésével, 1933. június 4-én nyitotta meg kapuit. A vármegyei napilap ekképpen mutatta be és méltatta a szombathelyi vendéglátás legújabb büszkeségét: *„Szombathely városa új színnel, új fénnyel lett gazdagabb. Ma délután megnyílik a Palace-kávéház és szálló. ... A nagyhangú reklám helyett beszéljen maga az új helyiség. Bátran állíthatjuk, hogy ehhez hasonló csak a kontinens metropolisaiban látható. Pazar fény és elegancia ömlik el az egész kávéházi helyiségen. A berendezés minden egyes darabja a leghozzáértőbb ízlésről tanúskodik. Mindenütt a ... bőkezűség dominál. A régi épületet teljesen átalakították, a kávéházi helyiség egy alsó és felső teremmel bővült, amelyek adott esetben teljesen elzárhatók és elkülöníthetők a kávéházi helyiségtől, estélyek és táncmulatságok részére berendezve. Ezenkívül kisebb helyiségei ideális kényelmet nyújtanak magántársaságok részére. Hasonló gonddal van berendezve a szálló 50 szobája is. Minden egyes szoba szalonszerűen és a kényelem minden kellékével ellátva. ... Ugyancsak pazar felszerelést kaptak a mellékhelyiségek is.”*[78] Az írás szerzője elégedetten állapította meg, hogy *„Szombathely városa olyan értéket nyert ezzel az új helyiséggel, amelyhez hasonló vidéken nem volt, de egyelőre nem is lesz. A nyugati kultúra előhírnöke ez a kávéház és szálló minden idetévedő idegen előtt.”*[79] A hírlapíró megítélése szerint *„Szombathely értékei közé ezekután bátran odasorolhatjuk a Palace-szállót is.”*[80] Végezetül a sajtóbeszámoló kiemelte, hogy *„Külön elismerést érdemelnek ezért a pazar fényért és hozzáértésért Szombathely iparosai, akik ennek a nagy munkának a 90 százalékát végezték.”*[81] Egy másik tudósítás szintén lelkes hangú megfogalmazásában *„mindenki a legnagyobb elragadtatással állapította meg, hogy a Palace-kávéház ízléses és kényelmes berendezésével messze felülmúlta a hozzáfűzött reményeket és fővárosi viszonylatban is feltűnést keltene”*.[82] Az idézett értékelést erősítette meg az országos sajtó is. Az Est lap Szombathelyen járt riportere a látottakról úgy vélekedett, hogy a Palace az *„ország legluk-*

73 MNL VaML SZT Cb. ir. Tc. 1021. Palace szálló Rt. iratai (továbbiakban: Palace ir.) Részvényjegyzési ív.; Külön értesítés helyett ... = SZÚ, 1916. aug. 13. 4. p.; Házasságok. = Vvm., 1916. aug. 13. 4. p.
74 MNL VaML SZT Cb. ir. Tc. 1021. Palace szálló ir. Közgyűlési jegyzőkönyv (továbbiakban: Kjkv.), 1933. július 8.
75 Bokréta ünnep. = Nym., 1932. nov. 2. 3. p.; A Herczeg-szálló bokrétaünnepe. = Vvm., 1932. nov. 3. 4. p.
76 A szombathelyi ipar sikere. = Hír, 1933. márc. 21. 3. p.
77 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. 2703/1937.
78 Ma délután nyílik meg a Palace-kávéház. = Vvm., 1933. jún. 4. 6. p.
79 Uo.
80 Uo.
81 Uo.
82 Megnyílt a Palace szálló és kávéház. = Nym., 1933. jún. 6. 1. p.

szuriózusabb [legfényűzőbb] *vidéki"*[83] szállodája. A Pesti Napló hasábjain megjelent tudósítás megállapítása szerint a hotel *„...kávéháza majdnem hű mása a budapesti Newyorknak."*[84] (18. kép)

A megnyitást követően a már fentebb említett Palace Szálló Részvénytársaság 1933. július 8-án tartotta meg alakuló közgyűlését, amely alkalomból az igazgatóság elnökévé az egyik főrészvényest, a Vármegyei Takarékpénztárat képviselő Stein Ágoston vezérigazgatót választották meg,[85] a pénzintézet aligazgatója, vitéz Szabó József pedig a cégvezetői posztot töltötte be.[86] Idevonatkozóan még megjegyezhető, hogy dr. Stirling Emil a bank igazgatósági tagja volt.[87] A társaság megalakulásakor az alapítókat egy nívós, minden igényt kielégítő szórakozóhely létrehozása vezette.[88] (19. kép) A Palace exkluzivitását az igazgatóság világvárosias jelzővel illetett olyan hangulatvilágítás felszerelésével is emelte, amit *„eddig csak metropolisok nagy szállói ... tudtak nyújtani vendégeiknek ..."*[89] Rövid idő múlva a cégvezetés megelégedéssel állapíthatta meg, hogy a kávéház és a szálló *„ ... nem csak a helyi piacon, hanem országos viszonylatban is, ha nem is méreteiben, de qualitásban első rendű helyet foglal el és vendégeink előszeretete irányunkban állandóan fokozódik."*[90]

A Palace irányítására vonatkozólag lényeges változás következett be 1939-ben, amely évben a részvénytársaság elnöki tisztéről lemondott Stein Ágoston helyére a közgyűlés báró Wimpfen Iván báró, nyugalmazott alezredest választotta meg.[91] A vállalkozás üzemeltetésében Gráf Józsefet Rendessy József követte,[92] akinek kávéház bérletét, Budapestre távozása miatt, a Palace tulajdonosai 1942. május 1-jével megszüntették s helyébe új bérlőként Wagner József, a Sabaria főpincére lépett.[93]

Az 1930–1940-es évek fordulóján már gazdasági nehézségekkel küszködő társaság 1942. május 15-ei közgyűlésén Wimpfen Iván elnök rámutatva a cég szerény jövedelmezőségére, továbbá arra, hogy előreláthatólag a vállalkozás még szerényebb nyereséget tud felmutatni, sőt deficites működésre van kilátás, ezért javasolta a felszámolás elhatározását. A közgyűlés az elnöki indítványt jóváhagyva, határozatilag kimondta a társaság likvidálásának megindítását.[94] A hotelt Magyarország 1944. március 19-ei megszállásakor a bevonult német katonaság, majd később a nyilasok foglalták le.[95]

Ilyen helyzetben találta a Palace szállodát az 1945. március 4-ei Szombathely városát ért legpusztítóbb amerikai légitámadás, amelynek következményeként bombatalálat rom-

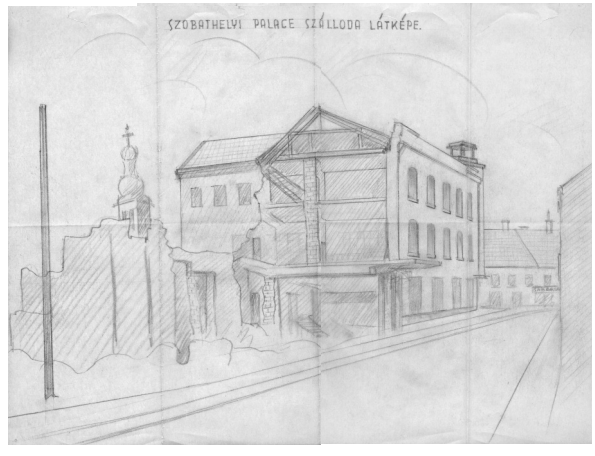
83 Az Est kiküldött munkatársának expressz tudósítása a magyar városokból, Szombathely ... = Az Est, 1932. aug. 6. 5. p.
84 *Rajna Béla*: Gyorsfénykép az ősi Sabariáról. = Pesti Napló, 1935. aug. 27. 8. p.
85 MNL VaML SZT Cb. ir. Tc. 1021. Palace ir. Kjkv., 1933. július 8.
86 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. 2703/1937.; MNL VaML SZT Cb. ir. Tc. 477., Tc. 1021. Palace ir. Kjkv., 1939. június 27.
87 MNL VaML SZT Cb. ir. Tc. 477.
88 MNL VaML. SZT Cb. ir. Tc. 1021. Palace ir. Kjkv., 1935. június 15.
89 Hangulatvilágítás a Palace-szállóban. = Vvm., 1933. szept. 23. 3. p.
90 MNL VaML SZT Cb. ir. Tc. 1021. Palace ir. Igazgatóság jelentése (továbbiakban: Ig. jel.), 1937. augusztus 5.
91 MNL VaML SZT Cb. ir. Tc. 1021. Palace ir. Kjkv., 1939. június 27.
92 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. 1149/1934., 2703/1937.
93 MNL VaML SZT Cb. ir. Tc. 1021. Palace ir. Ig. jel., 1942. május 15.; Vasi-notesz. Most vált véglegessé a Palace-kávéház bérlőváltozása. = Vvm., 1942. ápr. 24. 4. p.; Vasi-notesz. Ma már új gazdája van a Palace- kávéháznak. = Vvm., 1942. máj. 1. 3. p.
94 MNL VaML SZT Cb. ir. Tc. 1021. Palace ir. Kjkv., 1942. május 15.
95 MNL VaML Szombathely város polgármesteri hivatalának iratai (továbbiakban: SZVPH ir.) 50.085/1949.

19. kép. Hirdetés. (Szombathely. Idegenforgalmi kalauz. Szombathely, 1933. 25. p.)

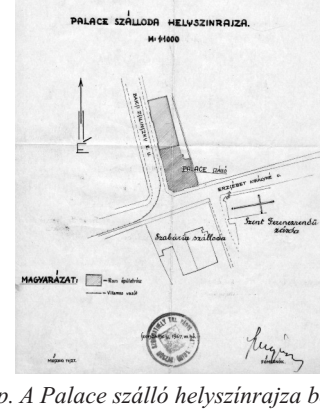
20. kép. A bombasérült Palace. (Czirók, 2015. 101. p.)

21. kép. A Palace romos épületének rajzos látképe. (MNL VaML SZVPH ir. 50.085/1949.)

22. kép. Palace romjai alól előkerült, megégett teáskanna. (A szerző gyűjteménye.)

23. kép. A Palace szálló helyszínrajza bombázás után. (MNL VaML SZVPH ir. 50.085/1949.)

bolta le az épület északi traktusát.[96] (20–21. kép) Dr. Stirling Emil 1946. januárban a következőképpen vázolta a Palace 40%-ban romossá válásának körülményeit és következményeit: *„Szombathelyen tartózkodott német katonaság az üzletekben és a pince egy részében kézigránátokat és páncélöklöket, valamint egyéb robbanó anyagokat raktároztak fel. Annak az oka tehát, hogy az épületnek hátulsó kisebb része tönkrement, nem a bombázás, hanem az ott beraktározott robbanó anyagok voltak okai, mert ezeknek sorozatos robbanása okozta a tüzet az épületben és rongálta meg magát az épületet is.”*[97] E beszámoló szembeötlő ellentmondása, hogy 1945-ben dr. Stirling a valóságnak megfelelően minősítette bomba sújtottnak a Palace-t.[98] Jelenleg megfejtetlenül maradt talány, hogy ekkor milyen megfontolásból tagadta az épület bombázásának tényét. Később dr. Stirling Emil a fent idézett tudósítását a bombázást illetően már tényszerűen így korrigálta: az *„épület ... hátsó a Bajcsy* [Zsilinszky Endre, előbb Király] *uccára eső része részint a több bombatalálat folytán, részint pedig ... földszinti üzlethelyiségekben elhelyezve volt lőszerek és egyéb robbanó anyagok felrobbanása következtében kiégett és tönkre ment.”*[99] (22. kép)

ÉS MÉG 5 ÉV

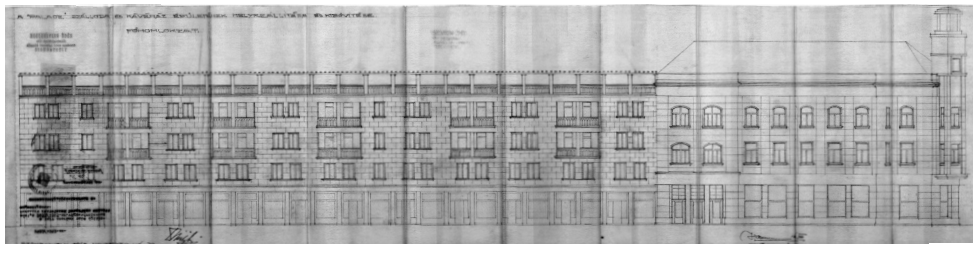
Az elkövetkező fél évtized a Palace helyreállítása, kibővítése utáni rendeltetésszerű működésének visszaállítása, majd ennek meghiúsulása következményeként a ház hasznosítására felmerült különféle elképzelések jegyében telt el.

Az előbb jelzett időszak eseménysorának indulásaként a polgármesteri hivatal 1945. november 28-án hozott határozatával a Palace-t romépületté nyilvánította, *„... mivel bombázás következtében az épület oly súlyosan megsérült, hogy a ... rendeltetésszerű állapotba való helyezése csak teljes átépítésével, vagy túlnyomó részének újjáépítésével lehetséges.”*[100] Dr. Stirling Emil részéről nem tényszerűnek tekintett döntés ellen terjedelmes felülvizsgálati kérelmet terjesztett az országos építésügyi kormánybiztos elé, mely beadványában a már idézett városi végzés megváltoztatására irányuló kérelmét ekképpen indokolta: *„ ... a szóban forgó épület teljes átépítésére szükség nincsen, mert annak csak kisebbik része, és pedig a Király ucca felé eső résznek a két ötöde sérült meg oly módon, hogy az átépítésre szorul ... az épületnek nagyobbik része szerkezetileg ... teljesen ép és csak olyan rongálódást szenvedett, mely helyreállítás szempontjából még csak engedélyezési eljárást sem tesz szükségessé.”*[101] Mindezek alapján dr. Stirling a kormánybiztostól kérelmezte a fentebb idézett városi határozat megváltoztatását és a Palace romépületté nyilvánításának visszavonását.[102] A fellebbezésben foglalt érvelés eredményeként a kifogásolt polgármesteri határozat úgy módosult, hogy a döntéshozó a romépület jelleget csak a Palace-nak a főbejáratig terjedő szakaszára tartotta fenn.[103] (23. kép) A fenti felterjesztésében dr. Stirling kérelme mellett

96 *Czirók Zoltán*: „Tegnap istenítélet volt Szombathelyen ...” Légitámadások a vasi megyeszékhely ellen, 1944–1945. Szombathely, 2015. (továbbiakban: Czirók, 2015.) 98. p.
97 MNL VaML SZVPH ir. 50.085/1949.
98 Uo.
99 Uo.
100 Uo.
101 Uo.
102 Uo.
103 Uo.

arról tájékoztatta az építésügyi kormánybiztost, hogy az egész Palace épületet Jenő öccsével közösen helyre állíttatja és az erre vonatkozó terveket engedélyezésre már korábban benyújtotta.[104]

A szóban forgó helyreállítás valójában olyan nagyléptékű vállalkozást jelentett, melynek keretében a Stirling fivérek a *„... bomba súlytotta Palace szálloda és kávéház épületet részben helyreállítani, részben átépíteni, valamint a volt kávéházi kertnek beépítésével kibővíteni”*[105] kívánták. Hochholtzer Ödön 1945. november 20-ai dátummal készült tervét (24. kép) dr. Stirling Emil december 20-ai kelettel nyújtotta be a városhoz engedélyeztetésre[106] s 1946. január 14-én meg is kapta az építési engedélyt, amely a kivitelezés teljes elkészültét 15 évben szabta meg.[107]

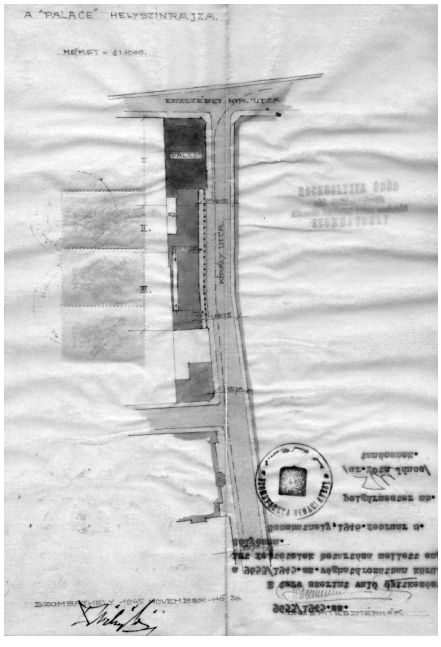

24. kép. A tervbe vett új Palace szálló homlokzati rajza. (MNL VaML SZVPH ir. 50.085/1949.)

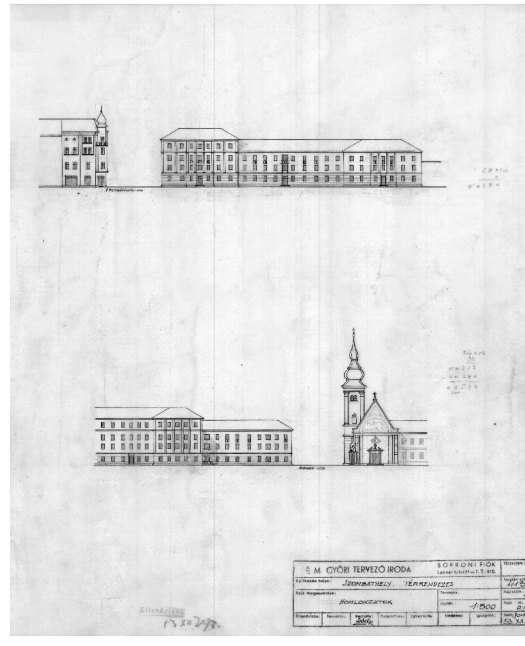
A nagyszabású újjáépítési és bővítési terv realizálását három ütemre bontva szándékoztak végrehajtani.[108] (25. kép) Az építkezés első szakaszaként a viszonylag csekély károsodást szenvedett kávéházi épületszárny – mivel a Palace-nak ez a része *„szerkezeti felépítésében teljesen ép és szilárd, csupán a kávéház belső kiképzésének és nyílászáró szerkezetek egy részének történt csupán baja a tűz által, – a régi állapotnak megfelelően lesz helyreállítva ... azzal a kibővítéssel, hogy az utcai kávéházi termek alatti pincei rész söröző és borozó helyiségeknek lesz kiépítve ...”*[109] A megmaradt Palace terv szerinti renoválásának elkészülte után önmagában is használható egységet alkotna. A régi szállodai rész elkészültét követően a beruházás ütemtervének 2. és 3. fázisa képezte a Palace nagyarányú kibővítését. A romrész elbontása nyomán üressé váló térségnek a korábbi kerthelyiséggel való összevonása révén keletkező területen újonnan emelendő három szintes bővítmény belső elrendezését a következőképpen mutatta be a tervező, Hochholtzer Ödön: *„... a cca.* [circa = körülbelül] *69 m hosszú* [Király] *utcai fronton a földszinten ... árkád létesül ...*[110] [Itt, közbevetőleg megemlítésre érdemes a beruházás volumenét jellemző adat, miszerint a Palaceből megmaradt épületrész tervezett bővítése egymagában meghaladta volna a szálló Király utcai homlokzatának eredetileg 58 m hosszméretét.[111]] E közbeszúrás után a terv ismertetés

104 Uo.
105 Uo.
106 Uo.
107 Uo.
108 Uo.
109 Uo. Műszaki leírás a „Palace” szálloda és kávéház épületének helyreállítási, átépítési és kibővítési terveihez, 1945. december 20.
110 Uo.
111 Horváth, 2010. 60. p.

így folytatódik: *„Az árkádra 11 üzlethelyiség nyílik ... A félemeleten egységesen iroda helyiségek létesítése terveztetett.”*[112] Közbevetőleg megjegyzendő, hogy az alaprajzon 12 iroda elhelyezése szerepel.[113] Folytatva a fenti leírást: *„Az I. és II. emelet szállodának terveztetett,*

25. kép. A tervezett új Palace szálloda helyszínrajza. (MNL VaML SZVPH ir. 50.085/1949.)

26. kép. Savaria tér 1. – kiterített – homlokzati tervrajz. (MNL VaML Győriterv soproni irodájának iratai. Vas megyei tervrajzok. 27.)

egy–egy emeleten 40–40 szobával, a mai igényeknek megfelelő komfortos mellékhelyiségekkel. A felső teraszon nyári kávéház létesítetett az erre a célra szolgáló helyiségeknek létesítésével ... A padlástér egy részébe a szállodai üzem mellékhelyiségei, mosókonyha, vasaló és szárító, valamint 2 személyzeti szoba beépítése terveztetett.”[114]

Miután a Palace helyreállítása nem kezdődött el, a polgármesteri hivatal 1946. április 10-ei határozatával elrendelte a romeltakarítást és a megmaradt épületrész balesetveszélyes szerkezeti elemeinek egy éven belüli eltávolítását.[115] E döntés aztán hosszadalmas – ezen a helyen nem részletezett – vitát indított el a város és Stirlingek között, amit az idézett elő, hogy a háztulajdonosok sem ekkor, sem később nem tudták előteremteni az előírt munkálatok teljesítésének költségét.[116]

112 MNL VaML SZVPH ir. 50.085/1949.
113 Uo.
114 Uo.; Szombathely újjáépül. Milyen lesz az új Palace-szálloda? = Szabad Vasmegye, 1946. jan. 26. 3. p.
115 MNL VaML SZVPH ir. 50.085/1949.
116 Uo.

Itt egy rövid kitérésben essék említés a Palace katonai célú igénybevételének ügyéről. 1947 őszén a szombathelyi szovjet városparancsnokság vetette fel, hogy a viszonylag kevéssé sérült, lakatlan épületrészben tiszti szállást rendezne be.[117] A későbbiekben az orosz megszálló alakulatok elhelyezésére kiszemelt Palace használható állapotba hozásához szükséges terveket a város megbízásából Hochholtzer Ödön építészmérnök el is készítette.[118] Ezen elképzelések további fejleményeiről tájékoztató információk nem lelhetők fel.

E közbeiktatás után visszatérve a Palace eredeti, vendéglátó funkcióba való visszahelyezésének kérdéséhez, 1947 őszén úgy tűnt, hogy az épület régóta megoldatlan sorsa kedvezőre fordulhat. Ez év október 16-án dr. Stirling Emil arról tájékoztatta a polgármesteri hivatalt, hogy két – közelebbről meg nem nevezett – befektetői társasággal folytat tárgyalásokat, amelyek ha kedvezően zárulnak, megkezdi a megmaradt Palace helyreállítását, hogy a szálloda újra megnyitható legyen.[119] Az említett megbeszélések nem jártak eredménnyel s miután a renoválás tetemes költségigényét nem sikerült biztosítani, így a Palace eredeti, kávéház–szálló rendeltetésének visszaállítása egyszer s mindenkorra elmaradt.

A Palace státuszában az egy időben, 1948. május 16-án hatályba lépett 5.630/1948.,[120] illetve az 5.640/1948. számú[121] kormányrendeletek hoztak fordulatot. Az előbbi jogszabály a romépületek lebontásáról és újjáépítéséről, az utóbbi pedig a romlakások közületi helyreállításáról intézkedett. Szombathely város törvényhatósági bizottságának 1948. május 28-ai ülése közületi helyreállítás céljára a Palace-épület igénybevételét is javaslatba hozta, amelyben 800.000 forint költségráfordítással 10 lakás kialakítását vették tervbe, mivel az idevonatkozó kormányrendelet a nagyfokú lakáshiány enyhítésére tekintettel közületileg a romos házaknak kizárólag lakás célú újjáépítését engedélyezte.[122] A területileg illetékes engedélyező hatóság, a győri Építés és Közmunkaügyi főigazgatóság által, az 5.630/1948. sz. kormányrendelet mikénti végrehajtása tárgyában, június 25-re összehívott értekezleten került megtárgyalásra a fent említett, május 28-ai törvényhatósági bizottsági ülésen a közületi helyreállítás ügyében tett javaslat. A megbeszélésen részt vett háztulajdonos, dr. Stirling Emil aggályosnak tartotta a Palace-épület túl magasan megállapított renoválási költségét. Emiatt, megítélése szerint, a házban kialakításra kerülő nagy bekerülési összegű, következésképpen drága bérű lakások az irántuk megnyilvánuló nagyon valószínűleg erősen korlátozott helyi kereslet következtében nem jövedelmeznek annyit, amennyiből az újjáépítési kölcsön és kamata törleszthető lenne.[123] Erre az álláspontjára való tekintettel az épületet a regionális Építés és Közmunkaügyi főigazgatóság nem jelölte ki közületi helyreállításra.[124] A városi lakáshiány sürgető enyhítésére 1949. júniusban építésügyi miniszteri rendelettel indított újabb közületi romlakás helyreállítási program előkészítése céljából Szombathely

117 MNL VaML SZVPH ir. 1099/1947.
118 MNL VaML SZVPH ir. 50.085/1949.
119 Uo.; Felépül a Palace szálloda? = Új Vasvármegye, 1947. okt. 18. 1. p.; Felépítik a Palace szállodát? = Nyugati Kis Újság, 1947. okt. 19. 3. p.
120 A magyar köztársaság kormányának 5.630/1948. Korm[ány] sz[ámú] rendelete. = Magyar Közlöny (továbbiakban: MK), 1948. máj. 16. 1047–1050. p.
121 A magyar köztársaság kormányának 5.640/1948. Korm[ány] sz[ámú] rendelete. = MK, 1948. máj. 16. 1050–1051. p.
122 MNL VaML SZVPH ir. Kivonat Szombathely Város Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvéből (továbbiakban: Kiv. SZVTB kjkv.) 56/1948. május 28.
123 MNL VaML SZVPH ir. 50.372/1948.

teljes romlakás állományáról ekkor készült felmérés a Palace-épületben hét helyreállítandó lakást vett számításba, de a renoválás elmaradt.[125]

1949 őszére úgy tűnt, hogy a jövőre nézve végre rendeződik a Palace-épület helyzete, ha nem is eredeti vendéglátó funkciójának visszaállítása, de legalábbis a fennmaradása biztosítva lenne. E tekintetben biztató fordulatot hozott a Népgazdasági Tanács azon határozata, amely a kórházi ágyszám minél gyorsabban, minél magasabbra emelését rendelte el. E követelmény végrehajtása szükségessé tette az egészségügyi intézményekben lévő lakások igénybevételét is, aminek következményeként a kiköltöztetett alkalmazottaknak lakhatást kellett biztosítani. Egyedüli megoldást a város részéről igénybe veendő romházak felújítása adta. Így került számításba a korábban már közületi helyreállításra javasolt Palace épület is. A Magasépítési Tervező Intézet (MATI) soproni irodájánál készült és október 12-én leszállított újjáépítési terv szerint a kórházi alkalmazottak elhelyezésére kijelölt Palace-házban – az átépítés megvalósulása esetén – 15 lakószoba, ezen kívül még négy db kétszobás lakás kialakítására nyílt lehetőség.[126]

1949 decemberére a Palace épület évek óta húzódó újrahasznosítása tekintetében végérvényes megoldásnak tűnő fejlemény állt elő. Az Építésügyi Minisztérium meghirdette téli közületi romlakás helyreállítási akciójára a tárca december 3-ai keltezésű rendelkezésével Szombathelynek 500.000 forint hitelkeretet biztosított. Ezen összeg részbeni felhasználásával kívánta a város finanszírozni elsősorban is a belvárosi romos Palace szálló renoválását és a már korábban felmerült elképzelésnek megfelelően 10 lakásos bérházzá történő átalakítását.[127] Erre vonatkozólag a MATI irodánál még korábban, eredetileg a közkórházi dolgozók Palace-házbani elhelyezése céljából készült 300.000 forint költségvetésű átépítési tervet a városi műszaki hivatal átdolgozta olyképpen, hogy az épületben szintenként három – három db kétszobás és két–két db egyszobás lakást létesítettek volna. A műszaki hivatal javaslatára a törvényhatósági bizottság Szombathely nyomasztó lakás szükségletének enyhítésére, a félmilliós hitelből szintén 300.000 forint költség ráfordítással megvalósítható módosított terv kivitelezését határozta el.[128] E döntéssel a Palace újjáépítésének kis híján fél évtizede megoldatlan ügye elmozdult a holtpontról.

A VÉGZET

A kivitelező Szombathelyi Magasépítési Nemzeti Vállalat 1950. január elején hozzákezdett a Palace renoválásához, melynek első ütemeként 1950. január 9-én az építő cég megkezdte az épület bombasérült északi romos traktusának mintegy két hétre tervezett elbontását,[129] amelynek végeztével, a helyreállítás második szakaszaként, májusra készült volna el a szálló épen maradt részéből kialakítandó 10 lakásos bérház, földszintjén áruházzal.[130] A beruházás azonban február 3-án *„műszaki akadályok következtében le lett állítva.”*[131] A leállás kiváltó

124 MNL VaML SZVPH ir. Kiv. SZVTB kjkv. 151/1948. szeptember 30.
125 MNL VaML SZVPH ir. 50.463/1949.
126 MNL VaML SZVPH ir. 3653-1/1949. V.
127 MNL VaML SZVPH ir. Kiv. SZVTB kjkv., 340/1949. december 9.
128 MNL VaML SZVPH ir. 3653-1/1949. V.
129 Reflektorfény mellett bontották a volt Palace romépületét. = Vasmegye (továbbiakban: Vm.), 1950. jan. 20. 5. p.
130 10 lakásos bérház épül a volt „Palace” romjaiból. = Vm., 1950. jan. 11. 3. p.
131 MNL VaML SZVPH ir. 561-16/1950. III.

oka s ennek a Palace sorsára nézve végzetes következménye a polgármesteri hivatal műszaki ügyosztályának a Szombathelyen folyamatban levő lakásépítkezések állásáról, 1950. május 13-ai kelettel a Belügyminisztérium elé terjesztett tájékoztató jelentéséből tudható meg. A szóban forgó dokumentum elöljáróban megállapította, hogy a városnak nyújtott tervhitel „*eredetileg téli romlakás helyreállítási akció céljait szolgálta,”*[132] amely hitelkeretből a fentebb már említett 300.000 ft a Palace-nak lakóház célú újjáépítési költségét képezte. A terv szerint – folytatódik a jelentéstétel – *„a Bajcsy Zs*[ilinszky, korábban: Király] *u. 2. számú romos, volt szálloda épületet kezdtük helyreállítani, ahol 10 db lakást készítettünk volna, de a munkálatok megkezdésekor megállapítást nyert, hogy az épület faanyagai könnyező házigombával oly mértékben fertőzöttek, hogy azok teljes megsemmisítésére és kicserélésére volna szükség. Miután az olyan költség többletet jelentett volna, amely nem áll arányban a helyreállított lakások értékével, az Ép*[ítésügyi] *miniszter Úr hozzájárulásával ezt az építkezést abbahagytuk és az épületet rommá nyilvánítva, lebontását rendeltük el.”*[133]

Ezzel a döntéssel végérvényesen megpecsételődött a város egyik emblematikus épületének sorsa. A szombathelyi vendéglátást fél évszázadon át magasan reprezentáló, a föld színéről eltüntetett egyik fellegvárának fényes múltját ma már csak egykorú írott, képi és tárgyi emlékek őrzik az utókor számára.

EPILÓGUS

A Palace-ház lebontása az építésügyi miniszter fent említett engedélye alapján, májusban meg is kezdődött s a megyei napilap 1950. szeptemberben önelégülten állapította meg, hogy a Palace-épület már eltűnt s az *„urak egykori tivornyái helyén”*[134] munkásház fog épülni. A ház elbontásával keletkezett üres területen 1955. június 3-án kiadott építési engedély alapján az Építésügyi Minisztérium (É. M.) Lakásépítési Igazgatóságának beruházásában a generálkivitelező Vasmegyei Állami Építőipari Vállalat június 13-án kezdte meg az É. M. Lakóépülettervező Vállalat, nevezetesen Károlyi Antal és Tóth János tervei alapján egy 43 lakásos és a földszinten hat üzlethelyiséges bérház, a mai Savaria tér 1. (26. kép) felépítését. Az 1956. december 7-től több szakaszban átadott épülettömb végleges műszaki átadása–átvétele 1957. április 2-án történt meg.[135] A beépítetlenül hagyott területen kiképzett, 1956-ban Savaria névre keresztelt[136] sarokteret díszítő szökőkút s az abból kiemelkedő oszlop tetejét ékesítő Tyche istennő szobor, Molnár László alkotása, 1959. május 10-én került felavatásra.[137]

132 MNL VaML SZVPH ir. 3652-4/1950. VI.
133 Uo.; Miért nem építik a Palacet? = Vm, 1950. febr. 12. 8. p.; Lebontják a Palacet. = Vm., 1950. márc. 5. 7. p.; Hamarosan bontják a Palace-t. = Vm., 1950. máj. 13. 6. p.; A romházak helyreállítása után új munkásházak létesítése indul meg. = Vm., 1950. máj. 31. 5. p.
134 Ez mind a Terv ajándéka. = Vm., 1950. szept. 27. 3. p.
135 MNL VaML Szombathely Város Tanácsa Végrehajtóbizottsága Építési és Közlekedési Osztályának iratai 30.225/1957.; MNL VaML Győriterv soproni irodájának iratai. Vas megyei tervrajzok. 27.; Újabb lakóháztömb épül Szombathelyen. = Vm. 1955. jún. 22. 1. p.
136 *Feiszt György*: Szombathely utcanevei és utcanévváltozásai. Szombathely, 1995. 59. p. (Acta Savariensa, 11.)
137 „Becsüljük meg városunk minden rögét, szeressük minden kövét”. Megnyílt Szombathelyen a városfejlesztési kiállítás. Leleplezték Tüche istennő szobrát. = Vas Népe, 1959. máj. 12. 3. p.

KELBERT KRISZTINA

VÁLTOZÓ ÁLLANDÓSÁG

A VÉPI GRÓF ERDŐDY CSALÁD HÖLGYTAGJAINAK JÓTÉKONYSÁGI, SZOCIÁLIS TÉREN VÉGZETT MUNKÁJA A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN[1]

Az utóbbi évek történeti kutatása mind nagyobb érdeklődéssel fordul az arisztokrata nők mentalitásának irányába. A nemzetközi[2] s hazai szakirodalom[3] egyre gyakrabban veszi górcső alá a főúri hölgyek életmódját, s azon belül is jótékonysági munkáját, szociális területeken végzett mecenatúráját. A közelmúltban számos magyar arisztokrata asszony memoárja, naplója, levelezése került nyilvánosságra,[4] s több úrnő korábban már publikált visszaemlékezését adták ki újfent, amelyek szintén rész-

1 Jelen tanulmány az ugyanezen címmel, 2019. november 9-én Vépen, az „Erdődyek emlékezete" című konferencián tartott előadás szerkesztett, jegyzetelt változata.

2 *Quataert, Jean H.*: Staging Philanthropy. Patriotic Women and the National Imagination in Dynastic Germany, 1813–1916. Michigan, 2001. XV, 317 p. (Social History, Popular Culture, and Politics in Germany); *Grant, Peter*: Philanthropy and Voluntary Action in the First World War. Mobilizing Charity. New York, 2014. XIV, 254 p. (Routledge Studies in Modern British History; 10.); Curtis, Sarah A.: Gender, Class and Religion in Mid Nineteenth-Century Paris. = Past & Present, No. 177. Nov., 2002. 121–156. p.; *Lindenmeyr, Adele*: Public Life, Private Virtues. Women in Russian Charity, 1762–1914. = Signs, No. 3. 1993. 562–593. p.

3 *Zsoldos Ildikó*: Arisztokrata női sorsok. Vécsey Mária és Vécsey Magdolna életútjának forrásai. In: A személyes történelem forrásai. Szerk. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2014. 223–248. p. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Kiadványai; 1. Évkönyvek; 20.); *Zsoldos Ildikó*: Egy Vécsey baronesse történelmi sorsfordulói. = Aetas, 2015. 1. sz. 116–142. p.; *Papp Klára*: Arisztokrata nők mecenatúrája szociális és kulturális területeken. Az erdélyi Csáky és a Jósika családok példáján. In: „…nem egyetlen történelem létezik." Ünnepi tanulmányok Péter Katalin 80. születésnapja alkalmából. Miskolc, 2017. 302–312. p. (Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Philosophica; 21/2.); *Nagy Adrienn*: A „nagy háború" az egyéni emlékezetek tükrében. = Pro Minoritate, 2017. ősz. 17–21. p.; *Zsoldos Ildikó*: Első világháborús magyar hadifoglyok „nő-élményei". = Gesta, 2018. 1. sz. 9–16. p.; *Metykó Béla*: „Az asszonyszívek diplomáciájának nagymestere". Gróf Apponyi Albertné (1867–1942) élete a korabeli sajtó tükrében. In: Jászsági Évkönyv. Fel. szerk. Pethő László. Jászberény, 2017. 77–91. p.; *Podhorányi Zsolt*: Dámák a kastélyban. Bp., 2018. 33. p.; *Kelbert Krisztina*: Szegedy Györgyné. Szombathely, 2013. 96 p. (Híres szombathelyi nők; 5.); *Uő*: Gróf Erdődy Gyuláné gróf Széchényi Emília. Szombathely, 2018. 128 p. (Híres szombathelyi nők; 19.)

4 *Bornemissza Elemérné Szilvássy Carola*: Kendőzetlen feljegyzések Kolozsvárról. Emlékkönyv. S. a. r. Szebeni Zsuzsa, Kovács Attila Zoltán. Bp., 2019. 31. p., 40–43., 55–57., 62., 125–149. p.; *Kemény Jánosné Augusta Paton*: Önéletrajzi emlékezések. S. a. r. Medgyessy Éva, Kovács Attila Zoltán. Ford. Nagy Imola. Bp., 2018. 168., 192. p.; *Bánffy Katalin*: Ének az életből. S. a. r. Kovács Attila Zoltán. Bp., 181–182., 256–257. p.; Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója. Szerk. Kovács Lajos. Bp., 2014. 264 p.; Császárnénak szántak. Rudolf trónörökös özvegyének emlékiratai. Stefánia. Ford. Lendvay Katalin. A jegyzeteket és az utószót írta Csorba László. Bp., 2018. 20., 37., 50–51., 59., 62., 110., 113., 123., 130., 187. p.; *Ifjabb Andrássy Gyuláné Zichy Eleonóra*: Napló, 1917–1922. Szerk. Hevesi Judit, Kovács Lajos. Bp., 2018. 24., 28–29., 57., 64., 76. p.; *Károlyi Istvánné Windisch-Graetz Mária Magdolna*: Feljegyzések és életképek. Szerk. Nyizsnyánszki Anna Eszter. Bp., 2017. 124. p.

letes betekintést nyújtanak ezen szerepekbe.[5] Jelen tanulmány is e sorba kíván illeszkedni, s arra vállalkozik, hogy az arisztokrata nők széleskörű jótékonysági, szociális területeken végzett munkássága ne csupán történeti toposzként éljen az irodalomban s a köztudatban, hanem valós cselekedetek ívének bemutatásán nyugodjék. Teszi ezt a vépi gróf Erdődy család hölgytagjainak a 20. század első felében végzett karitatív jellegű, ápolónői, egészségvédelmi, szociális munkájának bemutatásával.

A Vép település története iránt érdeklődők számára minden bizonnyal nem jelent újdonságot az a megállapítás, hogy az évszázadokon át itt élő Erdődy grófi család asszonyainak neve gyakorta összefonódott a jótékony jelzővel. Említhetjük köztük gróf Erdődy Györgyné Batthyány Erzsébet grófnőt (1619–1674), aki bőkezű adományaival támogatta a domonkos rend megtelepedését Szombathelyen, 1668 és 1672 között újjáépíttette a domonkos szerzetesek szombathelyi Szent Márton-templomát. A vasi megyeszékhelyen ugyanakkor alapítványt tett egy nincsteleneket befogadó ispotály létrehozására és fenntartására.[6] (Férje, Erdődy György gróf (1614–1663) Vépen folytatott kiemelkedő munkásságát a helyiek oly nagyra becsülték, hogy 1939-ben a településen utcát kívántak elnevezni róla.[7]) E sorba kívánkozik Batthyány Erzsébet grófnő menye, aki fiának, Erdődy Sándor grófnak (1644–1681) a feleségeként került Vépre 1669-ben. Csáky Krisztina grófnő (1654–1723) – akit „Vépi Vénusz" névvel illettek – Csáky István gróf (1635–1699) országbíró leánya volt. Házasságát követően Gonzaga Eleonóra (1630–1686; 1651 és 1657 között német–római császárné, magyar királyné) – III. Ferdinánd német–római császár, magyar király (1608–1657; uralkodása: 1637–1657) özvegye – szinte elsőként hívta meg az általa 1668-ban alapított Csillagkeresztes Rend tagjai közé,[8] amely egész életre szóló irgalmasságra és jótékonyságra predesztinálta a grófnőt. Ugyanakkor a vépi nagyasszonyok közt a jótékonyság területén kiemelkedett gróf Erdődy Sándorné Batthyány Leopoldina grófnő (1824–1866) is, aki 1865-ben cselédiskolát állított fel a településen,[9] s akinek neve összekapcsolódott az örökbe fogadott árvaleány, Eper Katica legendájával.[10]

Jelen tanulmányomban azonban nem e korai századok nagyasszonyainak karitatív cselekedeteit szeretném bemutatni, hanem az Erdődy családnak a 20. század első felében élt hölgytagjainak jótékony munkásságát. A segítés eszméje a vépi Erdődy grófi családban generációkon átívelő, mondhatni örök; formái azonban változnak. A jótékony, szociális munka típusai tulajdonképp az adott kor kihívásaira adott reflexiók. Ezért is adtam ezt az antagonisztikus ellentétet, azaz a „változó állandóság" címet tanulmányomnak. Írásomban azt szeretném bemutatni, hogy a 20. század első felében, 1900 és 1945 között az Erdődy család

5 *Edelsheim Gyulai Ilona*: Becsület és kötelesség. 1. köt. Szerk. Ocsovai Gábor. Bp., 2011. (továbbiakban: Edelsheim Gyulai, 2011.) 57., 77–79., 83., 91., 101–102., 104., 117., 122–128., 131., 136–146., 183., 185., 191., 194–195., 205–207., 213., 220–222., 224–227., 238., 253–257., 260–261., 270–273., 279., 285–286., 289., 293., 295. p. Ezen kötetet 2018-ban adta ki újra az Európa Kiadó.; *Károlyi Mihályné*: Együtt a forradalomban. Bp., 1978. 64., 165–169., 174., 185., 189., 197–198., 216–221., 225., 228–229., 239–240., 245., 258., 279., 313., 323., 401–402., 433., 437., 440., 450. p. A kötetet az Európa Kiadó 2011-ben jelentette meg újra.

6 *Zsámbéky Monika*: Batthyány Erzsébet. Szombathely, 2012. 50–65. p. (Híres szombathelyi nők; 3.); *Kazáry Károly*: Batthyány Erzsébet, a kolostoralapító vépi grófnő. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1939. nov. 17. 4–5. p.

7 *Kazáry Károly*: Vépen uccát neveznek el gróf Erdődy III. Györgyről. = Vvm., 1939. júl. 6. 5. p.

8 *Kiss Kálmán*: Csáky Krisztina, a „Vépi Vénusz". = Vasi Honismereti Közlemények, 1988. 1. sz. 29–31. p.

9 *Kiss Mária*: A vépi cselédiskola. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1988. 3. sz. 422–426. p.

10 *Budai Dávid*: Megtaláltuk Eper Katicát. = Vas Népe, 2014. okt. 31. 17. p.

négy hölgytagja milyen válaszokat adott a történelemben előálló krízishelyzetekre: az 1. és 2. világháborús eseményekre, a korszakban kísértő szegénykérdésre, hogy vették ki részüket a gyermek- és egészségvédelemből, s e munkájuk miként fonódott össze a település lakosságával. E négy hölgy pedig: gróf Erdődy Sándorné Draskovich Erzsébet grófnő, az ő két leánya: Erdődy Marietta grófnő (később herceg Esterházy Lászlóné), és Erdődy Ilona grófnő (később Alexander Mensdorff-Pouilly gróf felesége), illetve menye, gróf Erdődy Ferencné Hunyady Terézia grófnő.

GRÓF ERDŐDY SÁNDORNÉ DRASKOVICH ERZSÉBET GRÓFNŐ (1877. MÁRCIUS 11. – 1941. OKTÓBER 30.)

Trakostyáni Draskovich Erzsébet grófnő 1877. március 11-én született Pozsonyban (ma: Bratislava, Szlovákia) Draskovich Pál gróf (1846–1889) és Festetich Mária grófnő (1850–1946) leányaként. Erdődy Sándor gróf (1865–1940) 1900. április 23-án, a bécsi Votivkirchében lépett frigyre Draskovich Erzsébet grófnővel.[11] Olaszországi nászútjukat követően a Vas vármegyei Vépre költöztek, s az Erdődy család várkastélyában telepedtek le.[12] A főúri párt díszes fogadással köszöntötték a településen élők.[13] Mária Jozefa (1867–1944) – szász királyi hercegnő, osztrák főhercegné, Habsburg–Lotaringiai Ottó Ferenc (1865–1906) felesége, a Csillagkereszt Rend védnökasszonya – 1900 decemberében adományozta gróf Erdődy Sándorné számára a Csillagkereszt-rendjelet.[14] Draskovich Erzsébet grófnő és Erdődy Sándor gróf házasságából hat gyermek született: Ferenc (1901–1983), Péter (1902–1998), Pál (1904–1994), Marietta (1905–2006), Antal (1909–1943) és Ilona (1917–2003).[15] A grófnő legfontosabb feladatát gyermekei nevelése, a róluk való gondoskodás képezte. Férjéhez írt és – a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltárban – megőrződött temérdek, német nyelvű levele bepillantást nyújt anyai szerepeibe, s egyúttal tükrözi a gyermekek családban betöltött központi szerepét is. A grófné és a gróf távolléteik esetén olykor naponta váltottak levelet, hogy beszámoljanak egy–egy betegség állásáról, vagy a gyerekekkel történt napi eseményekről, élményekről.[16]

A grófi család életének jelentős részét képezte a reprezentáció, a királyi udvarral való kapcsolattartás, az országos és helyi társasági élet színterein való megjelenés. (1. kép) Az 1. világháborút megelőzően az Erdődy család magas pozíciót töltött be az Osztrák–Magyar Monarchia főúri társadalmában. A grófi pár állandó díszvendége volt az osztrák és bajor királyi udvaroknak. Erdődy Sándor személyesen is járt kihallgatáson Ferenc József császárnál (1830–1916; osztrák császár, magyar király, uralkodása: 1848–1916).[17] Ugyanakkor a ro-

11 Főúri eljegyzés. = Vvm., 1900. febr. 18. 5. p.; Főúri esküvő. = Vvm., 1900. ápr. 22. 5. p.; Házasság. = Budapesti Hírlap (továbbiakban: BH), 1900. ápr. 21. 5. p.
12 Gróf Erdődy Sándor. = Vvm., 1900. máj. 24. 8. p.
13 A gróf Erdődy-pár fogadtatása Vépen. = Vvm., 1900. máj. 31. 2–3. p.
14 Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár Erdődy család vépi levéltára (továbbiakban: PFL Erdődy cslt.) 57. csomó (továbbiakban: cs.) 14. tétel. Csillagkeresztes rendjel adományozási okirat.
15 *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. 1. köt. Bp., 1990. (továbbiakban: Gudenus, 1990.) 346–347. p.
16 PFL Erdődy cslt. 62. cs. 6. fol. Többek között: Erdődy Sándorné levelei férjéhez. Vép, 1906. november 29.; Vép, 1906. november 30.; Mönichkirchen, 1910. július 23.; Semmering, 1912. január 12.; Bécs, 1913. február 16.; Vép, 1913. december. 18.
17 Kihallgatás a királynál. = Pesti Hírlap (továbbiakban: PH), 1893. jan. 17. 6. p.

mantikus stílusban kialakított, műkincsekkel gazdagon berendezett vépi várkastély, a körülötte elterülő angolparkkal szintúgy a reprezentáció kiemelt színhelyének számított. Károly főherceg (1887–1922; 1916 és 1918 között I. Károly osztrák császár, IV. Károly magyar ki-

1. kép: Draskovich Erzsébet grófnő (Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában)

2. kép: Draskovich Erzsébet grófnő (Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában)

rály) több alkalommal – 1901-ben és 1902-ben – látogatott el Vépre, ahol a grófi pár fényes vadászatokat és magyaros népünnepélyeket rendezett számára.[18] A Bécsben és Budán az 1900-as évek elején rendezett udvari bálok meghívottjainak illusztris társaságából nem hiányozhatott Erdődy Sándor és felesége.[19] Hódoló alakjuk feltűnt a Budai Várban IV. Károly királlyá koronázásának alkalmával.[20] 1918-ban a királyi család tagjainak Szombathelyre látogatásakor Erdődy Sándorné fogadta, illetve kalauzolta Mária Terézia főhercegnőt (1855–1944) – IV. Károly király nagyapjának, Habsburg–Lotaringiai Károly Lajos osztrák

18 Főuri vendég Vépen. = Vas, 1901. szept. 15. 5. p.; A vépi vendégnapok. = Vvm., 1901. szept. 18. 2. p.; Károly király herceg Magyarországon. = BH, 1902. szept. 29. 3. p.

19 Udvari bál. = BH, 1901. máj. 1. 4. p.; Udvari bál. = BH, 1902. febr. 12. 5. p.; Udvari bál. = BH, 1903. febr. 8. 6. p.; Udvari bál. = BH, 1903. máj. 15. 5. p.; Udvari bál. = BH, 1908. okt. 2. 8. p.; Udvari bál. = BH, 1911. febr. 24. 6–7. p.; Vasmegyeiek az udvari bálon. = Vasmegyei Napló (továbbiakban: VmN), 1911. febr. 25. 2. p.; Der Ball bei Hofe in Budapest. = Wiener Salonblatt, 4. März 1911. 1–7. p.

20 A királyi pár megkoronázása. = BH, 1916. dec. 31. 12. p.

főhercegnek (1833–1896) harmadik feleségét –, illetve Zita osztrák császárné magyar királyné (1892–1989; uralkodása: 1916–1918) édesanyját, Mária Antónia (1862–1959) pármai hercegnét.[21] A bajor királyi családot – III. Lajos királyt (1845–1921; bajor királyi herceg; 1912–1913 között Bajorország régense; 1913-tól 1918-ig a Bajor Királyság utolsó uralkodója) és hitvesét, Mária Terézia Dorottya királynét (1849–1919; osztrák főhercegnő, a Bajor Királyság utolsó királynéja), akikkel rokonságban álltak – több alkalommal is vendégül látták vépi kastélyukban,[22] illetőleg fogadták Szombathelyen,[23] s látogatást tettek sárvári rezidenciájukon.[24] (2. kép)

3. kép: Draskovich Erzsébet grófnő díszmagyarban (Schönborn-Esterházy Margit hercegnő tulajdonában)

A grófi pár a magyar főúri társadalom fővárosi, illetve vidéki rendezvényein is az előkelő közönség soraiban tűnt fel.[25] A család az ország vezető politikusai közül többekkel jó kapcsolatot ápolt. Ennek okán hivatalosak voltak többek között Nákó Sándor gróf (1871–1923) fiumei (ma: Rijeka, Horvátország) magyar kormányzó (1906–1909) 1907 februárjában, a tengerparti városban megrendezett Fráter-estélyére.[26] 1908-ban a Károlyi Mihály gróf (1875–1955; Magyarország miniszterelnöke 1918–1919) Egyetem utcai palotájában megszervezett bálra (Károlyi-palota, ma: Petőfi Irodalmi Múzeum).[27] Vagy épp Khuen-Héderváry Károly gróf miniszterelnöknek (1849–1918; miniszterelnök 1903-ban, illetve 1910–1912 között) a Sándor-palotában megrendezett estéjére 1911-ben.[28] A grófi pár részt vett a vasi arisztokrácia közéleti eseményein, báljain.[29] A grófnő olykor Vas vármegyei és szombathelyi egyesületek kiemelt programjainak védnökségét is vállalta. Hazafias indíttatásból csatlakozott az 1905–1906-os magyarországi belpolitikai válság idején kibontakozó, a reformkori Védegylet elveit követő tulipánmozgalomhoz, amelynek törekvései közt szerepelt a nemzeti érzés ápolása, a nemzeti jellegű társadalmi, kulturális vagy gazdasági vállalkozások patronálása, különösen a hazai ipar támogatása. Erdődy Sándorné a tulipánmozgalom

21 Szombathely ünnepe. = Vvm., 1918. szept. 24. 1–2. p.
22 Sárvár koronás vendégei. = PH, 1911. jún. 10. 9. p.; Vár, Kastély, Kúria. = Színházi Élet (továbbiakban: SZÉ), 1925. 29. sz. 56. p.
23 A bajor király Szombathelyen. Estebéd a püspöknél. = VmN, 1914. máj. 15. 1. p.
24 Lajos bajor kir. herczeg. = Vas, 1901. júl. 11. 4. p.; A bajor király Sárvárott. = Vvm., 1914. máj. 14. 8. p.; A bajor királyi pár Sárváron. Vendégek a királyi családnál. = Vvm., 1918. jún. 9. 4. p.
25 Mulatságok. A Szent Imre táncest. = PH, 1907. febr. 6. 14. p.
26 Fráter-estély Fiumében. = PH, 1907. febr. 20. 7. p.
27 Károlyi Mihály gróf estélye. = BH, 1908. jan. 15. 6. p.
28 A miniszterelnök estéjén. = VmN, 1911. febr. 26. 2. p.
29 Lovas-ünnep Szombathelyen. = BH, 1904. máj. 24. 11. p.; A Katholikus bál. József főherceg vállalta a védnökséget. = Vvm., 1914. jan. 25. 1. p.

szombathelyi járásában alakult hölgybizottság tagja volt.[30] (3. kép) Ugyanakkor 1909-ben például a Vasvármegyei Kultúregyesület táncestélyének védnökségét látta el.[31] Férjével gyakorta reprezentatív szerepeket töltöttek be az uradalmi központokban rendezett kiemelkedő eseményeken. Erdődy Sándorné például a Jánosházai Önkéntes Tűzoltó Egyesületben[32] és a Jánosházai Katholikus Legényegyletben a zászlóanyai tisztséget viselte.[33] (4. kép)

4. kép: Zászlószentelés. A kép jobb szélén Erdődy Sándor gróf, középütt gróf Erdődy Sándorné Draskovich Erzsébet grófnő, mellette Mikes János gróf megyéspüspök (Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár Erdődy család vépi levéltára)

Erdődy Sándorné hat gyermeke nevelésén és a főúri méltóságából adódó reprezentációs kötelezettségén túl a hagyományos jótékonysági terekben is rendkívül aktív munkát fejtett ki a század első évtizedeiben, Vas vármegye, Szombathely és Vép vonatkozásában. Az 1900-as évek elején támogatta az elhagyott gyermekeket felkaroló Fehér Kereszt Egyesületet,[34] amely 1899. július 23-án alakult meg Szombathelyen a Fehér Kereszt Országos Lelenczház Egyesület első vidéki fiókjaként. Az egyesület célját az alapszabályban a következőképp fogalmazták meg: *„felvenni és felnevelni a segélyre, illetőleg közellátásra szoruló lelencz és elhagyott gyermekeket."*[35] Székhelye és lelencháza kezdetben a Bábaképző Intézetben (ma: Semmelweis Ignác utca) működött.[36] A grófné adományokat juttatott például az egyesület ingyen tej és kenyér akciójára.[37] Ugyanakkor készséggel patronálta a

30 Tulipánkert Vasmegyében. = Vvm., 1906. ápr. 22. 4. p.
31 A vasvármegyei kulturegyesület. = VmN, 1909. jan. 5. 2. p.
32 Tűzoltók ünnepe. = BH, 1902. júl. 29. 10. p.
33 Zászló-avatás. = Szombathelyi Friss Újság (továbbiakban: SZFÚ), 1904. aug. 20. 5. p.
34 Köszönetnyilvánítás. = Vvm., 1900. nov. 4. 6. p.
35 A Fehér Kereszt Egyesület Alapszabályai. Budapest, 1888.
36 *Kelbert Krisztina*: Szegedy Györgyné. Szombathely, 2013. 44–45. p. (Híres szombathelyi nők; 5.)
37 Az ingyen tej javára. = SZFÚ, 1905. dec. 6. 6. p.

Szent István parkban szisztematikusan megrendezett népszerű gyermeknapokat, amelyek bevételei – a Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület mellett – a Fehér Kereszt Egyesület rászorultjait segítették.[38] Az ezen szervezet keretében felállított szombathelyi Gyermekkórház működését védnöki vállalással támogatta.[39] Az árva gyermekeket a vépi gyermektelepen is gyámolította – ahová a Szombathelyi Állami Gyermekmenhelyről érkeztek elhagyott kiskorúak –, lévén tagja volt a helyi telepbizottságnak.[40] Ugyanakkor pártfogolta a megyeszékhelyen élő vakokat, a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület Dunántúli Fiókját.[41] 1913 februárjában megtették a Vöröskereszt Egylet szombathelyi fiókjának választmányi tagjául,[42] sőt – Herbst Géza (1864–1938; 1906–1919 között Vas vármegye alispánja) mellett – elnökké is megválasztották.[43] Ugyanakkor az 1914 farsangján megrendezett jótékony célú Katolikus Bál egyik háziasszonyaként is tevékenykedett.[44] A nagy tradíciókkal rendelkező – 1870-ben alapított, a *„vallás, kor és nem különbség nélkül szükség, betegség, egyéb nyomorban”*[45] szenvedő szegényeken segítő Szombathelyi Jótékony Nőegylet – védnökévé is megtették. 1914 júniusában például ezen egylet szegényei számára a Szent István parkban megrendezett ünnepély megvalósításán munkálkodott,[46] a juniálishoz anyagi támogatást is nyújtott.[47] A grófnő nem csupán lokális, de országos méretű karitatív akciókban is vállalt szerepet. Aktív munkát fejtett ki a soproni Mária Josephinum – a fogyatékkal élő, rászoruló gyermekek menedékházának[48] – létesítésére és működtetésére alakult egyesület központi szövetségének javára szervezett virágtombolán a bécsi Gartenbausälében, 1914 márciusában.[49]

Az 1. világháború, azaz a több mint 4 évig tartó világégés azonban a grófnőre is számos, korábban ismeretlen szerepet hárított. Erdődy Sándorné – férjével karöltve – a Nagy Háború kirobbanásának első perceitől kezdve a harctérről érkező sebesült katonák ápolásának szolgálatába állt. 1914 augusztusában Erdődy Sándorné azon hölgykoszorú tagjai közt serénykedett, akik a déli hadszíntérről a szombathelyi kórházakba érkező katonákat élelemmel és frissítőkkel látták el.[50] 1914 augusztusában és szeptemberében a grófi pár jánosházi,

38 A szombathelyi gyermeknap. = Vvm., 1911. máj. 5. 3. p.
39 Monstre művészestély Szombathelyen. = VmN, 1912. szept. 6. 2–3. p.; Az angyal a művészetben. = VmN, 1912. szept. 8. 2. p.
40 A vépi telepbizottság. = VmN, 1910. nov. 1. 2. p.
41 A vakok javára. Műkedvelői est a kulturházban, tánc a Sabáriában. = VmN, 1911. jan. 10. 1. p.; Adományok a vakok javára. = VmN, 1911. szept. 20. 3. p.
42 A Vörös Kereszt napja. Az egyesület új lendülete. = Vvm., 1913. febr. 11. 1. p.
43 Megalakult a vármegyei Vörös-kereszt egylet. A szombathelyi fiók közgyűlése. = VmN, 1913. febr. 11. 2. p.
44 A katholikus bál. József főherceg vállalta a védnökséget. = Vvm., 1914. jan. 25. 1–2. p.; Bál főhercegi védnökséggel. Négyszázötven tagu bálbizottság. Kétszázötven rendező. = VmN, 1914. jan. 25. 1. p.
45 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltár (továbbiakban: MNL VaML) Vas vármegye egyesületi alapszabályainak gyűjteménye (továbbiakban: Egyesületi alapszab. gyűjt.) A Szombathelyi Nők Jótékonysági Társulatának Alapszabályai. Szombathely, 1870.
46 Parkünnep a szegényekért. = Szombathelyi Kis Újság (továbbiakban: SZKÚ), 1914. jún. 17. 2. p.; A katholikus nőegylet juniálisa. = Vvm., 1914. jún. 28. 8–9. p.
47 A nőegylet nyári mulatsága. = VmN, 1914. jún. 28. 3. p.
48 A fogyatékkal élő gyermekek otthonát 1905-ben építette fel Sopronban a Mária Josephinum Egyesület. Lásd *Környei Attila*: Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról. = Soproni Szemle, 1996. 2–3. sz. 206. p. Az intézmény létesítésére már 1895 óta folyt gyűjtés a magyar arisztokrácia körében. E nemes célt pártoló főnemesek felhívásukat a Vas vármegyei sajtóban is közzétették. Lásd: Kérelem. = Szombathelyi Újság (továbbiakban: SZÚ), 1895. dec. 8. 6. p.
49 Blumentombola. = Fremdenblatt, 15. März 1914. 6–7. p.
50 Sebesült katonák Szombathelyen. = VmN, 1914. szept. 1. 2. p.

vépi és szőllősi (ma: Szombathely része) kastélyait ajánlotta fel betegellátás céljaira. Jánosházán – kezdeményezésükre[51] és anyagi támogatásukkal[52] – új Vöröskeresztes Fiókegylet alakult. A jánosházi kastélyukban 10 beteg fogadására és ápolására alkalmas szárnyat különítettek el.[53] A vépi otthonukban pedig kiválóan felszerelt kórházat rendeztek be,[54] ahol a grófnő saját maga felügyelte a betegek ellátását.[55] Önzetlen munkásságáról a helyi újságok a következőképp számoltak be: „*A gyönyörű parkban fekvő kastély földszinti szárnyának három termét sebesült katonák részére kórháznak rendezte be. 12 katona nyert itt elhelyezést s talál gondos ápolást, igazi főúri komfortot. A nagy ízléssel és csinossággal felszerelt ágyak mellett gazdag fehérnemű készlet, háló köpenyek, higiénikus cikkek, egy ajtóval odább külön fürdőszoba zománcos medencéje áll rendelkezésére az ideszállítandó katonáknak. A sebesültek orvosi kezelését Szili Miksa dr. látja majd el, aki naponkint meglátogatja a betegeket. Az ápolást a grófnőn kívül a vépi nők és polgár asszonyok végzik, akik részére ápolókurzust rendeztetett. A lábadozó betegek a park üdítő légkörében találtak enyhülést.*”[56] 1914 szeptemberében a Szombathelyi Kis Újság így írt a vépi kórházról: „*Megemlékeztünk arról, hogy Erdődy Sándor gróf és felesége Vépen, a grófi kastélyban, 12 sebesült katona részére páratlan gondossággal három betegszobát rendezett be. Szombaton délután a 3 órai vonat már meg is hozta a kastély sebesült vendégeit. Tizenkét tiroli vadászt szállított Vépre a vonat, akiket az állomáson a grófi család várt virágos fogatokkal. A lakosság lelkes tüntetése közben robogtak be a gyönyörű kocsikon a katonák. Örömtől sugárzó szemük könnybe lábadt, amikor új otthonukba érkeztek. Sebeiket, izzadt arcukat a gróffiúk mosták meg, s pihenő után fényes megvendégelésben volt részük. A figyelmes grófi házigazda még cigányzenéről is gondoskodott. A vasárnapi szentmisére valamennyi sebesült harcos megjelenhetett. Maga a grófnő orgonált s a gróffiúk minisztráltak. Mindennap kijut nekik ez a szerencse s a távoli Tirol vallásos fiait a lelkük mélyéig meghatja a grófi család becéző szeretete. Az angyalszívű grófnő arra is rájött hamarosan, hogy a jó tiroli hegylakók a grófi szivaroknál többre becsülnek egy marék dohányt, s rögtön pipákkal ajándékozta meg vendégeit. A kitűnő szeretettel teli bánásmód az Úr ezerszeres áldásával térüljön meg a nemesszívű grófi családnak s jóságukat hirdesse a megvigasztalt tiroli jó anyák és testvérek beszédes ajaka.*”[57] 1915 januárjában szintén a Szombathelyi Kis Újság ekképp méltatta a grófnő kastélykórházakban végzett munkáját: „*Erdődy Sándor gróf kastélyaiban ápolt katonák karácsonyfájára a nemeslelkű áldozatkész grófnőn kívül – aki kiváló buzgalommal fáradozott a katonák karácsonyának megédesítésén* […]”[58]

A grófnő – otthonában végzett áldozatos ápolónői munkáján túl – a Vöröskereszt Egylet szombathelyi fiókjának hölgybizottságában[59] és választmányában[60] is tevékenykedett. Mint

51 Új Vöröskereszt-fiók a vármegyében. = Vvm., 1914. aug. 26. 4. p.
52 Jótékonyság a vöröskeresztnek. = SZÚ, 1914. nov. 26. 3. p.
53 Sebesültek Jánosházán. = SZÚ, 1914. szept. 16. 4. p.
54 A főpapok és a főurak. = BH, 1914. aug. 28. 10–11. p.; Sebesültek a vépi kastélyban. = Vvm., 1914. szept. 13. 5. p.
55 A vépi kastély kórháza. = SZÚ, 1914. szept. 15. 4. p.
56 A vépi kastély úrnője. = SZÚ, 1914. szept. 5. 4. p.; Lásd továbbá *Bajzik Zsolt*: A háborús sebesültek ápolása és hadigondozás Vas vármegyében, 1914–1918. In: Előadások Vas megye történetéről. 7. Szerk. Mayer László. Szombathely, 2020. 457–458. p. (Archivum Comitatus Castriferrei; 9.)
57 A vépi kastély kórháza. = SZKÚ, 1914. szept. 15. 2. p.
58 Karácsonyi jótékonyság. = SZKÚ, 1915. jan. 5. 2. p.
59 A Vörös-Kereszt hölgybizottságának ülése. = Vvm., 1915. máj. 11. 3. p.; Péter-Pál a Vöröskereszté. = VmN, 1916. jún. 29. 2. p.
60 MNL VaML A Szombathelyi Vöröskereszt Fiókegyesület iratai 16/1916.

a szervezet alelnöke, közreműködött a szombathelyi pályaudvaron felállított üdítőállomás létrehozásában.[61] 1915-ben Habsburg–Toscanai Ferenc Salvator főherceg (1866–1939) – a Nemzetközi Vöröskereszt ausztriai szervezetének és a Magyar Szent Korona Országai Vöröskereszt Egyletének helyettes fővédnöke – a háború alatt a katonai egészségügy körül szerzett kiváló érdemei elismeréséül a Vöröskereszt hadiékítményes II. osztályú díszjelvényét adományozta Erdődy Sándorné vezető önkéntes ápolónőnek.[62] 1916 októberében Erdődy grófné a szombathelyi vasútállomáson található betegnyugvó állomáson személyesen is találkozott Ferenc Salvator főherceggel, aki a vöröskeresztes intézmények látogatására érkezett a vasi megyeszékhelyre.[63]

A grófné nem csupán vépi kastélyában teljesített önkéntes ápolónői szolgálatot, hanem a megyeszékhelyen is, a Császári és Királyi Tartalékkórház V. osztályán, a Zrínyi Ilona utcai iskolaépületeket és a tornacsarnokot magában foglaló kórházkomplexumban. 1914. december 29-én a Szombathelyi Újság című napilap ekként számolt be itteni munkájáról: „[…] *a Zrínyi Ilona utcai iskolában lévő kórház összes betegeit, szám szerint 72-t – gróf Erdődy Sándorné Draskovich Erzsébet grófnő ajándékozta meg igen értékes és hasznos meleg ruhákkal. A grófnő minden kedden teljesít ebben a nehéz sebesültekkel telt, mert külön műteremmel felszerelt, kórházban ápoló szolgálatot.*”[64] A grófné az 1915. augusztus 18-ai ünnepély alkalmából 288 sonkás zsemlét ajándékozott a Császári és Királyi Tartalékkórház V. osztályán lábadozóknak.[65] 1916 februárjában Vépen tollgyűjtést rendezett az V. osztályon ápoltak ágybelijéhez.[66] Ugyanezen év októberében a Vasvármegye című napilap ekképp tájékoztatott az osztályon végzett gondos munkájáról: „*Gróf Erdődy Sándorné hetenként kétszer jár be a kórházba ápolni. S akkor, az ápolónők mintaképe. Fehér ruhájában, mint a szerénység megtestesülése, odaadó szorgalommal végzi a nagy és szeretetteljes munkát, amely könnyebbülést jelent a gyötrelmek alól, a szenvedő betegeknek. S bár munkája minden értékkel felér, mert szeretetet sugároz, bőkezűségével szinte elkényezteti a betegeket. Állandóan szállíttatja a kórháznak a pótlásokat, amelyekkel a betegeknek kedveskednek. Saját költségén beszerzett bambusz mankókat. Végigkérdezi a sebesülteket, nincs-e valami óhajtásuk. A sebesülteknek pénzük nincs, amit délelőtt bejelentenek, a grófné délután bevásárolja, és szétosztja közöttük. Itt bizony ilyen tekintetben mindig karácsony van. Hogy mennyire terjed Erdődy grófné végtelen figyelme, talán elég jellemző hivatkozni a minden súlyosan sebesült ágyánál függő légycsapóra, esztergált nyélen ügyesen elhelyezett sodronyháló.* […] *A súlyzókhoz, a nyújtókészülékekhez zsákok kellettek. Gróf Erdődyné hozzáfogott, s maga megvarrta a zsákokat.* […] *Gróf Erdődy Sándorné egy sertést ajándékozott a kórháznak.* […] *Gróf Erdődy Sándorné és Erdődy Sándor 8 ágyat ajándékoztak a kórháznak*.”[67] A remek fejlesztéseknek köszönhetően a dr. Pető Ernő (1886–1959) vezette V. számú osztály a Nyugat-Dunántúl leggazdagabban felszerelt, s legeredményesebben működő központja lett, s a magas rangú látogatók elismerését is kiváltotta. 1914 szeptemberében Mikes János gróf püspök (1876–1945; 1911–1935 között szombathelyi megyéspüspök) édesanyja,

61 A szombathelyi üdítő állomás megnyitása. = Vvm., 1915. márc. 23. 2. p.
62 Ferenc Salvator főherceg úr ő császári és királyi fensége. = Budapesti Közlöny, 1915. nov. 20. 6. p.; Kitüntetések. = VmN, 1915. nov. 21. 2. p.; Vasi vöröskeresztesek kitüntetése. = Vvm., 1915. nov. 21. 4. p.
63 Ferenc Szalvátor főherceg szombathelyi szemléje. = VmN, 1916. okt. 14. 1–2. p.
64 A sebesültek karácsonya. = SZÚ, 1914. dec. 29. 3. p.
65 Nyugtázás. = SZKÚ, 1915. aug. 22. 3. p.
66 Adományok. = VmN, 1916. febr. 16. 2. p.
67 Mimóza és a fájvirág. Az ötös Abteilung. = Vvm., 1916. okt. 15. 3–4. p.

özvegy Mikes Benedekné (1839–1921) és unokája, Kyd Thea (Theodóra) (1890–1976) látogatott az intézménybe.[68] 1916 márciusában Leonrod Vilmos báró, a bajor főherceg főudvarmestere Münchenből érkezett, hogy szemrevételezze a kórházat, s a legteljesebb elismerését kifejezve távozott.[69] Ugyanazon év októberében Ferenc Salvator főherceg, a Vöröskereszt fővédnökhelyettese, látogatását követően őszinte tisztelettel ekként nyilatkozott: „*Itt tanulhatunk.*"[70] 1918-ban Mária Terézia bajor királyné és a bajor királyi család tagjai két alkalommal is megtekintették az intézetet.[71] 1918. szeptember 24-én Habsburg–Lotaringiai Károly Lajos főherceg felesége, Bragança Mária Terézia főhercegné kereste fel az V. tartalékkórházat,[72] e vizit során Erdődy Sándorné látta el a főhercegné kíséretét, amelyet fényképfelvétel is őriz.[73] A kórház sebész–főorvosa, dr. Pető Ernő hálával emlékezett vissza a grófnő gondos munkájára: „*Éveken keresztül fáradhatatlan műtéti asszisztenseim maradtak gróf Erdődy Sándorné és Szegedy Gina.*"[74] Amikor a grófnő 1917-ben várandós volt hatodik gyermekével, Ilonával, rövid időre visszavonult vépi otthonába, ám ekkor sem szűnt meg tenni akarása. Az Országos Közélelmezési Hivatal felhívására, a rászorulók megsegítése érdekében népkonyhát állított fel Vépen, amelyet a Vasvármegye című napilap 1917. június 17-ei száma így kommentált: „*A nehéz idők járását megérzik városban és falvakban egyaránt, de a nagy és nehéz időkben mindig akadnak emberek, akik a segítségre készen állnak. Gróf Erdődy Sándorné, aki a háború kitörése óta személyes fáradozással és nagy anyagi áldozatokkal segített a sebesült és beteg katonákon, most újabb terv kivitelével tesz tanuságot nemes szívű humanizmusáról. Gróf Erdődy Sándorné Vépen népkonyhát létesít. A népkonyha szükségleteinek részbeni biztosításához Herbst Géza alispán a népkonyha céljaira egy métermázsa lisztet, egy métermázsa babot és 50 kg kölest engedélyezett.*"[75] Erdődy Sándorné ugyanakkor fővédnökként élére állt az erdélyi menekültek megsegítését célul tűző „Pro Transsylvania" mozgalomnak.[76] 1917 augusztusában anyagilag támogatta az Országos Hadigondozó Hivatal ikervári intézetében elhelyezett lábadozó katonák számára rendezett népünnepélyt.[77] Az 1918. szeptember 22-ei városi hadi ünnepséget rendező bizottság egyik elnöknője volt,[78] s a rendezvényt anyagilag is támogatta.[79] A háború végén – IV. Károly király gyermeknyaraltatási akciója keretében – 50 osztrák gyermek nyári ellátását vállalta szőllősi kastélyában.[80] Erről ekképp írt a Vasvármegye 1918 augusztusában: „*Vép község neve egybeforrott gróf Erdődy Sándor és nejének, Draskovics Erzsébet grófnőnek nevével. Sűrűn szerepel, s mégis mindig csak olyankor, amidőn a sok jótett közül va-*

68 Látogatás a sebesült katonáknál. = SZKÚ, 1914. szept. 8. 2. p.
69 A bajor király főudvarmestere Szombathelyen. = Vvm., 1916. márc. 19. 4. p.
70 Ferenc Szalvátor főherceg Szombathelyen. = Vvm., 1916. okt. 13. 2–3. p.
71 A bajor királyi család Szombathelyen. Látogatás az ötös kórházban. = Vvm., 1918. jún. 12. 1–2. p.; A királyi család tagjai Szombathelyen. = Vvm., 1918. szept. 17. 2. p.; Szombathely ünnepe. A királyi család tagjai Szombathelyen. = Vvm., 1918. szept. 24. 1–3. p.
72 A királyi ház tagjai Szombathelyen. A város ünnepsége. = VmN, 1918. szept. 24. 1–2. p.
73 *Pető Ernő*: A múlt és a jelen Vasvármegye és Szombathely város kórházának életében. Bp., 1934. (továbbiakban: Pető, 1934.) 66. p.
74 Pető, 1934. 42–43. p.
75 Erdődyné népkonyhája. = Vvm., 1917. jún. 17. 5. p.
76 Pro Transsylvania. = Vvm., 1917. máj. 23. 3. p.
77 Az ikervári népünnepély felülfizetői. = VmN, 1917. szept. 21. 2. p.
78 Királyi Fenségek! = Vvm., 1918. szept. 22. 1–2. p.
79 Adományok. = VmN, 1918. okt. 11. 2. p.
80 A gyermeknyaraltatás Vas megyében. Eddig 3000 gyermeket helyeztek el. = Vvm., 1918. jún. 1. 2. p.

lami kiszivároghat a titokban jótékonykodó grófi pár működéséből, amikor a jótékonyság gyakorlásához másnak az adminisztratív segítségét kell igénybe venni. Legutóbb az került nyilvánosságra, hogy gróf Erdődy Sándorék ötven vendéggyereket látnak el szőllősi kastélyukban. Ötven gyerek életében lesz feledhetlen mindaz a sok jó, amit a grófi pár nemes szívességéből élvezhetnek. Most pedig ismét nagyszabású akcióval kapcsolatosan foglalkozhatunk a grófi párral. Vép község közönsége vasárnap parkünnepélyt rendez, amelynek fővédnökei gróf Erdődy Sándorék. […] *Az ünnepélyt a vépi hősök emlékműve javára rendezik* […]"[81] A vépi hősök emlékoszlopa felállítására – a grófi pár védnöksége alatt – megrendezett parkünnepélyről a Vasmegyei Napló című politikai napilap is beszámolt.[82]

5. kép: Gróf Erdődy Sándorné. Szombathely, 1937 (Fotó: Knebel Terézia) (Savaria Múzeum Történettudományi Osztály HK. 11279)

Erdődy Sándorné működése a két világháború közti időszakban is intenzív maradt. (5. kép) A grófi család az első világégést követő politikai és államberendezkedési fordulat ellenére is megőrizte lojalitását a királyság intézménye és a királyi dinasztia iránt. 1920 januárjában például a királypárti Huszár Károly miniszterelnök (1882–1941; 1919 és 1920 között Magyarország miniszterelnöke) tartott népgyűlést a vépi várban.[83] Ugyanakkor IV. Károly király 1921. évi visszatérési kísérletekor Erdődy Sándor gróf Almásy Lászlótól (1895–1951) vásárolt, „Puch Type VIII. Alpenwagen" típusú autóján utazott Budapestre.[84] Az Erdődy család egyesületi keretek között is kifejezte királyhűségét. A grófi pár alapító tagja volt a Magyar Szent Korona Szövetség szombathelyi tömörülésének, amely a Habsburg király államfői hatalmának helyreállítását óhajtó legitimizmus mérsékelt és békés irányvonalának szervezeti formájaként jelentkezett. Erdődy Sándornét az 1926-ban alakult női csoport elnökévé is megválasztották.[85] A Magyar Nők Szent Korona Szövetsége szombathelyi főcsoportja csaknem 20 éves fennállása alatt

81 Parkünnepély Vépen. = Vvm., 1918. aug. 1. 5. p.
82 Park-ünnep Vépen. = VmN, 1918. aug. 2. 2. p.; A vépi parkünnepély. = VmN, 1918. aug. 6. 2. p.
83 Gyászba öltözik a polgárság, ha megtudja, mi lesz Magyarországból. Huszár miniszterelnök programbeszéde. = Pesti Napló (továbbiakban: PN), 1920. jan. 13. 5. p.
84 *Erdődy Ferenc*: A vépi kocsimúzeum és szerszámkamra leírása. Gépelt kézirat. Elisabeth Mensdorff-Pouilly tulajdonában.
85 Megalakult a Magyar Nők Szentkorona Szövetségének szombathelyi szervezete. = Vvm., 1926. máj. 18. 5. p.; MNL VaML Egyesületi alapszab. gyűjt. Magyar Nők Szentkorona Szövetsége Szombathelyi Csoportjának alapszabályai.
86 Fényesen sikerült az urnapi garden-party. = Vvm., 1927. jún. 18. 2. p.
87 Garden party. = Vvm., 1928. júl. 3. 4. p.
88 A Szentkorona Szövetség teadélutánja. = Vvm., 1930. febr. 5. 2. p.
89 A női szentkorona szövetség matinéja. = Vvm., 1934. nov. 13. 2. p.; 260 gyermeket ruházott fel a Magyar Nők Szentkorona Szövetsége. = Vvm., 1934. dec. 4. 5. p.
90 A Szent Korona Szövetség filmmatinéja. = Vvm., 1935. nov. 19. 5. p.
91 A Szent Korona Szövetségek teadélutánja. = Vvm., 1936. dec. 1. 3. p.

– széles körű politikai propagandatevékenysége mellett – temérdek hazafias, kulturális és karitatív eseményt rendezett, amelyeket egy közös eszme fogott össze, és egy cél motivált: a királyság intézményének és a Habsburg-család visszatértének „előkészítése." Erdődy Sándorné a szentkorona eszme égisze alatt számos jótékonysági akcióban vett részt az 1920–1930-as években. Jelesül az 1927. júniusi úrnapi garden partyn a püspökkertben,[86] az 1928. július 1-jén a szentlőrinci (ma: Táplánszentkereszt) Szécsen-kastélyban megszervezett kerti mulatságon.[87] A szövetség 1930 februárjában tartott teadélutánján.[88] Az 1934. évi decemberi matiné ünnepségen, amikor a Magyar Nők Szentkorona Szövetségének szombathelyi csoportja 260 szegény gyermeket ruházott fel karácsony alkalmával.[89] A szervezet 1935. évi novemberi jótékony célú filmmatinéján[90] s 1936. évi decemberi karácsonyi teáján.[91]

Erdődy Sándorné a karitativitás és patronálás más fórumain is megjelent a Horthy-korszakban. Az 1920-as években a Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület hölgybizottsági tagjaként tevékenykedett. E szövetség 1902-ben alakult a pusztító népbetegségként számontartott tbc visszaszorításának céljából. A tuberkulózis terjedését főként a szegényebb rétegek elmaradott higiéniai viszonyai és a tudatlanság okozták. Ezért e civil szervezet főként a nép körében történő felvilágosító társadalmi munkát, majd az intézményi háttér kiépítését és a gyógyítást helyezte előtérbe.[92] Ugyanakkor Erdődy Sándorné a gyermekvédő Fehér Kereszt Egyesületnek is választmányi tagja maradt az 1920-as években.[93] Közel másfél évtizeden keresztül, évről évre nyaraltatott budapesti rászoruló gyermekeket kastélyaiban.[94] 1939-ben a vépi kastélyparkot, illetve zárt helyiséget is átengedett a falusi gyermekeknek nyári óvoda céljára.[95] Az 1920–1930-as években a Szombathelyi Katolikus Jótékony Nőegylet rendezvényeit is látogatta.[96] Erdődy Sándorné 1941. október 30-án, több agyműtétet követően, Kubányi Endre (1893–1983) sebészprofesszor budapesti klinikáján hunyt el.[97] Holttestét a szombathelyi Szent Márton–templom kriptájában, szeretett férje mellett helyezték örök nyugalomra.[98]

HERCEG ESTERHÁZY LÁSZLÓNÉ ERDŐDY MARIETTA GRÓFNŐ (1905. FEBRUÁR 26. – 2006. FEBRUÁR 12.)

Az 1920-as évek második felétől az Erdődy gyermekek fokozatosan vették át idősödő szüleiktől társadalmi szerepeiket. A grófné negyedik gyermeke, idősebb leánya, Erdődy Marietta, aki 1905. február 26-án született Vépen,[99] az 1920-as évektől kapcsolódott be Vas

92 *Gerlits Sándor*: A Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület huszonöt éves története. Szombathely, 1929. 89–90. p.
93 A Fehér-Kereszt Egyesület 25 éves jubileuma. = Vvm., 1924. szept. 10. 2. p.
94 Vasi notesz. = Vvm., 1943. aug. 11. 4–5. p.
95 Nyári óvoda Vépen. = Vvm., 1939. júl. 16. 8. p.
96 A szombat esti bálok. = Vvm., 1928. jan. 8. 3. p.; A Katholikus Jótékony Nőegylet teaestélye. = Vvm., 1928. nov. 27. 4. p.; Farsangi estélyek. = Hír, 1932. febr. 4. 2. p.
97 Vasi notesz. = Vvm., 1941. szept. 3. 4. p.; Vasi notesz. = Vvm., 1941. szept. 19. 4. p.; Vasi notesz. = Vvm., 1941. okt. 1. 3. p.; Vasi notesz. = Vvm., 1941. okt. 26. 5. p.; Özv. gróf Erdődy Sándorné. = Vvm., 1941. okt. 31. 3. p.
98 Nagy részvét mellett temették el özv. gróf Erdődy Sándornét. = Vvm., 1941. nov. 4. 3. p.
99 Gróf Erdődy Mária Erzsébet Alexandra Paula Ilona születési anyakönyvi kivonta. Vép, 1940. decenber 19. Schönborn-Esterházy Margit hercegnő (férje: Schönborn-Wiesentheid Manfréd gróf) tulajdonában.; Családi öröm. = SZFÚ, 1905. febr. 28. 5. p.

vármegye jótékonysági életébe. (6. kép) A fiatal grófnő – aki egyébként az 1920-as években sorra hozta a dobogós helyezéseket a főúri teniszversenyeken[100] – 1926-tól rendszeresen részt vett a nagy múlttal rendelkező Szombathelyi Katolikus Jótékony Nőegylet eseményein, jótékony célú tea- és táncestélyeken, mosónőbálon.[101] Édesanyja mellett bekapcsolódott a Magyar Nők Szent Korona Szövetsége szombathelyi csoportjának munkájába is. 1928 áprilisában szerepelt például egy jótékonycélú élőkép-előadáson, amelyen Faust Margitját alakította.[102] A Vasvármegye című napilap így mutatta be szerepét: „*Alakjának megszemélyesítője Erdődy Marietta grófnő volt. »Gretchen a rokka mellett« pompás ábrázolóra talált a szép szőke comtesse alakjában. Ruhája teljesen korhű volt: égszínkék, fekete bársonnyal díszítve.*”[103] Mindeközben a korszakban oly népszerű női házi iparban is tevékenykedett. Kézimunkáit jótékony célra is felajánlotta: 1928 karácsonyán – több főrangú hölgy társaságában – szegény sorsú gyermekek számára ajándékozta alkotásait. E cselekedetről a Vasvármegye című napilap „*A főúri családok – a szegény gyermekekért*” címmel ekképp tudósított: „*Megható karácsonyi ünnepély színhelye volt tegnap délután a Brenner János utcai elemi iskola nagyterme. Vasmegye főúri családjai 50 szegény sorsú gyermeket részesítettek karácsonyi ajándékban. Ötven szegény kis gyermeket öltöztettek fel meleg ruhával, juttattak nekik játékot, édességeket és tanszereket. Növeli ezeknek az ajándékoknak az értékét az, hogy a ruhaneműek és édességek minden egyes darabja a főrangú hölgyek kezemunkája volt. Ezeket az adományokat az Eszterházy herceg, Batthyány Strattmann herceg, Erdődy gróf és Szécsen gróf családok adták össze, akiknek képviseletében az ünnepélyen résztvettek Erdődy Sándor grófné, Erdődy Marietta grófnő, Szécsen Erna és Janka grófnők, Reisig Antónia és Margit.*”[104] Hogy ezen a téren milyen remek alkotások kerültek ki Erdődy Marietta grófnő kezei közül, azt a leány-

6. kép: Erdődy Marietta grófnő és Erdődy Pál gróf bérmálása a vépi kastély kápolnájában. Jobbra Mikes János gróf megyéspüspök (Fotó: Knebel Jenő) (Savaria Múzeum Történettudományi Osztály HK. 93)

100 Főuri tenniszverseny. = Újság, 1927. aug. 30. 9. p.; Vasvármegye arisztokráciájának tenniszversenye. = Nemzeti Újság (továbbiakban: NÚ), 1927. aug. 30. 11. p.; Tenniszverseny Vasvármegyében. = BH, 1927. aug. 31. 10. p.; A dunántúli főurak tenniszversenye. = BH, 1928. aug. 30. 11. p.

101 A szombathelyi kath. nőegylet táncestélye. = Vvm., 1926. jan. 26. 5. p.; A szombat esti bálok. = Vvm., 1928. jan. 8. 3. p.; A Katholikus Jótékony Nőegylet teaestélye. = Vvm., 1928. nov. 27. 4. p.

102 A Magyar Nők Szentkorona Szövetségének élőkép-előadása. = Hír, 1928. ápr. 17. 2. p.

103 A Magyar Nők Szentkorona Szövetségének élőkép-előadása. = Vvm., 1928. ápr. 15. 4. p.; *Kelbert Krisztina*: Hölgyek a palettán. A Magyar Nők Szent Korona Szövetsége szombathelyi csoportjának 1928-as divattörténeti élőkép-bemutatója. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. 34/1., 2011. Szerk. Illés Péter. Szombathely, 2011. 360. p.

104 A főúri családok – a szegény gyermekekért. = Vvm., 1928. dec. 22. 4. p.

ától, Esterházy Margit hercegnőtől kapott későbbi ruhakollekció fényképek is bizonyítják. Temérdek fotográfia maradt ugyanis fenn a családi archívumban magyaros motívumokkal díszített egyedi kreációiról. (7–8. kép) Erdődy Marietta 1929. november 17-én, a budapesti Mátyás-templomban nőül ment galánthai és fraknói Esterházy László herceghez (1905–2000).[105] (9. kép) A magyarországi arisztokrácia e kiemelkedő társasági eseményéről a vezető sajtóorgánumok szinte mindegyike beszámolt.[106] A hercegi pár a fővárosban telepedett le: egy bejelentő hivatali dokumentum arról tanúskodik, hogy Esterházy Lászlóné 1930. november 19-től 1940. november 9-ig Budapest, Úri utca 39. szám alatt volt bejelentve.[107] Majd a Tolna vármegyei majsai birtokukra (Regöly–Majsapuszta) költöztek. Ugyanakkor az 1930-as években az Esterházy család pottendorfi (Ausztria) birtokán is töltöttek hosszabb–rövidebb időt.[108] (10. kép) Öt gyermekük született: Erzsébet (1931), Miklós (1932), Margit (1936), Ilona (1939), valamint Katalin (1943).[109] Egybekelésüket követően is gyakorta visszajártak Vas vármegyébe, Vépre és Szombathelyre. (1937 januárjában a hercegnőn dr. Pető Ernő hajtott végre vakbélműtétet a megyeszékhelyen működő közkórházban.[110]) Marietta továbbra is pártfogolta a Magyar Nők Szent Korona Szövetsége szombathelyi főcsoportját, férjével gyakorta emelték az egyesület programjainak fényét.[111] Ugyanakkor új lakóhelyeik környezetében is vállalt jótékony, reprezentatív feladatokat. 1935 szeptemberében a Regölyi Népszövetségi Gazdakör zászlóavatásán a zászlóanyai tisztséget töltötte be.[112] A hercegné az 1930-as években jótékony céllal megrendezett fővárosi akcióknak is élére állt. A Budapesten évről évre megrendezett májusi Gyermeknapok állandó szereplője volt. Az 1933. május 4–5-ei Gyermeknapon 1123 pengő bevételt prezentált az Országos Gyermekvédő Liga számára.[113] 1934 májusában az e célra a Nemzeti Kaszinó előtt elhelyezett urnabizottságban munkálkodott,[114] amely akció 1. napja 1319 pengőt jöve-

105 A polgári házasságot 1929. november 10-én Vépen kötötték. Házassági anyakönyvi kivonat. Vép, 1932. december 28. Schönborn-Esterházy Margit hercegnő tulajdonában.

106 Főúri esküvő. = BH, 1929. nov. 19. 9. p.; Esterházy László herceg és Erdődy Marietta grófnő fényes esküvője a Mátyás-templomban. = Magyarország, 1929. nov. 19. 4. p.; Esterházy László herceg és Erdődy Marietta grófnő esküvője. = Magyarság, 1929. nov. 19. 10. p.; Ragyogó magyar pompa herceg Esterházy László és gróf Erdődy Marietta esküvőjén. = Az Est, 1929. nov. 19. 5. p.; Fényes esküvő a Mátyás-templomban. A hercegprímás áldotta meg Esterházy László és Erdődy Marietta frigyét. A magyar múlt elevenedett fel a nászmenetben. = NÚ, 1929. nov. 19. 4. p.; Fényes külsőségek mellett adta össze a hercegprímás herceg Esterházy Lászlót és gróf Erdődy Mariettát. = PN, 1929. nov. 19. 7. p.

107 Irat a Budapesti Főkapitányság bejelentő hivatalától. Budapest, 1940. december 7. Schönborn-Esterházy Margit hercegnő tulajdonában.

108 Schönborn-Esterházy Margit hercegnő szíves szóbeli közlése, Szombathely, 2020. febr. 5.; Vasi Notesz. = Vvm., 1941. dec. 17. 4. p.; PFL Erdődy cslt. 58. cs. 22. tétel. Gróf Erdődy Ilona rózsaszín naplója.

109 Gudenus, 1990. 358. p.; Vasi notesz. = Vvm., 1943. jún. 16. 4. p.

110 Kitűnően javul herceg Esterházy Lászlóné állapota. = Hír, 1937. jan. 8. 3. p.

111 A női szentkorona szövetség matinéja. = Vvm., 1934. nov. 13. 2. p.

112 A regöji Népszövetségi Gazdakör. = NÚ, 1935. szept. 19. 10. p.; Katolikus nap Regölyben. = Dunántúl, 1935. szept. 17. 5. p.; Schönborn-Esterházy Margit hercegnő visszaemlékezései szerint édesanyja a majsai rászoruló gyermekek körében is jótékonykodott: kötött, varrt nekik, karácsonyi ajándékokkal látta el őket. Schönborn-Esterházy Margit hercegnő szíves szóbeli közlése. Szombathely, 2020. február 5.

113 Az Országos Gyermekvédő Liga köszönete. = Magyarság, 1933. jún. 4. 8. p.

114 Vidámabb lesz csütörtökön az utca, hogy vidámabbak lehessenek – a gyerekek. Akik a Gyermekvédő Liga urnáinak védnökségét vállalták. = BH, 1934. máj. 3. 4. p.; Vidáman, zeneszó mellett indult meg a gyermeknapi gyűjtés. = 8 Órai Újság, 1934. máj. 4. 9. p.; Gróf Pálffy Ferencné, Szapáry Erzsébet grófnő, Szapáry Antal gróf, herceg Esterházy Lászlóné a Gyermeknapon című fotográfia. = SZÉ, 1934. 21. sz. 66. p.

7. kép: Herceg Esterházy Lászlóné Erdődy Marietta grófnő által készített, magyaros stílusú ruhakollekció (Schönborn-Esterházy Margit hercegnő tulajdonában)

8. kép: Herceg Esterházy Lászlóné Erdődy Marietta grófnő által készített, magyaros stílusú ruhakollekció (Schönborn-Esterházy Margit hercegnő tulajdonában)

9. kép: Erdődy Marietta grófnő és Esterházy László herceg esküvője, 1929 (Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár Erdődy család vépi levéltára)

10. kép: Erdődy Marietta grófnő és Esterházy László herceg. Szombathely, 1929 (Fotó: Knebel Jenő) (Savaria Múzeum Történettudományi Osztály HK. 6387)

11. kép: Herceg Esterházy Lászlóné az Országos Gyermekvédő Liga gyűjtésén Budapesten, a Nemzeti Kaszinó előtt felállított urnánál, 1935 (Színházi Élet, 1935. 20. sz. 61. p.)

12. kép: Hunyady Terézia grófnő és Erdődy Ferenc gróf, 1935 (Fotó: Knebel Jenő) (Savaria Múzeum Történettudományi Osztály HK. 9476)

13. kép: Hunyady Terézia grófnő menyasszonyi öltözékben, 1935 (Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár Erdődy család vépi levéltára)

delmezett,[115] míg a 2. nap végeredményét 1703 pengőben állapították meg.[116] Az 1935 májusában szervezett Gyermeknapon herceg Esterházy Lászlóné és gróf Pálffy Ferencné (született Apponyi Júlia grófnő, Apponyi Albert gróf leánya, 1903–1994) vezette az adománygyűjtést ugyanezen a helyszínen.[117] A sajtó értesülései szerint Esterházy Lászlóné 1621 pengőt gyűjtött az eseményen.[118] A Nemzeti Kaszinó előtt felállított urna körül munkálkodó hölgykoszorúról – élén a hercegnével – fényképfelvétel is megjelent a Színházi Élet című – színházi, film, irodalmi és művészeti – szaklapban.[119] (11. kép) Az 1938. májusi Gyermeknap alkalmával Esterházy Lászlóné ismételten a Nemzeti Kaszinó urnájánál gyűjtött az Országos Gyermekvédő Liga javára.[120] Hölgytársaival – gróf Károlyi Istvánnéval (született Windischgrätz Mária Magdolna hercegnő, Windischgrätz Lajos herceg leánya, (1911–2004) és gróf Andrássy Mihálynéval (született Károlyi Gabriella grófnő, Károlyi Gyula volt miniszterelnök lánya, 1899–1992) együttműködve – a sajtó értesülései szerint ekkor 1639 pengőt sikerült felmutatnia.[121] Az 1940. május 3–4-ei Gyermeknapon gróf Károlyi Viktornéval (született Széchenyi Ilona grófnő, 1898–1984) 504 pengőt gyűjtöttek.[122] Valójában ezek a gyermeknapi akciók a két háború közti békekorszak utolsó jótékonysági fórumainak számítottak. A 2. világháború sarkaiból forgatta ki a világot, elsöpörve a magyar arisztokrácia társadalmi szokásait, jótékonysági céllal szervezett eseményeit. Herceg Esterházy Lászlóné férjével s öt gyermekével 1944 telén Budapestre, a budai várban található Tárnok utca 7–13. szám alatti Esterházy-palotába költözött. Esterházy László herceg rövidesen visszatért Majsára, míg a család többi tagja a bombázások elől menekülve, pincében meghúzódva élte át a főváros ostromát.[123] A harci cselekmények magyarországi lezárultát követően a hercegné szinte azonnal munkához látott: 1945. április 10-én engedélyt kapott, hogy – fontos közgazdasági érdekre való tekintettel – gépjárművével közterületen és az utcákon textil, gumi és fémanyagokat gyűjthessen.[124] Az elpusztított város romjai közti értékmozaikok kutatása, megmentése azonban már egy egészen új korszakot vetített előre a herceg Esterházy család életében. A tavaszt még a fővárosban – Uri utca 8. szám alatt – töl-

115 Urnák és úrnők dicséretes versengése. 27.656.65 pengő az első gyermeknap eredménye. = Az Est, 1934. máj. 5. 12. p.; Erősbödik a tegnapi siker a mai gyermeknapon. = Magyarország, 1934. máj. 5. 1. p.; Több mint 27 ezer pengő a Liga első gyűjtőnapjának eredménye. = Új Nemzedék, 1934. máj. 5. 5. p.

116 A gyermeknap urnagyűjtésének eredménye 47.093 pengő. = Magyarság, 1934. máj. 6. 18. p.; 47.000 pengő a gyermeknapi urnákban. = Magyarország, 1934. máj. 6. 4. p.; A Gyermekvédő Liga gyűjtésének eredménye. = PH, 1934. máj. 6. 13. p.

117 Ma és holnap: Gyermeknap. Az urnavédnökhölgyek a főváros tizenegy kerületében. = BH, 1935. máj. 2. 8. p.; A rossz idő ellenére a tavalyinál jobb eredménnyel startolt a Gyermeknap. = PN, 1935. máj. 3. 6. p.; 95 urnánál gyűjtöttek ma Budapest hölgyei a gyermekeknek. = Magyarország, 1935. máj. 3. 2. p.; A fagyos május gyermeknapja. = Az Est, 1935. máj. 3. 5. p.

118 Az első gyermeknap. = Magyar Hírlap, 1935. máj. 3. 7. p.; Kitűnő eredménnyel zárult az első gyermeknapi gyűjtés. = BH, 1935. máj. 3. 9. p.

119 SZÉ, 1935. 20. sz. 61. p.; A jótékonysági események és a fotográfia kapcsolatáról lásd *Tomsics Emőke*: Fotográfiák a hon oltárán. Jótékonyság és fotográfia az 1860-es években. = Fotóművészet, 2007. 4. sz. 120–131. p.

120 Ma és holnap: Gyermeknap. = PN, 1938. máj. 5. 6. p.; Százhuszonhét sátorban gyűjt Budapest ma a szegény gyermekeknek. = Esti Újság, 1938. máj. 6. 7. p.

121 Az Országos Gyermekvédő Liga köszönete. = NÚ, 1938. jún. 5. 2. p.; Az országos gyermekvédő liga köszönete. = Új Magyarság, 1938. jún. 5. 22. p.; Az Országos Gyermekvédő Liga köszönete. = BH, 1938. jún. 5. 6. p.

122 A Gyermekvédő Liga köszönete. = NÚ, 1940. jún. 27. 8. p.

123 Schönborn-Esterházy Margit hercegnő (férje: Schönborn-Wiesentheid Manfréd gróf) szíves szóbeli közlése. Szombathely, 2020. február 5.

124 Ifj. Széchenyi Gyula gróf által kiadott igazolvány. Budapest, 1945. április 10. Schönborn-Esterházy Margit hercegnő tulajdonában.

tötték, ám 1945. május 3-án távoztak Budapestről,[125] s egy teherautóval Majsára utaztak.[126] Egy 1947. június 3-án kelt állandó lakást igazoló szelvény szerint Esterházy Lászlóné állandó lakhelye a főváros Kaplony utca 7-es szám 1. emelet 6. ajtó alatt volt.[127] Majd az 1940-es évek második felében a család végleg elhagyta Magyarországot, s az Esterházy család ausztriai birtokán, Pottendorfban, telepedtek le.[128]

GRÓF ERDŐDY FERENCNÉ HUNYADY TERÉZIA GRÓFNŐ (1909. SZEPTEMBER 17. – 1996. AUGUSZTUS 11.)

Az Erdődy grófi család Vas vármegyében maradt hölgytagjai közül Erdődy Sándorné hagyományos női szerepeit menye, gróf Erdődy Ferencné Hunyady Terézia grófnő, illetve legkisebb leánya, Erdődy Ilona grófnő vették át. Kéthelyi Hunyady Terézia grófnő 1935-ben került a vépi Erdődy családba, ez év október 21-én lépett ugyanis frigyre Erdődy Ferenc gróffal (1901–1983) a budapesti Egyetemi Templomban.[129] (12–13. kép) Két gyermekük született, László (1937) és Imre (1939).[130] Rangja reprezentatív feladatok ellátására is predesztinálta, főként helyi és regionális viszonylatban. 1937 júniusában Habsburg Ottó (1912–2011; osztrák főherceg, az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse) nevében tartotta keresztvíz alá Vidos József szombathelyi MÁV műhelyi munkás 17. gyermekét,[131] amely eseményről a Tolnai Világ Lapja fényképfelvételeket is közölt.[132] 1940 májusában a szombathelyi Szalézi Plébánia Credo Egyesületének zászlóavatásán a zászlóanyai tisztet töltötte be.[133]

Ám e díszes vállalásokon túl élére állt a közjó érdekében végzett tényleges tennivalóknak is. Terézia 1937-től a Vépi Zöldkereszt Nőegylet elnökeként éveken keresztül vállalta a helyi lakosság körében a jótékony munkát.[134] A Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat 1927-ben született meg, s a Közegészségügyi Intézet felügyelete és ellenőrzése alatt tevékenykedett.[135] A Zöldkereszt mozgalom egy állami népegészségügyi szervezetként – ahogy dr. Gayer Gyuláné fogalmazott: a produktív szociálpolitikai koncepció részeként[136] – mű-

125 A magyar honos nők állandó lakásának kijelentését igazoló szelvény herceg Esterházy Lászlóné gróf Erdődy Mária számára. Budapest, 1945. május 3. Schönborn-Esterházy Margit hercegnő tulajdonában.
126 Schönborn-Esterházy Margit hercegnő szíves szóbeli közlése. Szombathely, 2020. február 5.
127 Nők állandó lakásának bejelentését igazoló szelvény herceg Esterházy Lászlóné számára. Budapest, 1947. június 3. Schönborn-Esterházy Margit hercegnő tulajdonában.; Herceg Esterházy Lászlóné a Kaplony utcai ingatlant édesapjától, gróf Erdődy Sándortól örökölte. Lásd Gróf Erdődy Sándor végrendelete. Szombathely, 1941. március 6. Schönborn-Esterházy Margit hercegnő tulajdonában.
128 Schönborn-Esterházy Margit hercegnő szíves szóbeli közlése. Szombathely, 2020. február 5.
129 Házasság. = PH, 1935. okt. 22. 15. p.; Házasság. = Magyarság, 1935. okt. 22. 9. p.; Házasság. = Újság, 1935. okt. 22. 9. p.; A zserbó-bó-ban. = SZÉ, 1935. 44. sz. 62–63. p.
130 Gudenus, 1990. 346. p.; Vasi notesz. = Vvm., 1939. márc. 2. 5. p.
131 Ottó királyfi a keresztapja egy szombathelyi munkás 17-ik gyermekének. = Friss Újság, 1937. jún. 17. 5. p.
132 Vidos József szombathelyi MÁV műhelyi munkás tizenhetedik gyermekének keresztapaságát Ottó királyfi vállalta, és gróf Erdődy Ferencet bízta meg, hogy a keresztelőn képviseletében jelenjen meg. Gróf Erdődy Ferencné, Hunyady Teréz grófnő tartotta az újszülöttet a keresztvíz alá. A szertartást Grősz József püspök végezte. = Tolnai Világlapja, 1937. júl. 6. 46. p.
133 Megszentelték a szalézi plébánia Crédó-zászlaját. = Vvm., 1940. máj. 4. 3–4. p.
134 A Vépi Zöldkereszt Nőegylet. = Vvm., 1937. jún. 11. 6. p.
135 *Kiss László*: Egészség és politika – az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében. = Korall, 2004. szeptember. 132. p.
136 *Gayer Gyuláné*: A Zöldkereszt a „produktív" szociálpolitikai koncepció része. In: Család és alkohol. Szerk. Török Tivadarné. Bp., 1991. 11–38. p.

ködött, amely a falvak egészségügyi–szociális feladatainak ellátására jött létre. Rendeltetése elsősorban a falvakban az anya- és csecsemővédelem, az iskolás gyermekek egészségvédelme, a legveszélyesebb fertőző betegségek (tbc, malária, nemi betegségek, trachoma) elleni küzdelem volt. Szervezte a rászorultak házi ápolását, ellátott egyes szociális–élelmezési feladatokat – ingyenes tejakció, cukorakció rászoruló falusi anyáknak és csecsemőknek – is. Napközi otthonokat állított fel. Központjai a falusi egészségházak voltak. A vépi zöldkereszt központja is a település centrumában álló egészségházban működött, amelyet 1940-ben adtak át rendeltetésének.[137] A Vépi Zöldkereszt Nőegylet elnökeként Erdődy Ferencné kultúr- és teadélutánokat, valamint jótékony vásárokat szervezett a rászorulóknak.[138] 1938 szeptemberében a Vasvármegye napilap ekképp számolt be munkájáról: „*Vépen jótékonycélú vásárt rendeztek vasárnap Erdődy Ferencné grófné ügybuzgó fáradozásának eredményeképpen a vépi zöldkereszt egyesület céljaira. A vásár Erdődy Sándorné grófné díszelnöksége, Erdődy Ferencné grófné elnöksége és dr. Pallay Ernőné ügyvezető elnöksége alatt a vépi grófi kastély parkjában folyt le a vépi és környékbeli arisztokrácia tagjainak majdnem teljes számú részvételével és az egész környék intelligenciájának felvonulásával. Az Erdődy Ferencné grófné összegyűjtötte szebbnél szebb holmi rövid idő alatt gazdát kapott.*”[139] 1939 szeptemberében Hunyady Terézia a Vépi Leánykört is pártfogásába vette, zászlóanyai tisztséget vállalt az egyesületben.[140]

1940 szeptemberében hallgatója volt az Actio Catholica Szentlőrincen, a Szécsen-kastélyban megrendezett tanfolyamának, amelynek célja, hogy a keresztény magyar szociálpolitika gyakorlati kérdéseit megismertesse a résztvevőkkel, s ezáltal útmutatást adjon a praktikus falusi szervezkedésre.[141] Az Actio Catholica a katolikus egyház egy kiemelkedően fontos mozgalmaként működött, amely XI. Pius pápa (1857–1939; 1922 és 1939 között a katolikus egyház vezetője) nevéhez s az 1922-es kezdő évszámhoz köthető. Az Actio Catholicát a világ számos országában azzal a céllal hozták létre, hogy a világi híveket bevonják az egyház életébe és munkájába a hierarchia vezetése alatt. Hunyady Terézia 1942-ben részt vett az Actio Catholicának az Annunciáta nővérek szombathelyi üdülőjében tartott kurzusán is, amelyet azon szándékkal rendeztek meg, hogy az arisztokrata hölgyeket is bevonják a szervezet tevékenységébe.[142]

1942 májusában Terézia részt vett a háromhetes vépi főzőtanfolyam záróvizsgáján, s mint a helyi egészségügyi szervezet vezetője oklevéllel tüntette ki a tanfolyam résztvevőit.[143]

137 Az egészségház építési munkálatait 1938-ban kezdték meg. Lásd Rövid építkezési hírek. Vép. = Víz és Világítás, 1938. aug. 1. 11. p.; Egészségháza épül Vépen. = Magyar Nemzet, 1938. szept. 16. 8. p.; Az egészségház átadására 1940-ben került sor. Lásd: A vépi új egészségház. = Vvm., 1940. márc. 8. 4. p.; Erdődy László gróf emlékeiben tisztán él, hogy a 2. világháború előtt Vépen a zöldkeresztes egészségházban védőnői szolgálat működött. Majd 1945-től az épületet a megszálló szovjet csapatok használták. Erdődy László gróf szíves szóbeli közlése. München–Szombathely, 2020. április 8.; Az orosz katonaság 1947-ben hagyta el a vépi egészségházat. Az erősen megrongált állapotú épületet 1947 júniusában renoválták. Lásd Tisztifőorvosi Országos Értekezlet. 1947. IV. 28–29. = Orvosok Lapja, Népegészségügy, 1947. aug. 10. 1269. p.; Az épület ma már nem áll.

138 A Vépi Zöldkereszt Nőegylet. = Vvm., 1938. máj. 5. 7. p.; A vépi zöldkeresztes intézmény javára. = Vvm., 1938. szept. 23. 5. p.; Vasi notesz. = Vvm., 1938. szept. 25. 3. p.; A zöldkeresztes főzőtanfolyam vizsgája Vépen. = Vvm., 1939. nov. 29. 6. p.; Vasi notesz. = Vvm., 1940. okt. 16. 3–4. p.

139 Vépen jótékonycélú vásárt rendeztek. = Vvm., 1938. szept. 27. 6. p.

140 A vépi leánykör zászlószentelése. = Vvm., 1939. szept. 21. 5. p.

141 Vasi notesz. = Vvm., 1940. szept. 4. 3. p.; Vasi notesz. = Vvm., 1940. szept. 6. 4. p.

142 Vasi notesz. = Vvm., 1942. jún. 21. 7. p.

143 A vépi főzőtanfolyam záróvizsgája. = Vvm., 1942. máj. 8. 6. p.

Erdődy Ferencné és férje 1942 júniusában a szombathelyi polgári leány- és fiúiskolásoknak szerveztek tanulmányi kirándulást a vépi kastély modern gazdasági létesítményeinek megtekintésére, támogatva ezzel oktatásukat.[144] A 2. világháború ugyanakkor új kihívásokat tartogatott Erdődy Ferencné számára, aki 1942 júliusában,[145] szeptemberében[146] és decemberében[147] is küldött be adományt a sebesült katonák javára, szintúgy 1944 májusában. A Hadikórház Bajtársi Szolgálat hírei szerint Erdődy Ferencné vezetésével Vépről a nagy mennyiségű süteményt, húst, kenyeret, dohányt gondosan csomagolt dobozokban hozták Szombathelyre.[148] A grófnő idősebb fia, Erdődy László gróf visszaemlékezése szerint, édesanyja a 2. világháború idején érmelegítők, pulóverek kötésével is foglalkozott a vépi várkastélyban, amelyeket a hadszíntéren harcolóknak juttattak.[149]

ERDŐDY ILONA GRÓFNŐ
(1917. SZEPTEMBER 10. – 2003. OKTÓBER 8.)

Erdődy Ilona 1917. szeptember 10-én látta meg a napvilágot Vépen. Iskoláit 1928 és 1936 között a pressbaumi Sacra Coeur Intézetében végezte.[150] A 16–19 éves ifjú hölgy mindennapjaiba enged betekintést két német nyelven írt naplója, amelyeket a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában, az Erdődy család vépi levéltári gyűjteménye iratai között őriznek.[151] Ilona az 1930-as évek második felétől kapcsolódott be a család nőtagjainak reprezentációs feladatköreibe és szociális téren végzett munkájába. 1938 nyarán zászlóanyja lett az Alsósági 349. számú Szent Miklós Cserkészcsapat zászlajának.[152] Sógornője oldalán ő is részt vett a vépi zöldkeresztes ünnepségek szervezésében, lebonyolításában.[153] Majd Terézia mellett csatlakozott az Actio Catholica helyi mozgalmához is: aktív részese volt 1940-ben a szervezet egy vidéki földbirtokosnők számára Szentlőrincen, a Szécsen-kastélyban megrendezett tanfolyamának, amely a keresztény magyar szociálpolitika gyakorlati kérdéseivel foglalkozott.[154] Legfontosabb vállalása azonban a Magyar Vörös Kereszt Egylet szombathelyi fiókjának kötelékében végzett ápolónői munkája volt. (14. kép) 1938 és 1940 között végezte el a vöröskeresztes ápolónői tanfolyam három szakaszát. Az előkészítő képzést, amely 1938. április 20. és május 11. között 18 gyakorlati, illetve 12 elméleti órát foglalt magában, május 11-én, Apor Gizella bárónő (1886–1971) ápolónő – az önkéntes vöröskeresztes szolgálat megszervezője, a Magyar Vöröskereszt fejedelemasszonya – jelenlétében abszolválta. A kurzus második szakaszának keretében Vasvármegye és Szombathely város közkórházának

144 Tanulmányi kirándulások Vépre. = Vvm., 1942. jún. 13. 6. p.
145 A sebesült honvédek. = Vvm., 1942. júl. 14. 6. p.
146 A vépi gyűjtés eredménye. = Vvm., 1942. szept. 5. 6. p.
147 A Hadikórház Bajtársi Szolgálatának hírei. = Vvm., 1942. dec. 11. 4. p.
148 A Hadikórház Bajtársi Szolgálat hírei. = Vvm., 1944. máj. 28. 6. p.
149 Erdődy László gróf szíves szóbeli közlése. München–Szombathely, 2020. február 3.
150 Kelbert Krisztina: Gróf Erdődy Ilona. Szombathely, 2016. (továbbiakban: Kelbert, 2016.) 52–59. p. (Híres szombathelyi nők; 14.)
151 *Kelbert Krisztin*a: Női terek (?) egy arisztokrata leány, Erdődy Ilona grófnő 1930-as években írt naplóiban. In: Előadások Vas megye történetéről. 6. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2015. 477–493. p. (Archivum Comitatus Castriferrei; 7.)
152 Cserkészzászló-szentelés Alsóságon. = Vvm., 1938. jún. 19. 6–7. p.
153 Vasi notesz. = Vvm., 1940. okt. 16. 3–4. p.; A vépi főzőtanfolyam záróvizsgája. = Vvm., 1942. máj. 8. 6. p.
154 Vasi notesz. = Vvm., 1940. szept. 6. 4. p.

„Általános sebészeti", illetve „Hadisebészeti Osztályára" került, ahol 50 órás gyakorlati és 23 órás elméleti képzésben részesült. A tanfolyam harmadik szakaszát a szombathelyi kórház „Belgyógyászat és fertőző betegségek Osztályán" töltötte, ahol 36 gyakorlati és 17 elméleti óra eltöltése után, 1940. május 28-án, dr. Pető Ernő főorvos, kórházigazgató jelenlétében tett sikeres vizsgát, együttesen a második és harmadik szakaszból. Eredményéről a helyi

14. kép: Vöröskeresztes ápolónők a 2. világháború idején a Szombathelyi és Vasvármegyei Közkórházban. A hátsó sorban balról a harmadik Erdődy Ilona grófnő. Elől, középütt dr. Pető Ernő kórházigazgató, 1940-es évek első fele (Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában)

napilap is tudósított.[155] Vizsgáját követően teljes odaadással szolgálta végig a háború teljes időtartamát. Ápolónői törzskönyve részleteiben is tájékoztatást nyújt munkájáról.[156] (15. kép) Szolgálati idejének legnagyobb részét Vasvármegye és Szombathely város közkórházában töltötte, dr. Pető Ernő műtőasszisztenseként: 1941. április 25. és május 16., 1942. május 5. és július 14., valamint szeptember 15. és november 4. között. (16–19. kép) Majd a Magyar Királyi 523. Hadikórházban – szintén a megyeszékhelyen – szolgált az 1942. július 15. és október 15. közötti időszakban. Ezt követően visszatért a szombathelyi közkórházba, és itt segítette az intézmény orvosainak munkáját, 1943. március 15. és december 20. között, illetve 1944. április 11. és augusztus 8. között. Ezen időintervallumban 2 hónapra áthelyezték a budapesti Jurányi utcai Magyar Királyi 205. vöröskereszt hadikórházba műtősnőnek, ahol 1944. február 1. és március 30. között teljesített szolgálatot. Az ezen időszakban elvégzett műtős tanfolyamról Horthy István kormányzóhelyettes özvegye, Edelsheim Gyulai Ilona grófnő (1918–2013) visszaemlékezései nyújtanak hű képet: „*1944.*

155 Vasi notesz. = Vvm., 1940. máj. 29. 4. p.

156 Erdődy Ilona grófnő vöröskeresztes önkéntes ápolónő igazoló könyve. Leánya, Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában.

1532. számú igazolókönyv. Törzslapszám: 1928

SZEMÉLYI ADATOK.

Név:	gróf Erdődy Ilona.
Foglalkozás:	hölgy.
Születési hely és ideje:	Vép 1917 szept. 10 vallás: rk.
Illetőségi hely:	Vép
Pontos cím:	Vép (Vas m.)

Kiállíttatott: Budapest, 1940. évi április hó 3. n.

Az igazoló-könyv tulajdonosa hivatásos díjazással járó ápolónői munkát nem vállalhat.

8073 Attila nyomda r.-t. Budapest, II., Szász Károly-utca 3—5.

15. kép: Erdődy Ilona vöröskeresztes ápolónői törzskönyve (Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában)

16. kép: Erdődy Ilona vöröskeresztes ápolónőként a Szombathelyi és Vasvármegyei Közkórházban, 1940-es évek első fele (Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában)

17. kép: Erdődy Ilona asszisztensként segédkezik egy műtétnél, 1940-es évek első fele (Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában)

18. kép: Erdődy Ilona mikroszkóp felett, 1940-es évek első fele (Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában)

február elsején a 205-ös Jurányi utcai hadikórházban […] *Erdődy Ilyvel együtt megkezdtem a műtős tanfolyamot. Ez mindig délelőtt volt, reggel 8 órától ½ 2-ig, kb. kétnaponként.* […] *1944 elején Andrássy Ilonával és Erdődy Ilivel készültünk a műtős vizsgára. Eljöttek hozzám, és kikérdeztük egymást, mi, a három Ilona.* […] *Másnap szabadnapunk volt, és az Ilonák megint összejöttek gyakorolni. Az én műtős vizsgám Erdődy Ilikével együtt, március 30-án zajlott le…*"[157] A háború végének közeledtével Erdődy Ilonát a pápai Magyar Királyi 528. hadikórházba vezényelték, ahol 1944. szeptember 15. és 1945. június 28. között dolgozott. Ezen az állomáson ápolónői könyvébe az alábbi minősítést jegyezték fel: „*A műtéteknél való asszisztálásban rendkívüli ügyességet, hozzáértést árult el. Nélküle a műtői szolgálat béna maradt volna.*"[158] 1945 tavaszán Ilonát a Nagynémet Birodalom belsejébe vezényelték. Május 20-án kelt igazolása arról tanúskodik, hogy az Eisfeldben (Thüringia) felállított 110. számú Magyar Tartalékkórházban teljesített szolgálatot. Hazatérési bizonyítványát 1945. július 26-án állították ki Budapesten, amely egyúttal azt jelenti, hogy Ilona a tanfolyamok idejét leszámítva, képzett ápolónőként és műtőasszisztensként 1941 áprilisa és 1945 júliusa között, azaz több mint 4 éven keresztül küzdött a sebesült magyar honvédek életéért, többnyire a szombathelyi közkórház kötelékében, de hazáját elhagyva, követte a magyar katonákat az összeomló Nagynémet Birodalom belsejébe is. Ilona lelkesedéséről, az ápolásban megnyilatkozó szenvedélyéről mi sem árulkodik jobban, minthogy – unokaöccse, Erdődy László elmondása szerint – a vépi várkastélyban a családtagokon mutatta be az ellátás különféle módozatait, például hosszasan ecsetelte, miként kell beadni az injekciókat. A hivatása nyújtotta élményekről a keleti fronton lévő bátyjának, Péternek (1902–1998) is beszámolt, aki egy a Don mellékéről írott 1942. évi válaszlevelében ekként bíztatta húgát: „*Hát Ilim, szervusz! Ég Veled, ápold el továbbra is szépen a derék magyar honvédeket!*"[159] Ilona a műtőasszisztensi munkája mellett adománygyűjtésekben is részt vett. 1940 nyarán Szombathelyen, a Színház téren elhelyezett urnánál gyűjtött a sebesült honvédek javára; e helyszínen Brenner Tóbiásné (született Zmertych Olga, 1900–1994[160]) és Erdődy Ilona grófnő elnököltek.[161] (20. kép) 1943 decemberében munkásságát a Vörös Kereszt oklevéllel és kitüntetéssel jutalmazta.[162]

Folytatható volna még a gyakorta embert próbáló segítő munkák sora, hisz a 2. világháború nem zárta le e hölgyek tenni akarását. Ám 1945 után az arisztokrácia megváltozott életformájából adódóan ezek a tevékenységek már egészen más keretek között folytak, így ezen szerepkörök vizsgálata szükségszerűen már egy új tanulmány témáját képezi.[163] Őszin-

157 Edelsheim Gyulai, 2011. 126–127. p.

158 Erdődy Ilona grófnő vöröskeresztes önkéntes ápolónő igazoló könyve. Leánya, Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában.

159 PFL Erdődy cslt. 58. cs. 22. tétel. Erdődy Ilona iratai. Erdődy Péter levele Erdődy Ilonához, 1942.

160 *Brenner János*: A Vas vármegyei Brenner család elődei. 2. rész. = VSZ, 1997. 3. sz. 314. p.

161 Vasi notesz. = Vvm., 1940. júl. 17. 4. p.

162 Vöröskeresztes kitüntetések kiosztása. = Vvm., 1943. dec. 21. 5. p.

163 Az arisztokrácia körében 1945 után karitatív céllal létrejött egyesületekről lásd *Ispán Ágota Lídia*: Arisztokrata családok életmódja, életstratégiája 1945 után. = Aetas, 2007. 2. sz. 51. p. A szerző ezen szerveződések közt említi többek között a Máltai Lovagrendet, amelynek kereteiben Erdődy Ilona grófnő is munkálkodott a 2. világháborút követően. Erdődy Ilona az 1950-es évektől egészen 2003-ban bekövetkezett haláláig a Szuverén Máltai Lovagrend dámájaként istápolta a betegeket és rászorulókat. Különösen nagy szerepet játszott az 1956. évi forradalmat és szabadságharcot követő magyar menekülthullám Ausztriába érkezésekor, amikor harmadik gyermekével várandósan járta a határt, hogy segédkezzen a menekültek összegyűjtésében, elszállásolásában és élelmezésében. Lásd Kelbert, 2016. 75–85. p.

19. kép: Ápolónők egy vöröskeresztes barakk kórház előtt, a háttérben a deszkára szegezett vöröskereszt tábla alatt Erdődy Ilona grófnő, 1940-es évek első fele (Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában)

20. kép: Vöröskeresztes adománygyűjtés a szombathelyi Színház téren (ma: Március 15-e tér). Sötét ruhában és napszemüvegben Erdődy Ilona grófnő, mellette dr. Pető Ernő kórházigazgató (Elisabeth Mensdorff-Pouilly grófnő tulajdonában)

tén remélem, hogy az Erdődy-hölgyek iméntiekben bemutatott szociális területeken végzett szerteágazó munkája, amely évtizedeken át összefonódott Vép, Szombathely és Vas vármegye életével, reprezentálhatta, hogy a hagyomány és belső intenció szövedékéből sarjadó segítés valóban konstans, csak a formái változnak. Legalábbis a vépi Erdődy család 20. század első felében munkálkodó nőtagjai esetében bizonyosan …

BALIZS DÁNIEL

ÚJ PERSPEKTÍVA A VAS MEGYEI ETNIKAI VIZSGÁLATOKBAN: MIRŐL MESÉLNEK A TEMETŐK?

Egy kisebbség beolvadásának ábrázolása – adatsorok, kérdőívek, interjúk stb. segítségével – általában bevett gyakorlat szerint történik. E módszerek hatékonyságának megkérdőjelezése nélkül állíthatjuk, hogy a vizsgálatok értékelése során kirajzolódó kép gyakran erősen függ a válaszadók hozzáállásától, adott közösség tapasztalataitól; mindezt fokozza a témakör „kényes" jellege, amely az etnikai identitás szubjektivitásából, a negatív történelmi momentumokból, sőt olykor a kérdéskör fontosságának elbagatellizáltságából fakadhat. Annak megállapításához, hogy egy kisebbség a beolvadás, az eredeti identitás elvesztésének mely fázisában tart, illetve a jelenlegi helyzet mennyire tér el a (közel)múlt viszonyaitól, a klasszikus módszerek mellett más eszközöket is érdemes alkalmaznunk. Csakhogy, az asszimiláció láthatóvá, kézzelfoghatóvá tétele csaknem megoldhatatlan feladat elé állítja a kutatót, hiszen az egyén gondolkodásában, valamint egy közösség kollektív tudatában végbemenő jelenség materiális megnyilvánulásait kell keresnie, ráadásul a vizsgált kisebbség tagjai gyakran eltérő véleményen vannak a kérdést illetően.

Az etnikai csoportok asszimilációjának mérésére számtalan módszer kínálkozik. A beolvadás folyamatát hosszabb távon a népszámlálási eredmények felhasználásával is dokumentálhatjuk, a mikroléptékű megközelítés viszont többnyire megköveteli alternatív források és metódusok bevonását,[1] vagy éppen – az adatsorok által mutatott összkép tisztázásához – a terepi munkát.[2] Az asszimiláció témája iránti széles körben tapasztalható érdeklődés nyomán rengeteg elméleti[3] és módszertani – pontosabban egy vagy több módszer

1 *Ilyés Zoltán*: Az egyházi sematizmusok (papi névtárak) és anyakönyvek felhasználása az etnikai földrajzban. In: Ilyés Zoltán – Keményfi Róbert: Előadások az etnikai statisztika finomítási lehetőségeiről. Bp., 1999. 1–13. p.

2 *Keményfi Róbert*: Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömöri cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához. = Regio, 1999. 1. sz. 137–155. p.; *Balizs Dániel*: Mérhető asszimiláció? Módszerek az etnikai hasonulás nyomonkövetésére. = Földrajzi Közlemények, 2016. 2. sz. 135–151. p.

3 Bővebben lásd *Yinger, John M.*: Ethnicity: Source of Strength? Source of conflict. Albany, USA, 1994. 510 p.; *Brubaker, Rogers*: The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. = Ethnic and Racial Studies, 2001. No. 4. 531–548. p.; *Biczó Gábor*: Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat. Bp., 2004. 1–28. p. (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek; 96.); *Kiss Tamás*: A makroperspektíva védelmében. In: Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes. Bp., 2011. 39–48. p.

ismertetését és alkalmazását bemutató – munka született, utóbbiak között a fentiekben már felsorolt kutatók mellett említhetjük Tóth Ágnes és Vékás János nevét, akik a folyamatot elsősorban az identitás természetén keresztül közelítik meg. Kiindulási pontjuk, hogy az önazonosságtudat megnyilvánulási formáin keresztül következtethetünk a beolvadás meglétére.[4] Szemléletükben a statisztikai megközelítés dominál, ugyanez mondható el Varga E. Árpád,[5] Gyurgyík László[6] és Szilágyi N. Sándor[7] kutatásairól is, előbbi munkáiban a kárpát-medencei (erdélyi) magyarság asszimilációs mérlegét – a demográfiai ráták figyelembevételével – lényegében a természetes és a tényleges szaporulat közötti különbségként vonja meg, utóbbiak a vegyes házasságokban született gyermekek nemzetiségéből következtetnek az asszimiláció lehetséges szintjére. Ennek kapcsán figyelemre méltónak bizonyul azon felvetés, amely szerint a biológiai és az etnikai reprodukció közé korántsem tehető egyenlőségjel, mivel a megszületett gyermekek nemzetisége későbbi szocializációjuk eredménye, amelyet számos tényező – pl. környezetének anyanyelvi hetero- vagy homogenitása – befolyásol.

A tanulmány a fentiekben említettek sorába egy új, legalábbis itt ismertetett formájában eddig még nem alkalmazott módszert kíván állítani. A terepi felmérés ez esetben meghatározott objektumokra, a temetőkre, közelebbről az ott található funerális emlékekre – sírkövek, emléktáblák stb. – fókuszál. Ezen – akár a kulturális földrajz területéhez is sorolható – metódus sajátosságát adja, hogy alkalmazásával adott településen egy meghatározott nemzetiségi csoport – amely akár már az asszimiláció befejező fázisában is lehet – többé-kevésbé rejtett jelenlétének nyomait fedezhetjük fel. Amennyiben a felkutatott információk kellően számszerűsíthetőek, óvatos becsléseken keresztül az etnikai szerkezet múltbeli átalakulására is következtethetünk.

A tanulmány első részében a temetőfelmérés metódusának elméleti megalapozására vállalkozom, mely egyúttal teoretikus kiindulópontként kíván szolgálni a módszer (reménybeli) további használatához. A második részben esettanulmány jelleggel egy kiválasztott térség (a történelmi Vas megye) mintatelepüléseinek, pontosabban az ott fellelhető sírkertek vizsgálatán keresztül mutatom be a módszer alkalmazási lehetőségeit.

A TEMETŐFELMÉRÉS MÓDSZERE

A temetőkben található feliratok – sírfeliratok, családi- és keresztnevek stb. – elemzése újdonságnak számít az etnikai földrajz eszközkészletében, sokkal inkább illeszkedik a régészet, a történelemtudományok és a kulturális antropológia tematikájához. Külföldön, mindenekelőtt Észak-Amerikában a téma genealógiai vonatkozása kerül előtérbe, ezzel együtt a szerzők hangsúlyozzák a funerális emlékek és az etnicitás közötti kapcsolat meglétét. Az itt elterjedt nézőpont szerint az ilyen irányú kutatásokkal az európai bázisú beván-

4 *Tóth Ágnes – Vékás János*: Az identitás természete. In: Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról. Szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes. Bp., 2013. 11–40. p.

5 *Varga E. Árpád*: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. = Regio, 2002. 1. sz. 171–205. p.

6 *Gyurgyík László*: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. Pozsony, 2004. 160 p.

7 *Szilágyi N. Sándor*: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. Szerk. Kiss Tamás. Kolozsvár, 2004. 157–235. p.

dorlásról, valamint az amerikai kontinens benépesülésének folyamatáról nyerhetőek fontos információk.[8] Clark, Lynn a síremlékekre az etnikai, vallási és életmódbeli – foglalkozás, végzettség – különbségek reprezentációs formáiként tekintett.[9] Más vizsgálatok esettanulmányi jelleggel az Újvilágban letelepedett etnikai közösségek egész sorával – csehek, németek, olaszok, szlovákok, illetve spanyolajkú vagy indián csoportok – foglalkoznak, megállapítva, hogy a temetőkben olvasható feliratok sokféleségéből (netán éppen ellenkezőleg: homogenitásából) adott populáció etnikailag diverz vagy egyveretű jellegére következtethetünk.[10]

Európában elsősorban a diaszpóra helyzetű, már asszimilálódott vagy kivándorolt zsidóság hátrahagyott sírkertjeinek felmérésével találkozhatunk,[11] társadalomtudományi eszközkészlettel történő hazai kutatómunka Kormos Szilvia nevéhez köthető.[12] Ezenkívül a katonai temetőkben található hadisírok számbavételéhez köthető – egyelőre csupán korlátozott – etnikai tartalom. A temetői nyilvántartások többnyire megmaradnak a feliratok és a topográfiai adatok szimpla rögzítésének keretei között, nemegyszer műemlékvédelmi igényeket szem előtt tartva. Kivételnek tekinthető Sorin Gog, a Dobrudzsában élő lipovánokkal kapcsolatos kutatása,[13] amelyben a szerző a helyi kisebbség temetőjét a posztszocialista régióban jelenleg is tapasztalható etnikai, vallási és kulturális különbségek tükröződésének „mikrovilágaként" aposztrofálja. A hazai kutatók közül Gecse Anna egy gömöri kistelepülés példájából kiindulva arra jutott, hogy a temető „nem a ma élő falu viszonyait tükrözi", hanem „legalább ötven évvel korábbi állapotnak megfelelő etnikai arculat rajzolódik ki" belőle.[14] (A saját vizsgálataim is ezt támasztották alá.) Gecse Anna ugyan nem végzett részletes temetőfelmérést, viszont megállapította, hogy a sírok elhelyezkedéséből kiindulva beazonosíthatóvá válnak az őshonos és a jövevény családok, ezáltal – amennyiben a betelepülés időpontja nemzetiségenként eltér – a helység etnikai viszonyainak átformálódását követhetjük nyomon.

E sorok írója úgy véli, az eddig mellőzött módszer alkalmazásával fontos többletinformációkhoz jutunk adott település nemzetiségi szerkezetének változásairól, az asszimiláció lokális jellemzőiről, illetve intenzitásáról. Különösen igaz ez, amennyiben a sírfeliratokon túl a mellettük szereplő évszámokat is tanulmányozzuk. Természetesen, ez nem jelenti azt, hogy felülbírálhatnánk a hivatalos adatokból nyert nemzetiségi összképet, ám a módszer alkalmasnak tűnik az asszimiláció folyamatának közvetett dokumentálására. Fontos leszögezni: nem a személynevek alapján történő nemzetiségi besorolásról (névelemzés) van szó, a temetőfelmérés módszere csupán segítséget nyújt a települési etnikai viszonyok és asszimilációs folyamatok értelmezéséhez. Tehát, nem az elhunytak nemzetiségét,

8 *Broce, Gerald*: Juris: An Ethnic Cemetery on the High Planes. = Plains Anthropologist, 1996. No. 156. 175–182. p.

9 *Clark, Lynn*: Gravestones. In: Consumer Choice in Historical Archaeology. Ed. Suzanne M. Spencer-Wood. Boston, 1987. 383–395. p.

10 *Meyer, Richard E.*: Ethnicity and the American Cemetery. *Bowling Green*, Ohio, 1993. 239 p.

11 A nyilvántartott zsidó temetők nemzetközi szintű adatbázisa (https://iajgscemetery.org/ (Megtekintve: 2020. április 8.) is kiépült.

12 *Kormos Szilvia*: A váci zsidó temetők. Bp., 2010. 552 p. (Hungaria Judaica; 24.) *Kormos Szilvia*: A lovasberényi zsidó temető. Bp., 2012. 304 p. (Hungaria Judaica; 29.)

13 *Gog, Sorin*: Cemeteries and Dying in a Multi-religious and Multi-ethnic Village from the Danube-Delta. Cluj-Napoca, 2008. 1–20. p. (Working Papers in Romanian Minority Studies; 39.)

14 *Gecse Anna*: Az etnikai és társadalmi átrendeződés folyamata egy gömöri falu 20. századi életében. Komárom–Somorja, 2007. 191 p. (Interethnika; 10.)

anyanyelvét elemeztem, hanem a sírfeliratok nyelvezetét, amelyek attól függetlenül árulhatnak el információkat egy adott települési közösség asszimilációjáról, hogy nem tudjuk pontosan az elhunytak nemzetiségét.

Ennek megfelelően a cél nem a temetők „etnikai viszonyainak" részletezése volt, ezt az elhunytak identitásáról való hiányos ismeretek, illetve a vizsgált időszak nagy kiterjedése – a legrégebbi sírok 130 évesek – egyébként is lehetetlenné tennék. Alapvetően három lényeges tényezőt vizsgáltam: a sírokon fellelhető feliratok, illetve a személynevek nyelvezetének eltéréseit, a kisebbségi jellegű nevek és az etnikai arányok összehasonlítását, valamint azt, hogy tapasztalható-e bármilyen összefüggés az elhalálozások dátuma és a nevek nyelvezete között.

MINTATERÜLET ÉS A FELMÉRT TELEPÜLÉSEK

A mintaterület kiválasztásánál a fő szempont egy jól vizsgálható, etnikai szempontból releváns kutatási eredményeket ígérő, több országra kiterjedő térség kijelölése volt. A Kárpát-medence nyugati részén elterülő Vas megye történelmi területén három ország – Ausztria, Magyarország, Szlovénia – osztozik, a három államalkotó nemzet kontaktzónáját egy negyedik – a horvát – is színesíti, emellett a térség több kisebb népcsoportnak ad otthont, utóbbiak közül a folyamatosan növekvő lélekszámú cigányság a legjelentősebb. Az országhatárok szeszélyes futása révén mindhárom országban számottevő lélekszámú nemzeti kisebbség él – burgenlandi horvátok és magyarok, magyarországi horvátok, németek és szlovének, szlovéniai magyarok –, amelyek vonatkozásában az asszimilációs folyamatok, illetve sok már jellemvonás – demográfiai trendjeik, területi elhelyezkedésük, identitáskarakterük – indokolta a mélyfúrás jellegű vizsgálatot. Mindemellett fontos szempontnak bizonyult az is, hogy Vas megyéről viszonylag egyszerűen építhető fel részletes adatbázis, mivel területén olyan államok osztoznak, amelyek népszámlálási eredményei lényegében bárki számára elérhetőek. Ehhez járult hozzá az itt húzódó országhatárok szimbolikus karaktere, amely a terepi felmérések lebonyolítását nagyban megkönnyítette *(1. ábra)*.

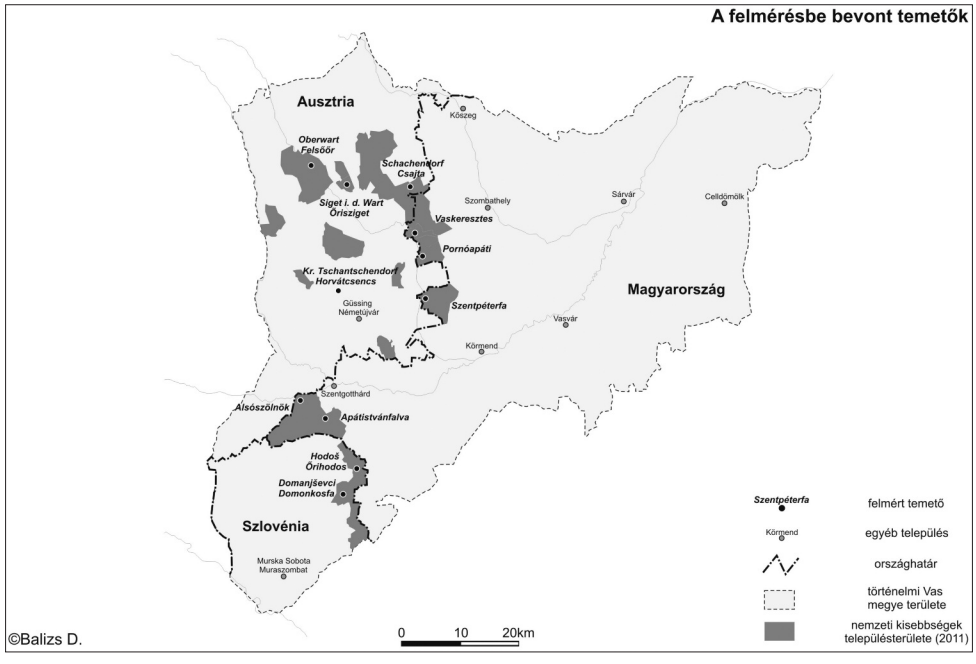
Mintatelepülésnek kisebbségi közösségenként két–két helységet[15] jelöltem ki, törekedtem arra, hogy a települések a történelmi Vas megye összes jelenlegi nemzeti kisebbségét megfelelően reprezentálják. A kiválasztás további szempontjai az alábbiak voltak:

- *Kisebbségi jelleg.* A vizsgált terület etnikai történetéből adódóan nagy a kisebbségi jellegüket már régóta elvesztett települések száma, ezért fontos irányelv volt olyan helységek kiválasztása, melyek jelenleg vagy a közelmúltig – az 1970–1980-as évekig – valamilyen kisebbségi közösségnek adtak/adnak otthont.
- *Etnikai történet.* Lényeges szempont volt olyan mintatelepülések kijelölése, amelyekben a recens nemzetiségi viszonyokat befolyásoló események, folyamatok és töréspontok – kitelepítések, nyelvvesztés, határváltozások, migráció stb. – közül minél több érvényesül vagy érvényesült.
- *Népességszám.* A kutatás hatékony lefolytatása céljából lényeges tényező volt a nem túl nagy (maximum 1000 fő), de még számottevő népességszámot (200 fő felett)

15 Ez az elv mindössze egy esetben, a magyarországi horvátoknál nem érvényesült, ahol megítélésem szerint a nagyméretű szentpéterfai temető megfelelően reprezentálja a szóban forgó kisebbségi csoportot.

mutató önkormányzatok kijelölése. Egyedüli kivételként Felsőőr (ma: Oberwart, Ausztria) szerepelt, ahol viszont a város négy fontosabb temetője közül csupán a magyar kisebbség vonatkozásában legfontosabbnak ítélt református sírkert felmérése történt meg. (A helyi református közösség lélekszáma körülbelül 1300 fő.)

- *Közlekedési (elérhetőségi) szempontok.*

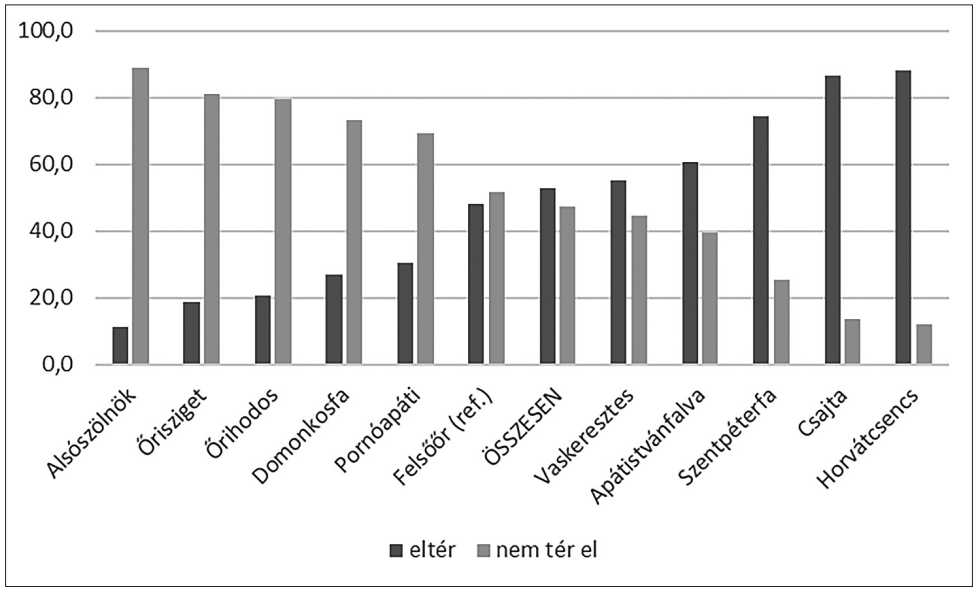
1. ábra: A felmérésbe bevont temetők és a nemzeti kisebbségek recens településterülete a történelmi Vas megyében

A kiválasztott települések általános etnikai és demográfiai helyzetéről elmondható, hogy legalább a második világháborúig kisebbségi jellegűek voltak, javarészük jelenleg is az. A falvak lakosságszáma alacsony, társadalmuk alapjaiban véve elöregedő. Az őshonos lakosság oldaláról számottevő elvándorlás tapasztalható annak ellenére, hogy a helyiek komoly erőfeszítéseket tesznek a népesség helyben tartására. Emellett főként a burgenlandi mintatelepülések (nemzetközi) migrációs célpontként is definiálhatóak, bár ennek intenzitása még viszonylag alacsony. A kedvező geográfiai helyzet (nyugati határszél) vagy a szép természeti környezet vonzereje időnként a magyarországi mintatelepüléseknél is érvényesül a hazai belföldi vándorlásban részt vevők számára.

EREDMÉNYEK A TÖRTÉNELMI VAS MEGYE TEMETŐIBEN

A felmért temetők többsége olyan helységben található, amelyek interjúzás szempontjából is mintatelepülésnek számítottak (lásd később), Alsószölnök és Horvátcsencs (ma: Kroatisch-Tschantschendorf, Ausztria) bevonását pedig speciális jellemzőik (háromnyelvűség, illetve az etnikai arányok szélsőséges ingadozása) indokolták. Felsőőrön a felmérés fokozott munkaigénye miatt a város több sírkertje közül a vizsgálat csak a magyarság kutatása szempontjából leginkább fontos református temetőre terjedt ki.

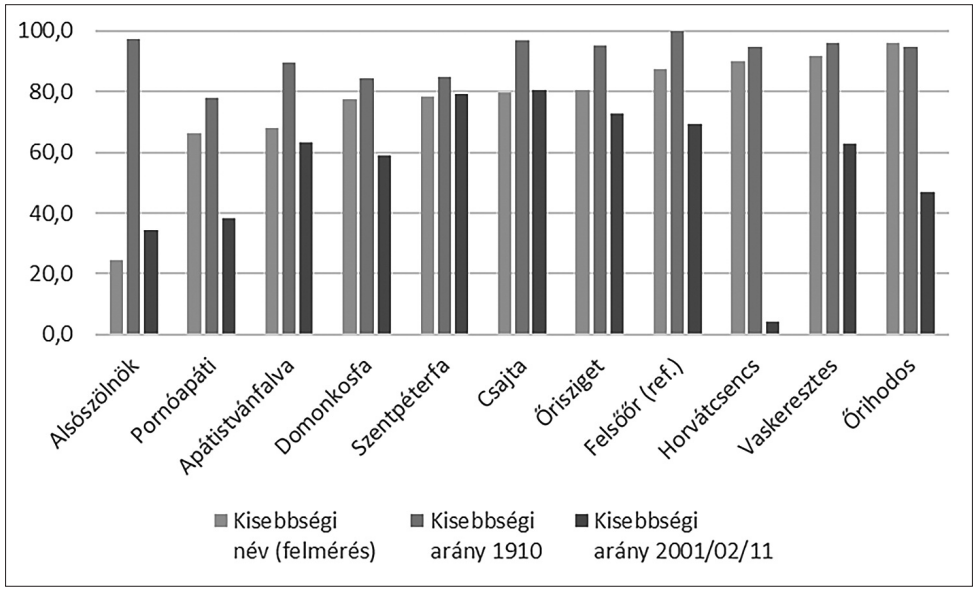
A kutatás keretében 11 temetőben összesen 3118 sír került felmérésre, amelyből – a feliratok olvashatósága szempontjából – 2859 bizonyult használhatónak, utóbbiakon összesen 4438 név szerepelt. A sírkertek mérete az őket magukban foglaló helységekhez hasonlóan igen eltérő volt – a legnagyobb és legkisebb között tizenhétszeres különbség van –, mint ahogy a temetők és a sírkövek állapota is jelentős differenciákat mutatott, pl. Alsószölnökön minden hatodik felirat felhasználhatatlannak bizonyult.

2. ábra: A feliratok és a tulajdonnevek nyelvezetének eltérése a vizsgált temetőkben (forrás: saját felmérés)

A sírokon – a nevek előtt és/vagy után– található, semleges tartalmú *feliratok, illetve a tulajdonnevek nyelvezete között tapasztalható eltérés* a kétnyelvűség mértékét jelezheti. A temetők e téren is jelentős különbségeket mutatnak, amelyek elsősorban a kisebbségi közösségek – és nem az országok – vonatkozásában relevánsak. Az ausztriai és szlovéniai magyarok által lakott településeken a mutató értéke 50% alatt marad, főként a jelentős számú egynyelvű magyar sír révén. A német kisebbség átlagos értéket ér el, míg a horvát falvak messze kiemelkednek (70% felett), utóbbiakban a sírokon szereplő „tipikus" szöveg a több-

ségi nemzet nyelvén szerepelő felirat és a horvát jellegű tulajdonnév. A legalacsonyabb értéket Alsószölnök mutatja, ahol a többségi nemzet (magyarok) térnyerése csaknem egy évszázada tart. A módszer rávilágít a lokális többnyelvűség meglétére, ugyanakkor ennek hiánya esetén nem mutatja meg, hogy melyik nyelv számít dominánsnak *(2. ábra)*.

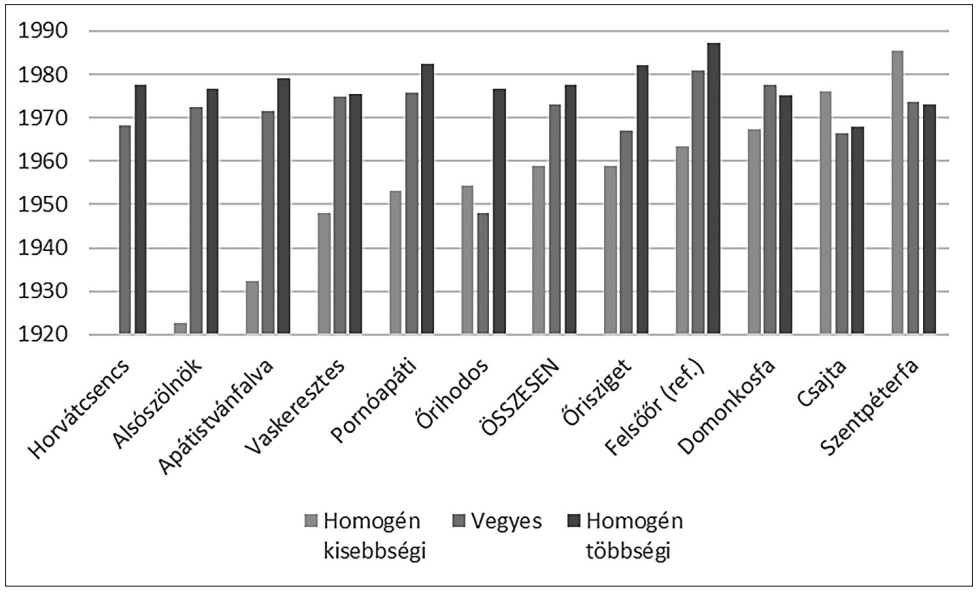

3. ábra: Az etnikai viszonyok és a kisebbségi jellegű tulajdonnevek arányának összevetése a vizsgált településeken illetve a temetőkben (megjegyzés: Felsőőr esetében a kisebbségi arányok csak a református közösségre vonatkoznak, 1910-ben 100%-uk, napjainkban 70%-uk magyar; forrás: saját felmérés)

Ezt a hibát küszöböljük ki, ha a *kisebbségi jellegű tulajdonnevek arányát összevetjük a régebbi, illetve az aktuális nemzetiségi viszonyokkal*. A települések nagy többségében a kisebbségi személynevek aránya jelentősen meghaladja adott nemzetiség lakosságon belül mért jelenlegi arányát, a két érték csupán a pinkavölgyi horvát falvakban – Csajta (ma: Schachendorf , Ausztria) és Szentpéterfa – egyezik meg, míg egy esetben – Alsószölnök – a kisebbségek aránya a nagyobb *(3. ábra)*. Természetesnek tekinthetjük, ha a nevek aránya a magasabb, hiszen a temetők jellegükből adódóan nem az aktuális állapotot, hanem a múlt összefoglalását nyújtják. Ettől függetlenül figyelemre méltó, hogy több település – Felsőőr, Domonkosfa (ma: Domanjševci, Szlovénia), Horvátcsencs, Őrihodos (ma: Hodoš, Szlovénia), Pornóapáti, Vaskeresztes – esetében a kisebbségi nevek előfordulási gyakorisága a 100 évvel ezelőtti etnikai viszonyokkal rokonítható, ami a 20. század második felében felgyorsuló és jelenleg is zajló asszimilációs folyamatokra utalhat. A beolvadás a németek kitelepítése és a már a két világháború között meginduló magyarosodás által érintett Alsószölnökön érzékelhető leginkább.[16] Velük szemben Csajtáról és Szentpéterfáról – a nép-

16 A gyors ütemű asszimilációra a legjobb példa Horvátcsencs.

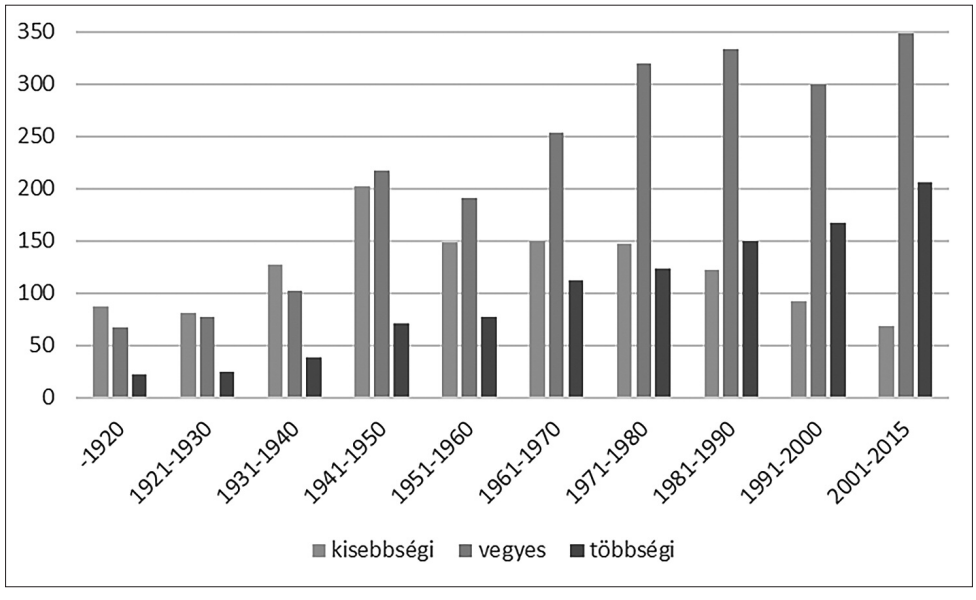
számlálási és temetőfelmérési eredmények kapcsán egyaránt – elmondható, hogy horvát jellegüket továbbra is stabilan őrzik.

4. ábra: A tulajdonnevek „kora" etnikai jellegük alapján csoportosítva (forrás: saját felmérés)

A leginkább használható eredményt a sírokon található *évszámok* – az elhalálozás időpontja – tanulmányozása nyújtotta. A vizsgálat során a személynevek tipizálása a nyelveztük alapján történt, így alakítva ki három – homogén kisebbségi vagy többségi, illetve vegyes – kategóriát. A koncepció talán kissé elnagyoltnak hat, viszont – mint utólag kiderült – jól használható információkat szolgáltatott. A nevek 49,9%-a vegyes, 27,6%-a kisebbségi, 22,5%-a többségi jellegűnek bizonyult. A hipotézis, miszerint a kisebbségi jelleg és az évszámok között összefüggés mutatható ki, megfelelően igazolódott, azaz a homogén kisebbségi nevekkel együtt szereplő időpontok régebbiek, mint a másik két kategória esetében. Az eltérés szignifikáns (több mint 17 év), a heterogén és a homogén többségi nevek közötti differencia ennél mérsékeltebb, 4,5 év (utóbbiak a „fiatalabbak"), vagyis a jelenlegi névhasználatot a vegyes és a homogén többségi nevek egymásmellettisége jellemzi, nagyon kevés homogén kisebbségi névvel. Az eredmények a kisebbségi beolvadásra és a többségi nemzet nyelvi, illetve esetleges fizikai (migrációra visszavezethető) térnyerésére utalnak. Természetesen a vizsgálatra befolyással lehet az egyes országokban uralkodó anyakönyvezési gyakorlat is, valamint tisztában vagyok vele, hogy egy személy nevének nyelvezete korántsem tükrözi feltétlenül önazonosságtudatát. Ám ettől függetlenül az eredmények jelzik a vizsgált kisebbség névadási szokásait, amely – még ha indirekt módon is – kapcsolatba hozható annak nyelvhasználatával és identitásának jellemzőivel.

A települések szintjén vizsgálódva megállapíthatjuk, hogy ismét a két pinkavölgyi horvát község, illetve Alsószölnök tér el leginkább az átlagtól. Előbbiekben a homogén horvát személynevek jelenleg is elterjedtek, utóbbiban viszont utoljára az 1940-es években hunyt el olyan személy, aki egybehangzóan német vagy szlovén nevet viselt. Érdekes adalék továbbá Őrihodoson a vegyes személynevek „régi" jellege, itt néhány 19. századi német–magyar (tehát nem szlovén–magyar) név okozza a torzulást, itt feltehetően zsidó személyekről van szó *(4. ábra)*. Horvátcsencsen nem találtunk homogén horvát nyelvezetű sírt.

5. ábra: A kisebbségi, a vegyes és a többségi nevek száma évtizedes bontásban (teljes minta) (forrás: saját felmérés)

Más szemszögből vizsgálva az időbeli dimenziót megállapítható, hogy a (homogén) kisebbségi jellegű személynevek (az összes vizsgált síron) a 2. világháború végéig voltak többségben, számuk és a másik két kategóriához mért arányuk is ezt követően folyamatosan csökken. A 20. században végig növekedést mutat a vegyes nyelvezetű és a többségi nevek száma, viszont előbbiek arányában 1990 után már visszaesést tapasztalhatunk, annak ellenére, hogy változatlanul a vegyes nevekből (kisebbségi családi név, többségi utónév) van a legtöbb. Egyre inkább terjedőben vannak a többségi nevek, számuk napjainkra már háromszorosa a kisebbségieknek, fokozatosan megszűntetve egyúttal a vegyes nevek dominanciáját. E folyamatból két alapvető következtetést tehetünk: egyfelől a társadalmi és politikai közeg változásai (ezzel együtt a kisebbségi népesség öndefiniálásának átformálódása) főként a 2. világháborút követően éreztették hatásukat, ez tetten érhető a nemzetiségi lakosság névadási szokásaiban is. Hasonló jelentőséget vélhetően a 20. század végi eseményeknek (elsősorban a kelet- és közép-európai rendszerváltozásoknak) is tulajdoníthatunk, ám ezek a temetők „nyelvhasználatában" egyelőre még nem érzékelhetőek. Másfelől: a nominális asz-

szimiláció napjainkban is zajló folyamat: családneveket egyelőre még őrző kisebbségi népesség körében a nyelvi beolvadás mellett a keresztnévadási hagyományok is módosulnak, sőt a súlypont mindinkább a homogén többségi jellegű nevek felé tolódik el *(5. ábra)*.

ÖSSZEGZÉS

A temetőfelmérés az etnikai földrajz sajátos módszereként elsősorban olyan mikroterekben indokolt alkalmazni, ahol egy vagy több etnikai csoport többségbe történő beolvadása már előrehaladott vagy teljesen befejezett, hiszen a kulturális sokszínűség és az esetleges többnyelvűség reprezentációja gyakran már csak (fizikai és mentális szinten egyaránt) rejtett formában érvényesül (pl. a temetők sírfeliratain vagy az asszimilálódott közösség kulturális örökségében). A történelmi Vas megye temetőinek felmérése igazolja ezt a feltételezést; a sírfeliratok nyelvezete, kora, illetve a lokális nemzetiségi viszonyok tanulmányozása során viszonylag jól kirajzolódnak az asszimiláció által különböző mértékben érintett települési típusok. E gondolatmenet alapján külön kategóriát képvisel a kisebbségi közösség (németek) részleges kitelepítésével, beolvadással (németek és szlovének), illetve a többségi nemzet (magyarok) betelepülésével egyaránt jellemezhető Alsószölnök, a viszonylag gyors (nem feltétlenül) befejezett asszimiláció által érintett Horvátcsencs vagy éppen a stabil kisebbségi identitást mutató csajtai és szentpéterfai közösség.

A temetőfelmérés eredményei tehát a vizsgált településeket jellemző beolvadási folyamatokról nyújtanak többletinformációt. Megállapíthatjuk, hogy a módszer valóban alkalmas egy település már-már eltűnőben lévő nemzetiségi jellegének dokumentálására, illetve fontos kiegészítő információkat nyújt abban, hogy egy kisebbségi közösség asszimilációja aktuálisan mennyire előrehaladott. A temetők többnyire adott település évtizedekkel korábbi etnikai viszonyainak „lenyomatát” őrzik, vizsgálatuk közvetett tényekkel szolgál az elemzett csoport beolvadásának ütemérő, jellegéről, s egyúttal – a statisztikai adatokkal ellentétben – helyi forrásból származó, kézzelfogható bizonyítékot nyújt az asszimiláció folyamatáról. Az eredmények rávilágíthatnak arra, hogy egy nemzetiségi csoport arány csökkenése a nyelvi beolvadás, az amalgamáció (házassági hetero- vagy homogámia) vagy éppen a többségi nemzet fokozott bevándorlásának tulajdonítható-e.

FERENCZI GÁBOR

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

1. RÉSZ. LÉTEZŐ VALÓSÁG?

Szűkebb–tágabb környezetemben gyakran hallom, hogy *„mi nem beszélünk semmilyen nyelvjárást, ezen a vidéken ilyesmi nincs.”* E hétköznapi vélekedés persze nem új keletű s nem is egyedi. Évszázados tapasztalataink vannak arra nézve, hogy az adott településen élők nem érzékelik a maguk közösségében előforduló sajátos beszédjegyeket. Kiváltképp akkor döbbenek meg, amikor nyelvjárásgyűjtés közben még fel is hívják figyelmemet arra, hogy *„ez olyan jellegtelen vidék. Bezzeg a szögediek vagy a pálócok! Ott van népviselet és ízes beszéd is.”* Nem is említve az osztrákoknál és németeknél tapasztaltakat. Hiszen – főleg a nyugati határszélen, de szerte az országban – jelentős számban élnek olyan magyarok, akik az említett országokban dolgoznak, s beszámolnak tapasztalataikról. Szerintük ott vidékenként ténylegesen eltér a különféle közösségek beszéde. A probléma összetett, ezért érdemes a gondolatainkat csomópontokba szedni, s így elmélkedni róluk. Már csak a helyi közösség önértékelésének javítása érdekében is fontos ez, ugyanis az egész egyáltalán nem merül ki annyiban, hogy *„mi (csak) vazsiak vagyunk.”*

Nos, mi itt, a nyugati határszél közelében valóban nem beszélünk nyelvjárásban?

Ennek tisztázásához azt kell világosan látnunk, mit nevezünk nyelvjárásnak, s mely nyelvi elemek, alakulatok, kifejezőeszközök tartoznak ennek körébe. Elsőre nézzünk meg néhány olyan, egymással jelentésében azonos, de formailag – kisebb–nagyobb mértékben – eltérő szó-, illetőleg kifejezéspárhuzamot, amelynek alapján közösen gondolkodhatunk e kérdésről. Hétköznapi társalgásokban sokszor vágunk vissza így: *majd meglássuk!* – vagy: *majd meglátjuk?* Egy másik: *Úgy meginnák egy pohár vizet!* – veti fel valaki spontán, alapvető szükségleteinek egyikét szóvá téve. Vagy inkább: *meginnék* egyet? A kérdésre: *hová mész?* azt feleli valaki: a *szomszédho.* Vagy: a *szomszédhoz?* Sőt, tegyünk rá még egy lapáttal: ha ezt az illetőt vallatóra akarjuk fogni, kérdezhetjük visszaérkezése után: *aztán hol voltál?* Mire ő – Feri nevű komájától visszatérve – a legnagyobb természetességgel vághatja rá: a *Feriná~Ferinál.* Vagy: a *Ferinél?* Aztán a nyelvtani formák mellett ne felejtkezzünk meg szókincsünk táji kötöttségű elemeiről sem. Sokakban kelthet nyugalmat annak tudata, hogy a *főszél* (’északi szél’) fúj, hiszen – bízva a népi megfigyelésekben – talán nem szá-

míthatunk esőre. A *duncos~dunctos* kapcsán kivétel nélkül mindnyájan a befőttre gondolunk; a *petyma-,* illetőleg *micisapka* hallatán sokunkban felidéződik egyfajta ellenzős sapka képe. Ha egy kérdésre gyorsan választ kellene adnunk, de hirtelen *megkeveredünk* (’összezavarodunk’), előfordul, hogy *hebegünk,* vagyis dadogunk válaszadás közben. Tiszta nyári éjszakákon sokszor láthatjuk az égbolton kirajzolódni a *hadak útját ~ római utat,* vagyis a tejutat. Példáinkat a végtelenségig sorolhatnánk, *tömérdek* (’temérdek’) van belőlük.

E sajátosságok csak a jéghegy csúcsa, azért ezeket választottam, hogy a példákon keresztül világosan lássuk: igen, van nyelvjárás, e vidéken is, mint szinte mindenhol, hiszen ezek *területi* kötöttséget mutató nyelvváltozatok. Hogy rendszerszerűséget is lássunk a felsorakoztatott példapárokban: az első változat mindig nyelvjárási volt, s ezek mellé állítottam köznyelvi megfelelőjét. Vagyis azt a változatot, amelyet a *köz*beszédből széles körben ismerünk; nem úgy, mint az előzőket, a nyelvjárásiakat, amelyeket egy szűkebb kör, vagyis az adott vidéken élők ismernek s használnak kisebb–nagyobb mértékben – de a legnagyobb természetességgel! – mindennapjaikban, s különösképpen a közvetlen, családias vagy baráti hangvételű beszélgetéseikben.

Foglalkozik ezek vizsgálatával külön tudomány vagy tudományterület?

A nyelvjárások vizsgálatával a nyelvtudomány külön részlege, a nyelvjárástan (idegen szóval: dialektológia) foglalkozik.[1] A nyelv különböző szintjein – pl. hangok, szavak, mondatok stb. szintjén – megmutatkozó nyelvjárási jegyek nem csak a fenti módon, vagyis a köznyelvi megfelelőkkel vethetők össze. Minthogy ezek táji kötöttséget mutatnak, ezért egy–egy terület sajátos jegyeit egymással is összevethetjük. Ennek legegyszerűbb és leglátványosabb megvalósításához egy olyan eljárás kínálkozik, amelynek eszköztárát a nyelvjáráskutatás a földrajztudománytól kölcsönözte: a nyelvi jegyeket egyszerűen térképre vetítjük, s így a nyelv különböző szintjei szerint hol jobban, hol kevésbé, de általánosságban elmondható: jól kirajzolódnak a nyelvterületen belüli jelenséghatárok. Ezen határok egymásra vetítésével pedig meglehetősen alapos képet kaphatunk nyelvjárásaink határairól. A legfrissebb kutatási eredményekre támaszkodva a magyar nyelvterület 10 nyelvjárási régióra – s azon belül számos további csoportra – osztható. És akkor Vas megye hova is tartozik? A nyugat-dunántúli nyelvjárási régióhoz. De nem csak Vas megye területe! E terület észak–déli irányban a Rábaköztől s a Hanság vidékétől egészen a Göcsejig, Hetésig tart; nyugat–keleti irányban pedig az Őrvidéktől a Kemenesaljáig – persze mint említettem: e nagy terület további belső tagozódást mutat, hiszen a Hetésben élők táji nyelvhasználata nyilván csak alapvető jegyeiben egyezik például a kemenesaljaiakéval, de aszerint bizony egyeznek.[2]

Rendben, nyelvjárásban beszélünk – de mit szólnak ehhez mások?

Más kérdés, hogy a kedves olvasóban a fenti példamondatokat olvasva konkrét beszédhelyzetek sokasága törhet felszínre, sokféle érzés kerítheti hatalmába – s nem is feltétlenül kellemes, szívet melengető benyomások ezek. Sőt, majdnem bizonyos, hogy a

1 Erről összefoglalóan lásd Magyar dialektológia. Szerk. Kiss Jenő. Bp., 2003. (továbbiakban: Kiss, 2003.) 454 p. (Osiris tankönyvek); *Cs. Nagy Lajos – N. Császi Ildikó*: Magyar nyelvjárások. Bp., 2015. 212 p. (Az Ékesszólás Kiskönyvtára; 36.)

2 A nyelvjárások osztályozására lásd *Juhász Dezső*: A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss, 2003. 262–324. p.

felkavaró emlékek előbb s nagyobb számban törnek elő, mint a kellemesek. Ennek okai a régmúltba vezetnek vissza minket. Hogy egy példát említsünk: a századforduló után a munkalehetőség reményében a fővárosba özönlő cselédek tömege volt kitéve a fővárosban és vidéken használt nyelvváltozatok különbségéből eredő megaláztatások sorának. A probléma kicsúcsosodását a 2. világháború utáni politikai, gazdasági, társadalomszerkezeti átalakulás okozta. A hagyományos paraszti világ letűnése, s ezzel együtt e létforma éltetőinek, a nyelvjárási beszélőknek megbélyegzése, személyüknek a nyelvhasználatuk vidékies volta miatti lenézése eredményezte a nyelvjárásokkal szembeni szégyenlő–feladó viszonyulás kialakulását. A korabeli média is megtette magáét: a kabarék sokszor vették célkeresztbe a parasztnak mint a műveletlenségnek s iskolázatlanságnak általuk vélt mintaképét; a bunkó–alpári stílus megjelenítéséhez rendszeresen nyelvjárási jegyeket kölcsönöztek stb. Jegyezzük meg: számottevő változás e téren még manapság sincs![3]

E hibás nyelvi ideológia lebontásáért világosan kell látnunk, hogy a nyelvjárási alakok, alakulatok nyilván nem azért vannak, hogy szépnek tartsuk őket, s nem is az adja – vagy vonja meg – létjogosultságukat, hogy szépek-e! Két indokot hadd említsek, bár százat lehetne felhozni: 1. Helyi érvényű nyelvi régiségek ezek, amelyek nyelvünk legkorábbi állapotába adnak betekintést, az ősi törzsi közösségek honfoglalás kori letelepedésének részleteiről, s nyelvhasználati sajátosságaikról tudósítanak. Vizsgálatukkal egy olyan korba repülhetünk vissza, amely évezredekkel előzte meg a köznyelv kialakulásának korát. – Itt utalunk arra is, hogy a köznyelv kialakulásához az alapot nyelvjárásaink szolgáltatták.[4] 2. A magyar nyelvet beszélők túlnyomó többsége vidéken él manapság is, ezért nyelvhasználatában természetes módon hordozza e jegyeket. Nehezen lenne helyénvalónak tartható, hogy a magyar nyelvet beszélők közösségének egy része, méghozzá a kisebbik része megbélyegezze a többséget pusztán nyelvhasználatának eredendően természetes volta miatt.[5] Érdemes odafigyelnünk nyelvjárásunk alapvető sajátosságaira, ezek szövevényes hálózatára, mert ha igyekszünk szélesíteni látómezőnket e téren, a figyelmes fül és a fürkésző elme előtt feltárja magát e nyelvi részrendszer.

3 *Kiss Jenő*: A nyelvi attitűd. A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás. In: Kiss, 2003. 218–229. p.; továbbá ezen attitűdnek negatív társadalomlélektani összefüggéseiről l. *Ammon, Ulrich – Norbert, Dittmar – Klaus J., Mattheier (Hrsg.)*: Sociolinguistics – Soziolinguistik. Walter de Gruyter. Berlin–New York, 1987. 125–132. p.; *Löffler, Heinrich*: Germanistische Soziolinguistik. 4., neu bearb. Aufl. Berlin, 2010. 222 p. (Grundlagen der Germanistik; 28.)

4 *Benkő Loránd*: A történeti nyelvtudomány alapjai. Bp., 1988. 282 p.; továbbá a magyar nyelvföldrajzi kutatások történeti illetőleg település- és népiségtörténeti eredményeiről összefoglalóan *Juhász Dezső*: A nyelvföldrajz magyar eredményeiből. In: Kiss, 2003. 111–130. p.

5 Lásd a 2. lábjegyzetben foglaltakat, továbbá *Kiss Jenő*: A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés. = Magyar Nyelvőr, 2002. 3. sz. 263–269. p.

SZÉLL KÁLMÁN

„CSILLAGOK, CSILLAGOK, SZÉPEN RAGYOGJATOK ...”

(GONDOLATOK 2011-TŐL)

III. RÉSZ

ISTEN, HIT, TUDOMÁNY, VALLÁS

A kutatás paradoxonja, hogy a tudomány ugyan szüntelenül Isten megismerése felé halad, ám az emberek egyre kevésbé tisztelik (félik) az Istent. Ha ennek oka az Isteni világosság vakító fénye, akkor érthető, de ha saját elbizakodottságuk eredménye, akkor a tudomány teljessége felé haladó – különben Istenadta okosságunk – balgasága.

*

A tudomány fejlődése lehetővé tette új eszközök, módszerek előállítását, s ez főleg a kvantummechanika és az elektrotechnika vonalán látványos eredményeket mutatott fel. Egyebek mellett ez a „robotemberben” és „mesterséges intelligenciában” csúcsosodik ki. Ám az ember nem tudott semmit sem „teremteni”! *Egyetlen élő sejtet (életet) sem tudott létrehozni*, mégis úgy gondolja, hogy nincs már szüksége Istenre.

*

Ismerjük kémiai szerkezetét, mégsem tudunk mesterségesen előállítani DNS-molekulát. Nincs közelebbi pontos ismeretünk, hogy miként fejti ki hatását, hogy tárol információkat, hogyan keletkezik?

*

A tudományos eredmények sokaknak azt sugallják, hogy az Ember mindenható. Nincs már szüksége Istenre!? Valójában azt kellene sugallaniuk, hogy Isten művében kutakodnak, kontárkodnak(?).

*

A történelem arról tanúskodik, hogy a tudás növekedésével együtt csökken a hit. A korábbi „tudatlan” embereknek nagyobb hite volt, mint a mai tudós társadalomnak. Pedig *éppen a tudás növekedésével kellene mindinkább Istenhez közelednünk*, mert általa mintegy megnyílik a szemünk, Isten tökéletességének megsejtéséhez közeledünk.

*

Az önmagát isteni rangra emelt ember valójában maga készítette szellemi kalodában él.

*

Az *élő sejt* elektronmikroszkóppal is alig vizsgálható egyedi és mégis „közösségi” parányi egység a maga – ember által utánozhatatlan – „alkatrészeivel”, (pl. mitochondriumaival stb.), sokat tudó sejtfalával, bámulatosan sokféle működésével, ami egymagában is csoda. Ráadásul egyúttal egy példásan rendezett – főleg az emlősök esetében – sokmilliárdos biológiai „nagyhatalom” (élőlény) engedelmes állampolgára. Aki ebben – *racionálisan is* – nem ismeri fel az Istent, az vagy vak vagy tökéletlen.

*

A természettörvények nem a „világ magyarázatai” (Wittgenstein), hanem *működtetői*, amit a kutató, kereső ember megtalált.

*

A *fejlődés* (evolúció) a transzcendensből indul és a transzcendensben végződik .

*

Az élet vonala a születésünktől nem egyenes, hanem kör alakú. Amikor Istentől lelket kapunk, tőle indulunk el, majd halálunk során ismét hozzá érkezünk vissza. Földi utunk tehát Istentől (az alfától) Istenig (az omegáig) vezet.

*

A jólétben élőknek (gazdagoknak) nincs szükségük Istenre, a szegényeknek annál inkább. De Jézusnak sincs „szüksége” a gazdagokra, sokkal inkább a szegényekre.

*

A hit és tudás nem választható el élesen, mert amit tudunk (vagy tudni vélünk), azt is (valós vagy látszat bizonyítékok alapján) valójában csak hisszük.

*

Mai „tudásunk” a „nem tudás” elismerését is számon tartja, ami szerénységet parancsol.

*

Tudatunk legizgalmasabb rejtélye az én, amely egyéniségünk központja. Az „én” által vagyok, aki vagyok. A teremtéstörténet alapján Isten megalkotta az embert, majd „lelket lehelt” belé. Létezik tehát egy szellemi (lelki), és egy fizikai (testi) „énem”, mindkettő egyedi. A test a hardver, míg a lélek a szoftver.

*

Isten titokzatossá, láthatatlanná és függetlenné alkotta a transzcendens világot. Vajon miért? A fizikailag megfoghatatlan szellemi világ és a „természettudományos univerzum” közt miért nincs megfogható (kimutatható) az átjárás? Ez talán a hit egyik próbaköve, de egyúttal Isten titka is. Szerencsére nem hermetikus ez az elválasztó zár.

*

Az anyagtalan lélek és a matériával bíró anyag kölcsönhatása tulajdonképpen két (egy ismert, és egy ismeretlen transzcendentális) dimenzió (természet és természet feletti) sajátos találkozása, együttélése.

*

A lélek – az agy közbejöttével – a szellemiség, személyiség alapja. A lélek irányítja az agyat, de az agy visszahat a lélekre. Az anyagtalan lélek és a matériával bíró agy kölcsönhatásában tulajdonképpen két létforma (dimenzió?) – nevezetesen a transzcendentális és materiális létezés – sajátosan találkozik. Az agy az egyetlen szervünk, amely kontaktusba lép egy más (nem anyagi) dimenzióval. Ám az agy ugyanígy – közvetve vagy közvetlenül – a Gonosszal is kapcsolatba kerülhet. Ez még bonyolultabbá teszi a személyiség megítélését.

*

A lélek a test „munkáltatója”. Általa él a test, miként az áramtól világít a lámpa.

*

A lélek a személy, az én meghatározója. Mint ilyen, szellemi (transzcendens) valóság. Életet adó erő, Isten személyes „lehelete”.

*

A lélek nem anyagi, hanem „Isten lehelete”, márpedig Isten dolgai halhatatlanok. A halál akkor következik be, amikor már „elromlott” a test, amit már nem képes a lélek működtetni.

*

Az agyműködés nem azonos a lélekkel. Ezt még akkor is – annak ellenére is – vallom, hogy az agy köztudottan számtalan önálló működésre is be van programozva, mintegy fel van hatalmazva. (Hasonlóan a gépkocsihoz, aminek volánját ugyan ember vezérli, ám ez nem zárja ki, hogy szofisztikusan megtervezett motorjának és elektronikájának bonyolult automatizmusa, működésében szinte függetlennek tűnjön a vezetőtől.)

*

Az agy csupán eszköze annak a léleknek, ami isteni eredetű, és oxigén, valamint tápanyagok, sőt test nélkül is képes élni. A számítógép működése közben (a képernyőn) a kezelő (mozgató) mindenkor láthatatlannak, sőt anyagtalannak tűnik. A *lélek kelti és tartja fenn az agyban a tudatot.* Maga az agy – noha a gondolatok csodálni való közvetítője – nem képes önmagától gondolkodni, ítélni, dönteni, kezdeményezni, amiként a számítógép sem, amelynek nincs lelkiismerete, etikája, nem képes megkülönböztetni a jót a rossztól. Erre csak a lélek (lelkiismeret) képes, az a személyiséget meghatározó spirituális valóság, amit nem szabad az agyműködésre redukálni, mert több és más is annál.

*

A Platóni test-lélek dualizmus tagadása nem jelenti azt, hogy a lélek a testtel mintegy szétbonthatatlan egységet (keveréket) alkot, vagy éppen vele összenő. Minden szervünk, szövetünk, sőt sejtünk is bekapcsolódik a szervezet összesített tevékenységébe, ezáltal egy nagy egység szuverén részeit képezik, de megőrzik sajátosságaikat. A test-lélek közössége hasonlít az itatóspapírhoz, amit átitat a kiönthetetlen, mintegy az itatóssal összeolvadt víz, ami elválaszthatatlan a papírtól. Ám megszáradása során újra elkülönülnek egymástól, vízzé, (párává) és száraz papírrá válnak. (A még dualista Szent Pál szerint a test és lélek akár szembe is állhatnak egymással!)

*

Elgondolásom szerint a lélek nem lehet „a test formája”, (amint azt Arisztotelész, Aquinói Tamás, sőt Ratzinger is feltételezi), lévén a lélek szellemi jellegű, nem forma, (legfeljebb formálható), ezáltal lehet a test *formálója, működtetője.*

*

Azt a szüntelenül működő titokzatos FOLYAMAT-ot (történést), ami egy végtelenül komplex anyagtömeget célirányosan működtet (mozgat), ÉLET-nek nevezzük. Hordozói az élőlények. A magasabb rendű élőlényeknek tudata, ösztöne, primitív személyisége (sőt primitív lelke?) is lehet. Az emberi test felépítése is egyedülálló, megismételhetetlenül egyedi, még inkább annak énje (személyisége), mert ez voltaképpen Isten „személyes” alkotása, tulajdona, része, ajándéka. (Az örökké létező Isten „lehelete” nem semmisülhet meg!)

*

Az élet látszólagos fenntartója a szívműködés, hiszen a keringés által az szállítja a szövetekhez az oxigént és a tápanyagokat, továbbá veszi fel a kiválasztásra ítélt anyagokat, elemeket. De személyiségünkkel urai lehetünk a szívműködésnek, azt gyógyszerekkel befolyásolhatjuk, akár meg is állíthatjuk. Az igazi (közvetett) működtető, fenntartó tehát a lélek, ami felett nincs uralmunk. A gépkocsit is a motor és üzemanyaga működteti (miként az életet az oxigén és tápanyag), de a gépkocsi működését végeredményben az ember kapcsolja be és irányítja. A számítógépet ténylegesen az áram táplálja, anélkül csak szervezett anyag lenne, ám igazából az ember működteti, aki azt elő is állította.

*

Az ész – az agy működtetése révén – eredendően a „lélek visszhangja”, funkciója, vagy akár maga a lélek. A lélek önálló, aktív szellemi entitás, míg a számítógép (a test analógiája) a szellemi tevékenységnek materiális, passzív kiszolgálója.

*

A tudat (lélek + agy = szellem?) kritikusan mérlegelő, befogadó, tevékeny, tanulékony, de feledékeny és érezni tudó entitás. Csak körülírható, de nem meghatározható fogalom. Befogadhatja, sőt megalapozhatja pl. a tudományt, hitet. Ezzel szemben a számítógép – noha emberi csúcsteljesítmény, tanítható ugyan, de kritikája, érzelemvilága nincs, spontán tervezésre, kezdeményezésre, kivitelezésre – csak „betanított” képességeiig alkalmas.

*

A lélek (tudat) az agy anyagtalan „üzemanyaga”, ami irányítja az agyat. Fizikai értelemben – akár az energia – nem semmisülhet meg, nem eshet szét atomjaira, mert lényegét tekintve transzcendens, ugyanakkor páratlanul egyedi. Még a testnél is egyedibb!

*

Isten a világot is évmilliárdokra teremtette, lehetetlen elgondolni, hogy az ember – esetenként évtizedekig pallérozott – egyedi lelkét (személyiségét) tiszavirág életűnek, „elpocsékolhatónak" szánta. Biztonságosan feltételezhetjük, hogy a lélek halhatatlan.

*

Az *élet* (élés) Isten zseniális gondolatának megvalósulása. Milliárdnyi összetevő (önállóan működő sejt, kémiai anyag, fizikai-kémiai folyamat stb.) összerendezett, folyamatosan ismétlődő célirányos, együttműködése, amelynek fenntartója és közös működési elve a lassú égés.

*

Isten tökéletes és igazságos ugyan, de látszólag (és átmenetileg) *elviseli az igazságtalan világot*. Ám bizonnyal kell lenni egy túlvilágnak, ahol minden igazságtalanság, szenvedés, elnyomás, nélkülözés, betegség *kiegyenlítésre* kerül, ahol boldoggá válnak a boldogtalanok.

*

A „Sors-szenvedés" problematikát, valamint „az isteni gondviselés" kérdéseit nem lehet megmagyarázni, közös nevezőre hozni. Miért a jók szenvednek, halnak meg, a rossz a látszat szerint mindenben jól jár. Arra lehetne gondolni, hogy Isten teljesen magára hagyott bennünket, vagy mintha nem volna Isten!? (Sok holocaust túlélő szembesült ezzel a feltevéssel!) A bennünket ért szenvedés (megpróbáltatás) súlya, mennyisége, miértje, Isten általi eltűrése, Isten azon „nagy titkát" képezi, amit csak halálunk után ismerhetünk meg.

*

Az agyhalott csak mesterségesen és biológiai értelemben tartható „életben", mesterségesen működtethető. Az agykéreg működés-képtelenségével a lélek elveszti eszközét, mint ahogy a muzsikus sem tud hangszer nélkül zenélni, ezért elhagyja tönkrement közvetítőjét.

*

Az élet egyirányú utca, benne csak előrelépés van. Olyan zsákutca, ami – reményeink szerint – mégsem végállomás. Életünk során – tudottan, vagy tudat alatt – *Isten felé közeledünk*, miközben Isten is szembejön velünk ... Mindenki a saját ösvényén bukdácsol. Nincs két egyforma út ... Mindez Titok! Addig vonszoljuk magunkat, míg fogyó árnyunkat el nem lepi a végtelenség, … ami innen nézve olyan alkonyatnak tűnik, amit teljességgel beterít a csillagoktól és a földi árnyaktól eltakaró őszi köd, ám mögötte – reményeink szerint – felsejlik valami földöntúli ragyogás, szeretet és béke.

*

Életünk útján mindannyian vándorok vagyunk, sőt zarándokok, annak minden nyűgével, vezeklésével. Látszólag másokkal ugyan közös úton járunk, de végül is mégis mindenki a saját ösvényén bukdácsol. Nincs két egyformán járható, sőt azonos hosszú út.

*

A *zarándoklás nem sétaút*, hanem nehézségek, viszontagságok, szenvedések tudatos vállalása, amely *Isten felé* vezet. Ennek felismerése különösen érvényes az öregekre, mert egyrészt közelednek a cél felé, másrészt egyre nehezebb, fáradságosabb az útjuk. Bölcs dolog ezt az öregkori utat még inkább szent zarándokútként szemlélni és ezzel a tudattal vállalni.

*

A Szentírás nem könnyű olvasmány. A rendszerváltozás után egy főiskolai tanár közölte velem, hogy ő a marxizmuson nevelkedett, de adósságait pótolni akarja s vett egy bibliát, amit át akar tanulmányozni. Néhány hónap multán újra találkoztam vele. Csalódottan közölte, hogy az olvasást abbahagyta, mert sok érthetetlen és unalmas részt talált benne. A biblia olvasása kétségtelenül nem hasonlítható össze Gárdonyi Egri csillagainak olvasásával. Sok képletes leírás, metafora és sokféleképpen értelmezhető szövegrész szerepel benne. Megértéséhez bizonyos előtanulmányok, ismeretek mellett nyitottságra, bizalomra, érdeklődésre és időre van szükség. Szent Ágostont a Szentírást térítette meg, de 13 év multán újabb megtérésre volt szüksége. *Az üdvösségnek nem is elengedhetetlen kelléke az Írás pontos ismerete, olvasása!* Reá hivatkoznak a különböző felekezetek, szekták, sőt eretnekségek is. A Szentírás bizonyos hitet tételez fel, és hitet erősít. Heidegger nem hiába állította, hogy ha valamit kutatni akarunk, akkor ahhoz bizonyos előzetes értésre, tudásra van szükség.

*

A Szentírás csodálatos, kb. 4000 évre visszanyúló könyv, ami több, mint 1000 éven át íródott, csak az Újszövetség csaknem 2000 éves. A hagyomány szerint mintegy 40 szerző írta, és a legtöbb nyelvre lefordított, legnagyobb példányszámban nyomtatott mű, valóban a „könyvek könyve”. Törvénykönyv, történelem, legendárium, prófécia, bölcsességtan, zsoltárgyűjtemény, erkölcstan stb., vagyis egy kb. 66 könyvből álló, irodalmi antológia. Mindenekelőtt azonban *Isten kinyilatkoztatása*, megnyilatkozása A Biblia alapvetően keletkezési *korainak – egyszersmind a mindenkori jelennek* – íródott, ami tehát örök időkre időszerűsíthető (időszerűsítendő!). Ez az egyházak egyik legnehezebb feladata.

*

A teológia (Istentan?) egyik leg tekintélyesebb, leg sokoldalúbb, tiszteletre méltó diszciplína. Számos rész- és határterülete van (történelem, földrajz, nyelvtudományok, régészet, kultúrtörténelem, filozófia, filológia, mikrológia, stb.) Kapcsolatban van a természettudománnyal, de vizsgálódási területe meg is haladja azt, mert a természet felettire, a transzcendensre terjed ki, szüntelenül *Istent, a teljes valóságot és igazságot kutatja.*

*

A keresztény tanítás tele van kérdésekkel, sőt rejtélyekkel, (azok látszatával). Pl. Istent megfoghatatlan távolinak érezzük, hozzá az ismeretlenségbe imádkozunk, ugyanakkor itt van velünk, sőt bennünk. Isten felfoghatatlan, de körülírható, megtapasztalható. Az eltérő válaszok lehetősége a különböző keresztény egyházak tanításaiban, sőt egy–egy valláson belül, egyes teológusok közt is megmutatkoznak.

*

Ha a Szentírásnak Isten a „szerzője” (ihletője), ő annyit íratott koráról és önmagáról, amennyit jónak és elégnek látott. A többit ránk hagyta, a mi dolgunk.

*

Léteznek tényekkel, bizonyítékokkal eldönthető viták, sőt – főleg a matematikában – vitathatatlan tények, ám vannak (jelen korunkban, avagy a dolog természete miatt) bizonyíthatatlan, egyúttal cáfolhatatlan állítások, amik a hit birodalmában (a transzcendensben) rejtőznek. Ezek be-, és elfogadásához nyitottságra és bizalomra épülő hit szükséges.

*

A Szentírás egyfajta „gumicsont”, amit a teológusok évszázadok óta rágnak, többféle megközelítést, munkamódszert és szemléletet képviselnek. Munkálkodásuk – katolikusoknál – a Szent Officium (ma a Hittani Kongregáció), illetve az egyházi kontroll (tanítóhivatal) felügyelete (ellenőrzése) alatt történik. Tisztázó eredmények (magyarázatok, fordítási hibák korrekciója stb.) ily módon ugyan elérhetők, de – úgy tűnik –, hogy a Szentírás, részben kora, (korszakai), heterogén műfaja, szimbolikája, szerzői, az elveszett kéziratok, az utólagos betoldások, s nem utolsó sorban az isteni kinyilatkoztatás véges volta miatt, maradéktalanul megfejthetetlen, éppen ezért egyúttal kimeríthetetlen titok.

*

„Az isteni nyelvet le kell fordítani az ember nyelvére” – mondta Fabinyi Tamás református püspök. Ez valóban valós igény, de vajon egyértelműen és maradéktalanul le lehet-e fordítani? Éppen az a probléma, hogy az isteni nyelvet nem tökéletesen ismerjük.

*

A Szentírás szimbólumait, metaforáit stb. több ezer éve igyekeznek magyarázni, értelmezni, „megfejteni”. (Az „Isten országa” kifejezés pl. az Újszövetségben legalább ötféleképpen értelmezhető módon 122 alkalommal szerepel.) A Szentírás maradéktalanul megfejthetetlen, mert misztikus, isteni titkokkal telített, miáltal csak „homályos”, „tükör általi” látást biztosíthat. Aki ezzel nem elégszik meg, tévúton halad, az elérhetetlennel viaskodik.

*

Minden, ami a Szentírásban nem a 2 x 2 egzaktságával van leírva, elvileg vitatható, ám ezek az eltérő álláspontok nem felétlenül bizonyíthatók, azaz egyes kérdés(ek)re akár többféle válasz is adható. Éppen ezért, egy a Szentírásra és hagyományokra épülő, történelmileg kialakult közös hitvalláson túl többféle hitfelfogás, árnyalat, magyarázat (vallás) is létezik. Magam szívvel lélekkel a katolikus vallás híve vagyok, mert erre kereszteltek, neveltek és egy életen át ezt gya-

koroltam. (Feltételezem, hogy ha pl. evangélikusnak kereszteltek, neveltek volna, akkor most ugyanilyen lelkesen támogatnám az evangélikus hitvallást.)

*

A biblia sok évszázadot felölelő sok könyv, sokféle műfaj, sok szerző műve, de az isteni ihletés révén mégis *egységet képez*. A könnyebb megértés céljából is – bármelyik könyvét, fejezetét, versét olvassuk – ezt mindig szem előtt kell tartanunk.

*

Tévúton jár az, – s ebbe a hibába egy időben magam is beleestem –, aki a Szentírásból mindenre racionális választ vár. A kinyilatkoztatás sajátos ismeretanyag, amit emberi aggyal nem tudunk maradéktalanul megfejteni, feldolgozni, és amiben az Isten az ember számára részlegesen feltárja magát azzal az elvárással, (próbatétellel), hogy hittel válaszolva (kiegészítve) Istenbe helyezze bizalmát.

*

A látszat ellenére a Biblia nem a talányok, hanem az *isteni igazságok* könyve.

*

Ismereteinkben, hitünkben mi csak a történelmi megnyilatkozásaiban magát feltáró Istennel találkozhattunk, s ebben a „kinyilatkoztatásban" Isten annyit közölt magáról, amennyit jónak tartott, a többi az ő rejtett titka marad. Az általunk ismert történelmi kinyilatkoztatás az eszkatológia előképe, anticipációja, amely hitért kiált. Kasper bíboros szerint a nyugati nagy teológusok szerint Isten felismerhetősége a fel nem ismerhetőségében domborodik ki. A docta ignorantia vagyis a nemtudás tudásának elismerése tehát szükséges.

*

A Biblia szerint Isten a világot „jó"-nak teremtette, ám mi mégis megtapasztaljuk a rosszat. Isten ugyanis szabadsággal, szabad akarattal ajándékozott meg minket, ami azt jelenti, hogy az ember választhatja, megvalósíthatja a rosszat is. A rossz tehát nem Istentől, hanem az embertől (és/vagy az ördögtől) származik, Isten csak „eltűri" a rosszat.

*

A szabad akarat elvileg lehetőséget ad jóra és rosszra. Ha azonban az ember a rosszért nem tartozik senkinek felelősséggel, akkor a szabad akarat erkölcsileg értékét veszti. Isten azért adott szabad akaratot, hogy lehetőségünk nyíljon a jó tudatos megválasztásához, s a rossz (a bűn) elutasításához, s ezek következményeinek vállalásához.

*

Az vallás (Istenhit) dolgában vannak *elfogadók* és *tagadók.* Alapjában véve inkább az első csoporthoz tartoznak azok is, akik a bizonyosság megtalálása érdekében kétkednek, kérdeznek, keresnek, azaz hinni szeretnének.

*

Isten korabeli csodái – csakúgy, mint az azóta észlelt (indirekt) isteni csodák – nem győzték, s ma sem győzik meg az emberiséget. A csodáknak nem is ez volt a céljuk! Minden csodának képletes tartalma, tanulsága van. Ezek megértésével feltárul, felértékelődik a csoda valósága.

*

A hit „beteljesedése" felé vezető út nem a „racionálison" át vezet. A közgondolkodásban alábecsült intuíció, megvilágosodás, megérzés, ráérzés, ráébredés, megsejtés, tudatalattiság, *misztérium, és a titok befogadásán át* vezet az út a hithez. Mindenekelőtt előítélet menteseknek, *nyitottnak,* elfogadóknak kell lennünk.

*

Hitemet nem a feltétel nélküli elfogadás, hanem a tudatos odaadás akarása jellemzi

*

Minden kétely ellenére: Amit a kereszténységből megértünk, bőven elég ahhoz, hogy érdemes legyen a megvallásra, követésre, megélésére. Éljük és kövessük hát! A többit bízzuk (hagyjuk) Istenre.

*

A kereszténység évezredes sikerének egyik titka az, hogy *alapelveit akár hit nélkül is meg lehet valósítani* A tízparancsolat emberre szabott hét parancsolata olyan szeretetre alkalmazott humanizmusra épül, ami szinte felülmúlhatatlan.

*

A legtöbb ateista (beleértve Marxot és Nietzschét) eredendően, ösztönösen(?) istentagadó volt, ami szenvedéllyé, dühhé, elfogult eltökéltséggé szélesedett, rögeszmévé vált. Az istentagadás legtöbbször nem egy tárgyilagosan, érdektelenül kérdező gondolkodás eredménye, (ami elvárható volna!), hanem egy *előítéletes prekoncepció igazolását* szolgáló „kinyilatkoztatás”, illetve az ilyen természetű válaszok és elméletek rendszere.

*

A sokak által posztulált, de főként Nietzschéhez kötött „isten halott” állítás csak történelmi megközelítésben értelmezhető. Mert a „halott” többet jelent a „nem élő”-nél (élettelennél). Ez a kifejezés ugyanis feltételezi, hogy *a halott korábban élt, létezett*, ám miután meghalt, holttá vált. Valahol olvastam: „Isten halott! Aláírás: Nietsche”. Majd a mi századunkban: „Nietsche halott, aláírás: Isten”.

*

„Isten halála” akár a kereszthalállal is rokonítható, sőt – helytelenül – a feltámadás után földünket emberi alakban elhagyó Jézusra is értelmezhetik. Nekünk legfőképpen abban a vonatkozásban kell lelkiismeretvizsgálatot tartanunk, hogy Isten lényét, eszméjét gondolatilag, erkölcsileg *vajon nem éppen mi tettük-e halottá?* Vagy hagytuk azzá tenni? Olyanná, amely hitünk segítségével egyfajta világnézeti jelenkori „feltámadásra” vár.

*

Az emberiség a történelem során a vallást – hosszú időn át – sokra (esetenként akár kizárólagosnak) tartotta. Az egyházaknak, azok hierarchiájának akár alá is rendelte magát, vagy összeolvadt velük. Autoritásukat, befolyásukat elismerte, követte. Ezzel szemben ma a szekularizmus telepszik a világra. Ebben a vallás egyenesen zavaró tényezővé vált, amit elnyomni, sőt megsemmisíteni igyekeznek. *Az egyház a túlélésért küzd*!

*

A szekularizáció egyfajta hitvallás, ha tetszik új vallás, mint ahogy a kommunizmus, a liberalizmus és a legtöbb izmus is az. Vannak prófétái, apostolai, papjai és hívei. Hit nélkül nem léteznek.

*

Meggyőződésem, hogy Isten szemében minden ember egyforma, nincs „különb ember”, *én sem érzem magam senkinél különbnek.*

*

Nem az a fontos, hogy miként látnak engem az emberek, az sem, hogy milyennek képzelem magamat. Egyedül az fontos, hogy *Isten hogyan lát és ítél meg*.

*

Katolikus hitem megvallásának, gyakorlásának mindig tudatosan aktív művelője igyekeztem lenni. Talán azért is, mert magam számára is bizonyítani kellett hitemet. Ezzel mintegy elnyomtam kételyeimet, amelyek szomjazták a bizonyosságot.

*

A keresztény vallások gyakorlóinak jelentős része ma az egyházak liturgikus cselekményein való részvételre korlátozódik, és nem az életmódra helyezik a fő súlyt. Ez a „megélt vallásossággal” szemben egyfajta „templomi vallásosság”, ám több a semminél.

*

A harmadik évezred gyermeke az előrehaladt, bizonyított tudomány talaján éli életét. Ebben a közegben *mind kisebb tere marad a hitnek*. Ez a hit és tudás egységének, egymásra utaltságának látszólagos *paradoxon*ja.

*

Az Isten által kódoltan fejlődő emberiség évezredeken át felépített – mára exponenciálissá váló – technikai fejlődésével, jólétével, elérte kamasz (vagy éppen agg?) korát. Minden korábbit ellenez, kétségbe von, mellőz, s ezzel akaratlanul is megteremti magának a *szabadság Isten nélküli anarchiáját*.

*

A technika fejlődése látszólag egyre időszerűtlenebbé teszi a vallást, (a Bibliát). Ma a bűvészek (illuzionisták) olyan mutatványokra képesek, amelyhez képest pl. Jézusnak a víz borrá változ-

tatása jelentéktelennek tűnik. Isten mintegy kiszorul (be sem vétetik) az egyre gyarapodó tudományból (tudományba), a kutatásban egyszerűen nincs reá szükség. Eközben – tudottan vagy tudat alatt – az ember önmagát teszi meg „a teremtés koronájává", Istenné, mindenhatóvá. Nem maga csinál a maga képére Istent – amint azt Feuerbach és sokan mások feltételezték – hanem *maga válik Istenné*.

*

Azt gondolom, hogy az egyházaknak *szolgáltató* egyház helyett mindinkább *szolgáló, közösségi* egyházaknak kellene lenniük. Az egyházban a „hegyes" (individuális) hierarchiát a tompábbal (kollektívabbal) kellene felváltani, a klerikális túlsúlyt a laikusokkal, az „általános (királyi) papsággal" kellene kiegyenlíteni, amiben a vezető(k)ön kívül a vezetett(ek)nek is van befolyása. Meg kell valósítanunk, hogy *az egyház (valamennyien) mi vagyunk*.

*

A 21. század embere egy élhető, megvalósítható, boldogító, *hiteles kereszténységre vágyik*. Az őskereszténység a biblia világában érhető tetten. Jézus egyháza – nem tagadva zsidó gyökereit, – a saját korában általánosan meghirdetett, (forradalmasított) szeretet révén a pogányságot is magához ölelte. (Mai nyelven „nyitott", „haladó" és „befogadó" volt!) Jézus voltaképpen erőszak nélküli „szellemi forradalmár", a szeretet „megtestesítője", s nem utolsó sorban az emberiség Megváltója volt, mégis hitetlenkedésekkel, ellenségeskedésekkel is küzdött. Mai kereszténységünk bizonyos értelemben atavisztikus, mert részben megragadt a biblia korában, ám ma is a hitetlenséggel, ellenségeskedéssel küzd. A Szentírás a mai embernek már nem csak „örömhírt" hirdet, hanem szembe állítja a mai kor felfogásaival, szellemével, annak – nem egyszer – természet ellenes kihívásaival. Lukács evangelista látnoki módon tette fel a költői kérdést, hogy Jézus – második eljövetele alkalmából – vajon talál-e még hitet a világban (Lk.5,8). Nem könnyű a mai emberhez vezető utat megtalálni, de a Szentlélek segítségével mégis ebben bízom. Az *egyház folytonosan reformokra szorul,* s számos (szervezeti és szemléleti) változáson ment át eddig is. Ehhez mindenekelőtt a hívőknek is hozzá kell járulni, akik meghallgatást, (esetenként megfogadást) érdemelnek. Egy „rugalmas", de alapelveit nem feladó egyház keretén belül, *megélt példánkkal* ehhez magunknak is hozzá kell járulnunk.

GONDOLATOK AZ ÖKUMENIZMUSRÓL

Jézus azt szeretné, hogy „egy akol lenne és egy pásztor". A történelem – többszáz éven át – bebizonyította, hogy háborúkkal, vitákkal, meggyőzéssel, ellenségeskedéssel, oktalan vetélkedésekkel, de főleg szeretetlenséggel ez a cél nem érthető el. Nem tűnik valószínűnek, hogy akár egyetlen felekezet „kapituláljon", nézeteit feladja. A zsidó vallásnak is több árnyalata van, csakúgy, mint a harmadik monoteista vallásnak az iszlámnak. (Utóbbi, sajnos egymással is küzd, de nem vitatják közös eredetüket, céljaikat.)

Szerte a világon ma *ideológiai offenzíva folyik* a keresztény tanítások és etika ellen. Sok helyütt – talán fokozottabban, mint valaha – egyenesen üldözik, meg is ölik a kereszténeket. Ha valaha, a mai korban szükség van az *összefogásra és hitvédelemre*. Ki-kinek a maga módján, a maga felekezetében. Hitünket a közös alapra támaszkodó *kereszténység jellemezze és egységesítse*. (Ezzel a móddal reménykedem az eltérő hitek /felekezetek/ jövőben bekövetkező *spontán közeledésében*.) Arra *építkezzünk, ami közös bennünk, ami összeköt, mert ez képezi a többséget*. Gyűjtsük össze azokat a tételeket, amiket mindannyian vallunk, ezeket közösen hangsúlyozzuk, (ilyen pl. a minden felekezet által elfogadott „Hiszekegy"), miközben saját vallásunkhoz hűek maradva – páli alapon – *ismerjük- és viseljük el egymást türelemmel és szeretettel*. És kellő tapintatossággal! Ekként – s meggyőződésem szerint *csak ezáltal* – valósulhat meg az „*egy akol és az egy pásztor*". A *pásztor már most egy, a vályú, amiből táplálkozunk (a biblia) szintén, de a juhoknak nem kötelező egyformáknak lenni.*

Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből. 9. Köszöntjük a 60 éves dr. Horváth Sándort. Szerk. Székely András Bertalan. Bp.: Magyar Néprajzi Társaság, 2019. 213 p.

Dr. Horváth Sándor néprajzkutatót, a szombathelyi Savaria Múzeum muzeológusát az a megtiszteltetés érte, hogy elérve 60. életévét tanulmánykötettel köszöntötte Budapesten a Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztálya, aminek 2004 óta a vezetője. A köszöntőkötet szerkesztése *dr. Székely András Bertalan* művelődésszociológus, nemzetiségkutató igényességét dícséri, de miként a bevezetőjében maga is hangsúlyozza, a kiadvány ötlete *Mukicsné Kozár Máriá*tól, a szintén Szombathelyhez kötődő, ny. néprajzostól származik. A hosszú évtizedekig pályatárs, aki nem mellesleg a Szlovén Tudományos és Kulturális Akadémia hazai szlovén tagja, szaklektorként is közreműködött, valamint az ünnepelt sokrétű munkásságát külön írásban is összefoglalta, elsősorban annak muzeológiai tevékenységeire fókuszáltan. Ezt egy bibliográfiai összeállítással is kiegészítette. Miközben persze Horváth Sándor szakmai és közéleti aktivitásai jóval túlmutatnak a muzeológián, gondolhatunk például a nyugat-magyaroszági határon átnyúló, főként grádistyei horvát kulturális kapcsolatokban, vagy a Vas megyei keresztény civil szférában való munkálkodásaira. A közölt tizenkét feldolgozás különféle hazai és határontúli nemzetiségi közösségek múltjával és jelenével, interetnikus kapcsolataival, azok kulturális életével foglalkoznak, illetve elemzik.

A tanulmányok sorát *Angelidisz Vaszlisz* és *Vlahosz Györgyi* közös írása nyitja, ami a magyarországi görög örökség fennmaradásáért végzett munkájukat mutatja be. A szerzőpáros által vezetett „A Görög Kultúráért Alapítvány" a görög és magyar kulturális kapcsolatokat két évtizede igyekszik életben tartani, így a tulajdonképpeni öndokumentáció a civil szervezet eddigi eredményei összefoglalásaként olvasható leginkább.

Bacskainé dr. Pristyák Erika geográfus a Nyíregyháza környéki tirpákság, a 18. században letelepített, szlovák *(„tót")* nyelvű, majd a 19. században már jellemzően földműves bokortanyákon élő és evangélikus vallású népesség leszármazottainak mai identitását, hagyomány újraélesztő aktivitását elemzi.

Bedők Péter történész a 19–20. századi Muraköz vallási és horvát identitásbéli kapcsolódásokat mutatja be, aminek jelentőségét adja, hogy a történelem folyamán a térség soha nem vált egyházigazgatásilag Magyarország részévé, aminek következtében, helyi világi értelmiségiek hiányában, a katolicizmus és a horvát nemzeti identitás mélyen egymásban gyökerezik.

Az észak-magyarországi, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tornabarakony ruszin, görög katolikus közösségének szakrális emlékeit vizsgálta meg *dr. Bodnár Mónika* néprajzkutató, akinek eredményei szerint a ma már elnéptelenedő falu kultúrájának meghatározó időszaka volt az „amerikás magyarok" befolyása a 19–20. századok fordulóján. A lokális esettanulmány szintjétől elrugaszkodva, az archaikus nyelvállapot és saját kulturális hagyományok megtartásán túllépő, nemzetállami törekvésekkel összefüggésbe kerülő ukrán–ruszin paradigma a tárgya *dr. Csernicskó István* beregszászi nyelvészprofesszor és *dr. Fedinec Csilla* történész közös dolgozatának. A tanulmány annak ered utána, hogy a nyelvi önállóság miként szolgáltatott alapot a politikai szuveneritás igényléséhez, és ebben a folyamatban a különféle politikai erők miként használták fel a nyelvi kodifikációt, az irodalmi nyelv sztenderdizálását, illetve a kötelező helyesírási szabályokat.

Csorba Béla irodalmár és néprajzkutató rövid dolgozatában szerb és magyar közlések alapján elemezte Kossuth Lajos, Magyarország kormányzója nyomait a szerb nép képzeletvilágában. Holott az 1848–1849. évi szabadságharc vezére maga sohasem járt Szerbiában, mindennek ellenére állítólagos šumadiai rejtőzködéséről máig él közkeletű vélekedés, amit a belgrádi sajtó is terjeszt, ezáltal kínálva a témának aktualitást.

Dr. Horváth Csaba történész, keletkutató egy ausztrál szakfolyóiratban már korábban megjelent angol nyelvű közlésének magyar nyelvű összefoglalóját publikálta, tekintve írásának „kemény" tudományos műfajbeli sajátosságait, ezúttal igazodva a többi feldolgozáshoz, mintegy „puha" esszé stílusban. A dolgozat központi kérdései a magyar nyelv honfoglaláskori fennmaradása lehetséges okaira vonatkoznak, azokat igyekszik komplex módon körüljárni. Így a magyar nyelv finnugor és lehetséges szkíta

eredetével kapcsolatos régészeti, nyelvészeti megközelítéseket értelmezi újra azáltal, hogy ütközteti azokat a legfrissebb genetikai eredményekkel. Lényegében a genetikai adatokból a sztyeppei népek vándorlásának történetileg beazonosítható mintázatait vázolja fel, amiből aztán a magyarság és nyelvének kialakulásával kapcsolatosan egyrészt a Duna és a Volga közötti térséget a Kr. u. 8. századig uraló szkíták ugor nyelveredetét veti fel, majd a hun birodalmi hódítás (Kr. u. 3–6. századok) hatására kialakult ugor-török kétnyelvű nyugat-eurázsiai sztyeppei népességet feltételezve jut el végkövetkeztetéseihez. Ezek közül érdemes kiemelni a következőt: „Végeredményben pedig a Kárpát-medence jelentheti a sztyeppének azt az eldugott szegletét, ahol végül a szkíták régi ugor nyelve kerekedett felül és maradt fenn, míg a Kárpátoktól keletre végbement a teljes nyelvcsere és a török jutott egyeduralkodó helyzetbe."

A Muravidéken élő *dr. Kepéné dr. Bihar Mária* és *dr. Lendvai Kepe Zoltán* néprajzkutató szerzőpáros ez elmúlt több mint másfél évtizedben 600-nál is több tudományos-ismeretterjesztő írást publikált a szlovéniai magyarok egyetlen újságjában, a Népújságban. A tanulmánykötetben közzétett írásuk ezekre reflektálva is nyújt némi válogatást: „Kiket oltalmaz a Ptujska gora-i Madonna köpenye?", „Kralj Matjaž vagy Mátyás király?", az „Egy magyar huszár emléke a Vipava folyó völgyében", „Mit keresett Petőfi Mariborban?", „Jože Plečnik kéznyoma a Muravidéken", „Felsőlendvaiak a geográfia vonzásában" és „Kőolaj- és földgázmezőkön".

A békéscsabai múzeum muzeológusa, *Martyin Emília* néprajzkutató a magyarországi románok köreiben ma is élő népszokás, a karácsonyi kolindálás hagyományát elemezte. Felismerése szerint a téli ünnepkörhöz tartozó és szómágián alapuló termékenység varázsló szokás visszaszorulása közepette a vallásos tartalmú kolindálás maradt fenn leginkább, a bizonyos értelemben eredeti, de sokkal inkább újjáélesztett formákban. Köszönhetően ez elsősorban annak, hogy a karácsonyt megelőző kisböjti időszakban ezeket még ma is éneklik templomi szertartások keretében.

A Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kutatója, *dr. Peykovska Penka* néprajzkutató egy klasszikus agrártörténeti téma, a magyarországi bolgár kertek és kertészek működését vizsgálta az 1930-as években. A feldolgozás konkrét tárgyát a hazai bolgárkertészek munkavállalási engedélyei alkották, amelyekből statisztikai adatbázist állított össze. A szerző a történeti források elemzése alapján igyekezett annak feltárására, hogy az Észak-Közép-Bulgáriából induló 20. század eleji nemzetközi gazdasági migráció következtében a bolgárkertészetek milyen arányt képviseltek a két világháború közötti magyar mezőgazdaságban, illetve a migrációt kísérő társadalmi folyamatok – pl. letelepedés, ingatlanszerzés, vegyes házasságok – belülről miként működtek.

A kutatótanár, történész *dr. Szenyéri Zoltán* Tolna megyében, a Dombóvár környéki 14 település német nemzetiségi létszámváltozását vizsgálta 1949-től 2011-ig, ami kutatása összefügg a létrehozandó Kapos-Hegyháti Natúrpark kulturális értékeit feltáró munkával. A második világháború következtében a németek elleni tragikus megtorló intézkedések a tolnai németséget is súlyosan érintette. Az 1944-ben a szovjet csapatok elől való nyugatra menekülés, majd az 1949-ig lezajlott kollektív megtorlás, illetve a kitelepítések hatására 1980-ig a szocialista berendezkedésű időszakban a német nemzetiség felvállalása a népszámlálásokon alacsonyabb volt, mint azt a hivatalos kormányzat is feltételezte. A bevallási hajlandóság csak az ezredfordulót követően nőtt, az 1990–2011 között népszámlálásokon, aminek magyarázatát nehéz feltárni, statisztikai módszerekkel nem is lehet. A központi probléma, hogy a nyelv ismerete, mint a nemzetiséghez való tartozás korábban egyértelmű stabil feltétele napjainkra elveszítette korábbi jelentőségét és a nyelvében teljesen, kulturálisan majdnem teljesen asszimilálódott emberek identitás-vállalása miként is értelmezhető.

A kötet zárótanulmányát a szerkesztő, *dr. Székely András Bertalan* nyújtja, amiben az 17. századi eredetű, a történeti Moldvából és Galíciából Erdélybe vándorló magyarörmény néptöredék utódainak identitását vizsgálta, különös tekintettel az elmúlt három évszázadbeli örmény római katolikus vallási kontinuitására, a politikai és társadalmi integráció folyamataira, a kölcsönhatások megjelenítésére. A tanulmány azért is különösen figyelemre méltó, mert a magyarörmény értelmiségi elit napjainkban újra identitásmentő mozgalmat indított, így sajátos „vissza-armenizálódás" folyamat zajlik, azon túl, hogy romániai kisebbségként örménységük mintegy csak „színfolt magyarságukban", miként a tanulmány szerzője is azt kiemeli.

A tanulmánykötet végén az egyes dolgozatokról rövid angol nyelvű összefoglalások is olvashatók.

Illés Péter

TUDÓSÍTÁSOK, HÍREK

AZ 1945. MÁRCIUS 4-ÉN SZOMBATHELY ELLEN VÉGREHAJTOTT LÉGITÁMADÁS 75. ÉVFORDULÓJA. EMLÉKKONFERENCIA A MEGYEHÁZA DÍSZTERMÉBEN. Szombathely, 2020. március 3.

A megyeháza dísztermében 2020. március 3-án 17 óra körül, a tanácskozás ünnepélyes megnyitása előtti percekben már nehezen lehetett ülőhelyet találni.

Mayer László, a Vasi Szemle főszerkesztője, a konferencia elnöke köszöntötte a szépszámú közönséget és az előadókat. Felidézte azokat a szakírókat, akiknek munkáit lapozgatva betekintést nyerhetünk Szombathely történetének e máig vitatott és lezáratlan fejezetébe. A bevezetést követően Rátkai Bálint, a Brenner János Nevelési Központ 12. osztályos tanulója részleteket olvasott fel Dalos Imre kispap naplójából, majd mély átéléssel elszavalta Gyóni Géza: „Csak egy éjszakára" című költeményét.

A résztvevőket Harangozó Bertalan kormánymegbízott és a Szombathelyi Egyházmegye képviseletében Császár István plébános után dr. László Győző alpolgármester köszöntötte. Mindhárom prominens személyiség kiemelte az emlékezés és a múlt továbbadásának fontosságát, a közösség élni akarásában és erős hitében rejlő csodát.

Első előadóként dr. Soós Viktor Attila, a Nemzeti Emlékezet Bizottság kutatója felvázolta a történelmi előzményeket és összefoglalta a Szombathely ellen végrehajtott légitámadások társadalmi hatásait. Kiemelte, hogy a 2. világháborús bombázások következményében a vasi megyeszékhely az ország ötödik legromosabb városává lett: 4471 lakóházból 3575 megsérült. Mindezek mellett a vasútállomás, a székesegyház, a püspöki palota, a megyeháza, a városháza is találatot kapott. Otthonok, személyes tárgyak és emlékek váltak az öldöklő pusztítás áldozatává. „*Tudom, hogy vannak, akik ezt azzal magyarázzák, hogy Szálasi Ferenc politikája vezetett a támadáshoz, ugyanakkor véleményem szerint bármilyen terror, bármilyen diktatúra megszüntetése nem lehet ártatlan emberi életek kioltásának, értékek elpusztításának okozója. … 1945. március 4-e sebe évtizedekre rányomta bélyegét a közösségre és – politikai pártállástól függetlenül – megmarad e belénk égett trauma.*" – hangsúlyozta az előadó.

Ezután Nagy Lajos Endre ny. vízügyi osztályvezető lépett a pódiumra, aki 10 éves kisfiúként élte meg a katasztrófát. Szavai nyomán felidéződtek a romos város képei és a tragikus emberi sorsok. Az édesanyáé, aki fronton lévő gyermekeiért aggódott, miközben az ő élete is folyamatos veszélyben forgott. Az édesapáé, aki biciklivel tartott hazafelé családjához és talpig porosan, mély döbbenettel csak ennyit tudott mondani: „*Szombathelyt lebombázták*". Elfeledhetetlen élményként nyilatkozott arról a Vépi úton látott házról, amelynek úgy vitte el egyik felét a légnyomás, hogy a kettészelt konyhában minden tárgy a helyén maradt. A borzalmak ellenpontjaként megemlékezett az emberi segítőkészség megnyilvánulásairól is.

Nagylaki András, a szombathelyi Brenner János Nevelési Központ tanára a légitámadások pusztító eszközeiről és azok személyzetéről tartott előadásában felvonultak az amerikai légierő liberátorai: a B–17-es és B–24-es bombázó repülőgépek, amelyek közül több viselt magán Walt Disney által tervezett jelvényt. Ismertette a repülőgépek útját a San Diego-i gyártól az olaszországi támaszpontokig. Bemutatta a bombák típusait, robbanótöltetük kémiai összetételét és romboló hatását, a vasmadarak 11 fős személyzetének elhelyezkedését és feladatait. Kutatásai nyomán néhány, az 1945. március 4-ei támadásban részt vett amerikai katona korabeli és napjainkban készült fotóját is láthatta a közönség. Egy 2018. évi veterántalálkozón készült felvétel tanúsága szerint a legfiatalabb közülük 94 éves múlt.

Az elhangzott előadáshoz mintegy kapcsolódva Czirók Zoltán repüléstörténész amerikai szemszögből mutatta be a tragikus nap történéseit. A Vasi Múzeumbarát Egylet gondozásában 2015-ben

megjelent „Tegnap istenítélet volt Szombathelyen” című kötet szerzője hazai és külföldi levéltárakban járva olyan dokumentumok, jelentések birtokába jutott, amelyekből kiderül: a március 4-i hadművelet célja a vasúti csomópont megsemmisítése volt. Számos hiba, például a romló látási viszonyok és a helyzetjelző „sztaniolos gép” – amely a szélirányt volt hivatott meghatározni a bombák kioldásához – elvesztése vezetett az ismert következményekhez. A témában felmerülő kérdésekre a Tisztelt Olvasó a fent említett kötetben lelhet válaszra.

Az előadások sorát Gyarmati András festő–restaurátor zárta, aki a Sarlós Boldogasszony Székesegyház sérült művészeti értékeinek évtizedeken át tartó helyreállítási munkálatainak különböző periódusairól adott összefoglalást. A templom nem csupán egy épület, hanem a hitélet szerves része. Korántsem mindegy tehát, hogy a szombathelyiek „nagytemplomának” súlyosan megrongálódott szobrai, freskói miként élednek újjá. A munkálatokat egy ideig Deák Klára főrestaurátor irányította, akinek absztrakt elképzelése nem valósult meg. Ehelyett az épen maradt Szent Márton-kápolna képezte a barokk stílusjegyeket magán viselő istenháza restaurálásának kiindulópontját. Elmondható, hogy hiányosságai ellenére napjainkban áll legközelebb 1800-as évekbeli pompájához a Szűzanya tiszteletére szentelt székesegyház.

Az előadásokat követően bemutatásra került Lendvai Rezső és Koltai Ferenc „A Szombathelyi Székesegyház bombázása” című kiadványa. A Brenner János Nevelési Központ 4. osztályos tanulói az ott közölt visszaemlékezésekből olvastak fel részleteket, majd Lendvai Rezsővel közösen előadták a székesegyház 1947. szeptember 7-ei újraszentelése alkalmából írott egyházi éneket.

Az estébe nyúló tanácskozás végén még lehetőség nyílt a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára dokumentumaiból és Kern István velemi gyűjteményének értékes darabjaiból Mayer László és Tóth Kálmán által összeállított tárlat megtekintésére. (Ágoston Eszter)

Az emlékkonferencia megnyitója (Fotó: Tóth Kálmán)

GÁBOR ILON: EIN URZEITLICHES HEILIGES OPFER AUS DEM BACH CSÖRNÖC ODER EINE ANGABE ZUR MEHRFACHEN SPURLINIE DER BERNSTEINSTRABE AUS DEM BRONZEZEITALTER

Der Beitrag befaβt die im Strombett des Baches Csörnöc in Umgebung von Körmend aufgefundene, in Privateigentum befindlichen Bronzeaxt. Es ist deshalb bedeutsam, da es das erste glaubwürdig mit Wasser verbundene Gedenkstück aus dem späteren Bronzezeitalter (aktuell der 11. Jahrhundert v. Ch.) aus dem Komitat Vas. Es ist mit dem das Überschwemmungsgebiet der Raab erfolgreich übergesetzten oder das Übersetzen versuchten Menschen zu verknüpfen. Anhand der Untersuchung des Fundortes der Umgebung schlieβt der Verfasser, daβ die Spurlinie der Hauptstraβe aus dem Römerzeit zu dieser Zeit bereits benutzt war.

GYULA BENCZIK – BALÁZS ZÁGORHIDI CZIGÁNY: NEUERE BEITRÄGE ZUR FRÜHEN GESCHICHTE DES GESCHLECHTES NÁDASD. TEIL 1. BEKANNTE UND UNBEKANNTE QUELLEN IN PRIVILEGIEN

Die Forschung in der Geschichte des Geschlechtes Nádasd ergab in den vergangenen Jahren zahlreiche neue Ergebnisse: mit der Präzisierung der Verwandtschaftsbeziehungen (der ältere und der jüngere Petenyéd), über die Identifizierung der einzelnen früheren Besitzungen hinaus (Besitz Sár) bis zur Feststellung des ersten bekannten Mitgliedes des Geschlechtes (1208: Belenig). All dies wird auch mit Heranziehung von neuen Quellen bestätigt. Der Aufsatz macht ein bisher nur auszugsweise veröffentlichtes Privileg bekannt, das mithilfe einer Umschreibung aus dem 17. Jahrhundert diesmal in seinem völligen Wortlaut bekannt wurde. Das auf 1220 datierte Privileg entstand eigentlich zwischen 1237 und 1244. Es stellt jedoch auch in dieser Form eine der wichtigsten Quellen in der frühen Geschichte des Geschlechtes Nádasd dar. In der Fortsetzung des Beitrages wird der *Elenchus Nadasdianus* vorgelegt, zu dem auch das erwähnte Privileg gehört.

ZOLTÁN CSISZÁR: NEUERE BEITRÄGE ZU DER ETYMOLOGIE DER SIEDLUNGSNAMENTYPEN FÜR PAPUCH UND PUCH. DIE (SIEDLUNGSNAMEN PÁPÓCOK UND PÓCSOK)

Das Wörterbuchartikel im etymologischen Wörterbuch der geographischen Namen *(Földrajzi nevek etimológiai szótára. FNESZ)* macht einen auf die Widersprüche der Namenserläuterung inbezug auf die Siedlung *Pápoc* aufmerksam. Die Vorkommen der Siedlungstypen *Papuch* im mittelalterlichen Ungarn faβte der Verfasser 2017 in seiner in der Zeitschrift Vasi Szemle erschienenen Studie zusammen. Er untersucht diese als Personennamenlexem mit Berücksichtigung auf die Namen *Puch* und *Popu* anhand des Personennamenverzeichnisses aus dem Árpádenzeitalter *(Árpád-kori személynévtár: ÁSZ)*. Im Laufe der Untersuchung des unregelmäβen Ortsnamens *Lipoch* und des Ortsnamens *Papuch* bei den *Pócsschen* Vorkommen weist er die Möglichkeit von gleichem Bildungsmodus nach. Die aus den zwei Personennamen bildbaren Ortsnamen mit Ortsnamensuffix *-cs* gewährt eine mögliche Lösung fürs Namenslehreproblem.

ZSOLT BAJZIK: DIE GESCHICHTE DES SCHLOSSES IN SOROKPOLÁNY. TEIL 1.

Die kuriale Residenz in Sorkiújfalu wird Anfang des 18. Jahrhunderts zum erstenmal belegt, das von László Mikos 1820 gekauft wurde. Das Schloß kam 1891 in Besitz der Familie Szapáry, das anhand der Pläne von Arthur Meinig umgebaut wurde. Die Jagden und die Bälle verminderten in den folgenden Jahren das Vermögen des Grafen Pál Szapáry, er fühlte sich 1912 deshalb gezwungen, seinen Besitz zu veräußern. 1916 erwarb Baron dr. István Haupt-Buchenrode die Residenz, die den Entwürfen nach des Wiener Architekten Leopold Bauer modernisiert wurde. Der Baron entfloh 1945 aus dem Dorf, im Gebäude wurde von den Sowjets als Kriegskrankenhaus eingerichtet. Ab den 1850-er Jahren wurde es als Wohnung, Parteibüro, Lager benutzt, dann betätigten sich hier Schule und Kindergarten. Mit der Übernahme in Privatbesitz wurde in zeittreuer Form wiederhergestellt.

JÓZSEF HORVÁTH: „DIESES KAFFEEHAUS UND HOTEL GILT ALS VORLÄUFER DER WESTLICHEN KULTUR…" DAS GROBHOTEL „PALACE" ZU SZOMBATHELY

Das 1895 in Szombathely, an der Ecke des heutigen Hauptplatzes und der Király Gasse eröffnete Hotel und Kaffeehaus wurden vom dr. Emil Stirling und Jenő ab 1932 als Palace Hotel auf europäisches Niveau erhoben. Im Laufe des amerikanischen Luftangriffes gegen die Stadt am 4. März 1945 wurde das 45% des Hotels Palace zerstört. Ende 1945 beabsichtigten die Brüder Stirling außer dem Bau eines neuen Hotels mit 80 Zimmern auch den übriggebliebenen Teil des Gebäudes zu sanieren. Die Baukosten konnten die Stirlings aber nicht beschaffen. Sie wollten hernach das Hotel Palace als Wohnhaus verwerfen. Anfang 1950 ließ die Stadtverwaltung die in Angriff genommene Umgestaltung unter Bezugnahme auf technische Probleme stilllegen und ordnete den Abriß des Gebäudes an. Hernach wurden an der Stelle des Hotels Palace teils ein Wohnblock, teils ein öffentlicher Platz errichtet.

KRISZTINA KELBERT: VERÄNDERLICHE DAUERHAFTIGKEIT. DIE KARITATIVE, SOZIALE ARBEIT DER WEIBLICHEN FAMILIENMITGLIEDER DER GRÄFLICHEN FAMILIE ERDŐDY IN VÉP IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS.

Die historische Forschung in den letzten Jahren wandte sich mit immer größerem Interesse an die Mentalität der aristokratischen Frauen. Die internationale und die heimische Fachliteratur untersucht immer häufiger die Lebensführung der aristokratischen Damen, innerhalb deren vor allem die karitative Arbeit, die in diesem Bereich vorgenommenen Mäzenatur. In der jüngsten Vergangenheit wurden das Memoir, das Tagebuch, der Briefwechsel von mehreren ungarischen Aristokratinnen veröffentlicht, es wurde ferner die früher bereits publizierten Lebenserinnerungen von mehreren Aristokratinnen wieder veröffentlicht, die ebenfalls Einblick in diese Rollen gewähren. Auch der vorliegende Beitrag fügt sich in diese Reihe und wünscht, daß die ausgedehnte karitative soziale Tätigkeit der Aristokratinnen nicht nur als historischer Topos in der Literatur und im allgemeinen Bewußtsein lebe, sondern ruhe sie auf die Vorlegung der effektiven Tätigkeiten. Die weiblichen Familienmitglieder der gräflichen Familie Erdődy in Vép tut dies mit der Vorlegung der karitativen, sozialen Tätigkeit in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Die die gräflichen Familie Erdődy überspannende, ständig anwesende Idee der Hilfeleistung veränderte sich jedoch. Die Typen der karitativen, sozialen Tätigkeiten stellen eigentlich die Reflexe auf die Herausforderungen des angegebenen Zeitalters dar. Deshalb wurde mein Aufsatz – den antagonistischen Gegensatz zum Ausdruck bringend – *mit der veränderlichen Dauerhaftigkeit* betitelt. In meinem Schreiben möchte ich vorlegen, welche Antworten die vier weiblichen Familienmitglieder in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, zwischen 1900 und 1945 auf die Krisensituationen in der Geschichte: auf die Ereignisse des ersten und des zweien Weltkrieges, auf die Frage der das Zeitalter begleitenden Armut gaben, wie sie an der Krankenpflege, dem Kinder und Gesundheitsschutz teilnahmen. Diese vier Damen sind wie folgt: Gräfin Sándorné Erdődy Gräfin geb. Erzsébet Draskovich (1877–1941), ihre zwei Töchter: Gräfin Marietta Erdődy (später Fürstin Lászlóné Esterházy) (1905–2006) und Gräfin Ilona Erdődy (später Gemahlin des Grafen Alexander Mensdorff-Poully) (1917–2003) bzw. ihre Schwiegertochter, Gräfin Ferencné Erdődy geb. Terézia Hunyady (1909–1996).

DÁNIEL BALIZS: NEUE PERSPEKTIVE IN DER ETNISCHEN UNTERSUCHUNG IM KOMITAT VAS: DAS MÄRCHEN DER FRIEDHÖFE.

Im Laufe der lokalen etnischen Untersuchungen gilt die etnische Analyse der in den Friedhöfen befindlichen Inschriften als eine bisher selten angewandte Methode. Die an den Grabsteinen auffindbaren Texte und Zahlen können wichtige Informationen über die interne sprachliche und identische Charakteristik einer angegebenen Gemeinde informieren. In der Forschung kommen der Friedhof von 14, am westlichen Rande des Karpatenbeckens befindlichen, etnisch gemischten Siedlungen vor.

GÁBOR FERENCZI: UNGARISCHE DIALEKTE. TEIL 1. EXISTIERENDE WIRKLICHKEIT?

Mein Beitrag weist darauf hin, daβ es auch auf dem ungarischen Sprachgebiet – wie im westlichen Grenzraum – Dialekte nachweisbar sind. Die diese territorialen Gebundenheiten aufweisenden Sprachvarianten sind hauptsächlich in den familiaren Gesprächen gebräuchlich. Die Dialektologie befaβt die Sprachsystem- und Sprachgebrauchsanalyse. Die politische, wirtschaftliche und gesellschaftliche Umwandlung beeinfluβt freilich auch den regionalen Sprachgebrauch. Dies führt zur Umwertung der Rolle unserer Dialekte, es brandmarket (meistens) die Benutzer/innen. Auch mehrere rationelle Argumente spricht für die Veränderung des schamhaften-aufgebenden Verhaltens.

KÁLMÁN SZÉLL: „STERNE, STERNE, GLÄNZT WUNDERBAR…“ – GEDANKEN AB 2011. TEIL 3.

Ich publizierte bereits eine Zusammenstellung aus meinen früher erschienenen Mitteilungen, Büchern, meinen mir in der Einsamkeit eingefallenen Gedanken – in meinem 85. Lebensalter – mit dem Titel „*Aus dem Staub eines langen Weges stammt mein Mantel*“ (Vasi Szemle, 2011. Nr. 2. 131–154.). Jetzt teile ich den Lesern – nunmehr 94 Jahre alt – die sich seitdem in mir angesammelten Gedanken. Ich glaube, hoffe unverändert, daβ man in der beschleunigten Geschichte noch heute Zeit zum Nachdenken braucht und die horizontale Oberflächlichkeit des alltäglichen Lebens nicht verbirgt, ganz im Gegenteil die Erkennung der vertikalen Zusammenhänge nicht vernichtet. Der Geist (Gedankenwelt) nämlich ist – im Gegensatz zu dem Material – zugleich zu Eigenbewegung, Zunahme und individueller Inspiration von anderen Geistern fähig. Mögen die Leser meine Gedanken entweder annehmen oder abweisen, können sie derer Empfänger überleben. Über ihr virtuelles Überleben hinaus können dadurch unsere Gedankenwelt, Auffassung und Kultur bereichern, kolorieren.

GÁBOR ILON: A PREHISTORIC HOLY SACRIFICE FROM THE CSÖRNÖC STREAM. CONTRIBUTION FOR THE LATE BRONZE AGE ROUTE OF THE AMBER ROAD.

The study deals with a privately owned bronze axe found at the city limits of Körmend, in the bed of the Csörnöc Stream. Its significance is given by the fact that this is the first Late Bronze Age (specifically 11th century BC) Vas County object that can be authentically associated with water. It might be connected to a person who has successfully crossed or intended to cross the Rába floodplain. Based on an examination of the archeological sites in the area, the author came to the conclusion that the route of the Roman Era road was already in use at that time.

GYULA BENCZIK – BALÁZS ZÁGORHIDI CZIGÁNY: NEW DATA ON THE EARLY HISTORY OF THE NÁDASD FAMILY. PART 1 KNOWN AND UNKNOWN DOCUMENT SOURCES

In the recent years, research on the history of the Nádasd family has yielded a number of new results, from the clarification of kinship relationships (Petenyéd the elder and the younger) to the identification of individual early estates (Sár estate), and to the first known family member (1208: Benenig). All this is confirmed by the involvement of new sources: the study describes an early certificate that has so far been published in abridged form only, but has now become known in its full thanks to a 17th-century transcript. The certificate, dated in 1220, actually was drawn up in 1237 and 1244, but is still one of the most important sources to the early history of the Nádasd family. The continuation of the study will present the source group – the so-called *Elenchus Nadasdianus* – to which the said certificate is connected.

ZOLTÁN CSISZÁR: ADDITIONAL DATA FOR ETIMOLOGY OF THE PAPUCH AND PUCH-TYPE PLACE NAMES NAMES RELATED TO “PÁPÓC” AND “PÓCS”

The article draws the attention to the contradictions in the name interpretation of the Dictionary of Geographical Names (FNESZ) for the settlement of Pápoc. The occurrences of Papuch-type place names in medieval Hungary are included in the author’s study published in 2017 in the Vasi Review. As a personal name lexeme, the Árpádian name register examines the possibility of considering the names of Puch and Popu. Examining the “Lipoch” and “Papuch” toponyms among the “Pócs” -type occurrences shows the possibility of a similar formation method. Toponyms that can be formed from two personal names with the “-cs” toponym suffix provide a possible solution to the onomastic problem.

ZSOLT BAJZIK: THE HISTORY OF THE CASTLE OF SOROKPOLÁNY PART 1

The curial residence in Sorkiújfalu, bought in 1820 by László Mikos, was first mentioned at the beginning of the 18th century. The castle became the property of the Szapáry family in 1891, and was rebuilt according to the designs of Arthur Meinig. In the years that followed, the hunts and balls quickly exhausted the fortune of Count Pál Szapáry, so in 1912 he was forced to sell his estate. Baron Dr. István Haupt-Buchenrode acquired the residence in 1916, and the building was modernized, the designs were provided by the Viennese architect, Leopold Bauer. The baron fled the village in 1945, and the building was converted into a Soviet military hospital. From the 1950s, it was used as apartments, for the purposes of the party, as warehouse, and then it housed a school and a kindergarten. After being transferred into private ownership, it was restored in an age-appropriate manner.

JÓZSEF HORVÁTH: "THIS CAFÉ & HOTEL IS THE FORERUNNER OF WESTERN CULTURE ..." THE "PALACE" HOTEL IN SZOMBATHELY

In Szombathely, on the corner of today’s Fő tér and Király utca, a hotel-café named “Palace” was opened in 1895 by dr. Emil and Jenő Stirling who raised it to European standards. During the U.S. air raid on March 4, 1945, 40% of the Palace was destroyed by the bombs. At the end of 1945, in addition to renovating

the remaining part of the building, the Stirling brothers also planned to build a new 80-room hotel. However, the Stirling brothers could not raise the money needed to carry through their idea. Thereafter, they planned to use the Palace as a residential building. The conversion, which began in the early 1950s, was halted by the city, on the pretext of technical problems, and the demolition of the building was ordered. Subsequently, a residential block was built on the site of the Palace, and a public space was established.

KRISZTINA KELBERT: VARYING PERMANENCE CHARITY AND SOCIAL WORK OF THE LADIES OF THE COUNT ERDŐDY'S FAMILY IN VÉP, IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

The historical research of recent years is turning with increasing interest towards the mentality of aristocratic women. The international and domestic literature is increasingly scrutinizing the lifestyle of aristocratic ladies, and within that, their charitable work and patronage in social fields. Recently, the memoirs, diaries and correspondence of many Hungarian aristocratic women have been made public, and the previously published memoirs of several mistresses have been republished, providing detailed insights into these roles. The present study also seeks to fit into this line, and undertakes to show that the extensive charitable and social work of aristocratic women is not only a historical topos in literature and the public consciousness, but a line of real actions as well. The study is presenting the charitable social work of the ladies of the Erdődy family of Vép, in the first half of the 20th century. The concept of assistance is an ever present motif in the family of Count Erdődy of Vép, spanning generations, however, its forms change over time. The types of charitable social work are actually responses given on the challenges of a given age. This is why I entitled this study with an antagonistic contrast "varying permanence". In my writing, I would like to show how in the first half of the 20th century, between 1900 and 1945, four ladies of the Erdődy family responded to historical crises: the events of the First and Second World Wars, the poverty of the era, child protection and health. These four ladies are: Count Sándorné Erdődy, Count Erzsébet Draskovich (1877–1941), her two daughters: Count Marietta Erdődy (later the wife of Prince László Esterházy) (1905–2006), and Count Ilona Erdődy (later the wife of Count Alexander Mensdorff-Poully) (1917–2003) as well as Countess Terézia Huyadi, the wife of Count Erdődy Ferenc (1909–1996).

DÁNIEL BALIZS: A NEW PERSPECTIVE IN ETHNIC RESEARCH IN VAS COUNTY: WHAT DO CEMETERIES TELL US?

An ethnically focused study of inscriptions in cemeteries has not yet been frequently used in local ethnic studies. The texts and numbers found on the graves can reveal important information about the internal linguistic and identity character of a given community. The research includes cemeteries of 14 settlements with mixed nationalities, located on the western edge of the Carpathian Basin.

GÁBOR FERENCZI: HUNGARIAN DIALECTS. PART 1 EXTANT REALITY?

My study points out that in the Hungarian-speaking areas, including the western border region too, dialects indeed exist. These territorially bound language versions are mainly used in familiar conversations. Dialectology deals with the study of linguistic systematics and usage of dialects. Of course, the political, economic and social transformation also affects the use of regional languages, which leads to a reassessment of the role of our dialects and (predominantly) to the stigmatization of its users. There are several sensible arguments in favor of changing this behavior leading to shamefulness and surrender.

KÁLMÁN SZÉLL: "TWINKLE, TWINKLE LITTLE STAR" (Thoughts from 2011. Part 3)

I have already published a compilation in the Vasi Szemle (Issue 2, 2011, pp. 131–154) from my earlier publications, books, and thoughts that came to my mind in silent moments – at the age of 85. Now, at the age of 94, I am re-sharing my thoughts accumulated since then. I still believe, I hope, that in this accelerated history we still have time to think, and that the horizontal superficiality of everyday life does not conceal or destroy the recognition of vertical relationships. The spirit (thought world), in contrast to matter, is capable to propel itself, to grow, and to inspire other minds. If readers accept or reject my thoughts, they can survive. Beyond our virtual survival, we enrich, color, and enhance our worldview and culture.